

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики Європейської конвенції з прав людини

Права меншин

Перше видання – 31 серпня 2025 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та виконано Верховним Судом (Україна).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Текст було оновлено 31 серпня 2025 року. Посібник буде регулярно оновлюватися.

Посібники із судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у соціальній мережі X: https://x.com/ECHR_CEDH.

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини 2025

Зміст

Зміст	3
Передмова	5
Вступ	6
I. Насильство на ґрунті ненависті	7
A. Матеріальний аспект.....	8
B. Процесуальний аспект.....	9
II. Право на самоідентифікацію	11
III. Расовий профайлінг	15
IV. Жебрацтво	18
V. Мова ворожнечі та стигматизація	20
A. Стаття 8.....	20
B. Статті 8 та 9.....	22
C. Стаття 10.....	23
VI. Культурні права та приватне життя	26
A. Право на спілкування.....	27
B. Примусова стерилізація.....	27
C. Культурна спадщина.....	28
D. Житло: традиційний спосіб життя.....	29
VII. Релігійні права	34
A. Релігійні публічні служби/заходи та релігійні лідери.....	35
B. Практичне сповідування певної релігії.....	36
C. Релігійний одяг.....	39
D. Заборона на імпорт релігійної літератури.....	39
VIII. Свобода зібрань та об'єднання	40
IX. Права власності	43
A. Пенсійні права.....	44
B. Фонди, засновані релігійними меншинами.....	44
C. Права, пов'язані з традиційним способом життя корінних народів.....	46
X. Освіта	49
XI. Мовні права	53

A. У контексті освіти	54
B. У політичному контексті	61
C. Використання мови у приватному та сімейному житті.....	63
D. У контексті ув'язнення особи	64
E. У провадженнях	65
F. У контексті телерадіомовлення.....	67
XII. Вибірчі права	67
A. Активний аспект: право голосувати	68
B. Пасивний аспект: право висувати кандидатуру на виборах.....	70
XIII. Імміграція	72
Перелік цитованих справ	77

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо різних статей Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»), що стосуються прав осіб з інвалідністю. Його слід читати разом із посібниками із судової практики за статтями, на які він містить систематичні посилання.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і / або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, від 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, від 05 липня 2016 року)

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, від 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

---

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

Вступ

1. Попри те, що лише кілька положень Конвенції та Протоколів до неї — стаття 14 Конвенції та стаття 1 Протоколу № 12 про заборону дискримінації — прямо посилаються на термін «меншина», зокрема «національна меншина»,¹ на практиці майже всі статті Конвенції або Протоколів до неї стосуються прав меншин. Питання прав меншин, з огляду на специфічний характер групової ідентичності та особливий контекст здійснення цих прав, мають міжгалузевий характер.
2. Ні Конвенція, ні Протоколи до неї не визначають, що таке «меншина». Крім того, поняття «меншина» не визначено в практиці Суду, і, дійсно, Суд зазначає, що визначення поняття «національна меншина» не міститься в жодному міжнародному договорі. Те саме стосується [Рамкової конвенції про захист національних меншин](#) (далі – Рамкова конвенція), що набрала чинності 1 лютого 1998 року, оскільки не існує загального визначення, узгодженого всіма Державами-членами.² У цьому контексті Суд покладається на національне законодавство, оскільки кілька Держав-членів сформулювали власне визначення поняття «національна меншина» під час ратифікації Рамкової конвенції.
3. Суд розглядав справи, що стосувалися прав меншин, посилаючись не тільки на [Рамкову конвенцію](#), але й на [Пояснювальну доповідь до Рамкової конвенції про захист національних меншин](#), [Європейську хартію регіональних мов або мов меншин](#), а також на доповіді [Європейської комісії «За демократію через право»](#) (Венеціанської комісії) та рекомендації й доповіді [Європейської комісії проти расизму та нетерпимості \(ЄКРН\)](#).
4. Цей Посібник слугує довідником із судової практики у справах, пов'язаних з правами меншин, зосереджуючись виключно на національних та етнічних меншинах, а також мовних і релігійних меншинах та корінних народах.³ Так, він є вступом до практики Суду щодо прав меншин, а не вичерпним оглядом. Цей Посібник охоплює питання, пов'язані з правом на самоідентифікацію, культурними, релігійними, мовними правами, правом на освіту, правом власності, виборчими правами, свободою зібрань та об'єднань, а також окремі тематичні питання, такі як насильство на ґрунті ненависті, мова ворожнечі та стигматизація, расовий профайлінг, житло, жебрацтво та імміграція.⁴

¹ Для отримання додаткової інформації див. [Посібник зі статті 14 та статті 1 Протоколу № 12 – Заборона дискримінації](#).

² *«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, § 46 та §§ 67-71. У зв'язку з цим важливо зазначити, що Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) запропонувала визначення поняття «національна меншина» у своїй [Рекомендації 1201 \(1993\) щодо додаткового протоколу про права національних меншин до Європейської конвенції з прав людини](#), від 1 лютого 1993 року, хоча її так і не було ухвалено.

³ Права ЛГБТІ-осіб або інших груп, які також вважаються меншинами, не охоплюються цим Посібником. Для отримання додаткової інформації див., наприклад, [Посібник з прав ЛГБТІ-осіб](#).

⁴ Для отримання додаткової інформації див. [Ключову тему за статтями 8, 13 і 14 – Захист від мови ворожнечі](#), [Ключову тему за статтею 10 – Мова ворожнечі](#), а також [Ключову тему за статтею 2 Першого протоколу – Дискримінація у доступі до освіти](#).

I. Насильство на ґрунті ненависті⁵

Стаття 2 Конвенції – Право на життя

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання».

Стаття 3 Конвенції – Заборона катування

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.»

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

5. Расове насильство вважається особливим приниженням людської гідності й з огляду на його небезпечні наслідки вимагає особливої уваги та рішучої реакції з боку органів влади. Саме з цієї причини органи влади повинні використовувати всі доступні засоби для боротьби з расизмом і расистським насильством, зміцнюючи в такий спосіб демократичне уявлення про суспільство, у якому різноманітність сприймається не як загроза, а як джерело його збагачення (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 145).

6. Суд розглядав скарги, що стосувалися злочинів на ґрунті ненависті, переважно за статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 або статтею 3, а також як аспект процесуальних зобов'язань, що випливають зі статті 2 або статті 3 Конвенції. З огляду на взаємодію між статтею 14 і цими матеріальними положеннями питання дискримінаційного насильства можуть розглядатися лише за одним із цих двох положень, без окремого розгляду за іншим, або можуть вимагати розгляду за обома статтями. Це питання зазвичай вирішується Судом у кожній конкретній справі

⁵ Більш детальну інформацію див. також у [Посібнику зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини – Право на життя](#), [Посібнику зі статті 3 Європейської конвенції з прав людини – Заборона катування](#) і [Посібнику зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Заборона дискримінації](#).

залежно від фактів та характеру пред'явлених обвинувачень (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 161; *«Бекос і Кутропулос проти Греції» (Bekos and Koutropoulos v. Greece)*, 2005, §§ 70-71; *«Абду проти Болгарії» (Abdu v. Bulgaria)*, 2014, § 46; *«Б.С. проти Іспанії» (B.S. v. Spain)*, 2012, §§ 68-69).

А. Матеріальний аспект

7. Під час розгляду скарги про порушення статті 14 у зв'язку зі ствердженням насильством, учиненим посадовою особою Держави, що означає, що до осіб у відносно подібних ситуаціях могли ставитися по-різному без об'єктивного та обґрунтованого виправдання, завданням Суду відповідно до матеріального аспекту статті 2 або 3 є встановлення того, чи було дискримінаційне ставлення до групи, до якої належить або, як стверджується, належить потерпілий, причинним фактором оскаржуваної поведінки органів влади (*«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, § 146; *«Стойка проти Румунії» (Stoica v. Romania)*, 2008, § 118; *«Антаєв та інші проти Росії» (Antayev and Others v. Russia)*, 2014, § 123).

8. Попри те, що Суд часто виявляв порушення статей 2 або 3 у їхньому процесуальному аспекті у справах, у яких заявники стверджували, що напади, яких вони зазнали з боку представників Держави, мали дискримінаційний мотив, він виявляв порушення матеріального аспекту цих статей у значно меншій кількості справ (*«Стойка проти Румунії» (Stoica v. Romania)*, 2008; *«Антаєв та інші проти Росії» (Antayev and Others v. Russia)*, 2014). У справі *«Стойка проти Румунії» (Stoica v. Romania)*, 2008, що стосувалася жорстокого поводження з неповнолітнім ромом з боку поліцейського на ґрунті расової приналежності, Суд встановив порушення матеріального аспекту статті 3 у поєднанні зі статтею 14. Суд переконався, що заявники довели *prima facie* факт жорстокого поводження на ґрунті расової приналежності, та переклав тягар доказування на Уряд. Оскільки ані прокурор, який був відповідальним за кримінальне розслідування, ані Уряд не змогли пояснити, як відповідні інциденти могли бути непов'язаними з расовою приналежністю, Суд визнав порушення статті 14 у поєднанні з матеріальним аспектом статті 3 (§§ 125-132; аналогічно, див. також рішення у справі *«Антаєв та інші проти Росії» (Antayev and Others v. Russia)*, 2014, §§ 127-129, щодо жорстокого поводження з підозрюваними чеченцями на підставі їхнього етнічного походження; порівняйте з рішенням у справі *«М.Б. та інші проти Словаччини (№ 2)» (M.B. and Others v. Slovakia (no. 2))*, 2023, § 91, у якій тягар доказування не було перекладено).

9. З іншого боку, у справі *«Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2005, що стосувалася смерті двох втікачів ромського походження під час спроби їх затримання військовим поліцейським, Суд не встановив порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Конвенції (§ 159). Розглядаючи питання про те, чи були два вбивства в цій справі вчинені на ґрунті расової приналежності, Суд зазначив, що військовослужбовці носили автоматичні гвинтівки відповідно до чинних національних правил, які, на жаль, не забороняли їх використання за цих обставин, і що вони отримали вказівку застосовувати всі необхідні засоби для здійснення затримання. Так, не можна було виключити можливість того, що військовий поліцейський, який застрелив двох ромських втікачів, просто суворо дотримувався цих правил і вчинив би так само в будь-якій подібній ситуації, незалежно від етнічної приналежності втікачів (§ 150). З подібною метою у справі *«Аджігітова та інші проти Росії» (Adzhigitova and Others v. Russia)*, 2021, що стосувалася обшуків та викрадень аварців (кавказької етнічної групи, що походить з російських територій Дагестану) військовослужбовцями чеченського походження, Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтями 2 та 8 Конвенції. Суд зазначив, що оскаржувана військова операція проводилася в загальному, невідбірковому порядку та була спрямована не проти аварської громади, а проти окремих осіб. Відповідно, не можна було встановити, що підставою для дій військових було упередження за ознакою раси (§§ 269-272;

див., для порівняння, §§ 273-274 висновки Суду в цій справі щодо затримання та жорстокого поводження за статтею 14 у поєднанні зі статтею 3).

10. Щодо статті 3, конвенційні органи визнали, що дискримінація за расовою ознакою може, за певних обставин, сама по собі становити «таке, що принижує гідність, поводження» в розумінні статті 3. У будь-якому разі, дискримінаційні висловлювання та расистські образи, пов'язані з актами насильства, є обставинами, що обтяжують, при оцінці Судом відповідного поводження за статтею 3 Конвенції («*Абду проти Болгарії*» (*Abdu v. Bulgaria*), 2014, §§ 38-39, та посилання, наведені в ній).

В. Процесуальний аспект

11. Суд наголосив на особливій вимозі проводити розслідування нападу з расовим підтекстом із належною ретельністю та безсторонністю, з огляду на необхідність постійно підтверджувати осуд расизму суспільством з метою збереження впевненості меншин у здатності органів влади захистити їх від загрози расистського насильства (див., щодо статті 2, «*Менсон проти Сполученого Королівства*» (*Menson v. the United Kingdom*) (ухв.), 2003; «*Джиконді та інші проти Греції*» (*Gjikondi and Others v. Greece*), 2017, § 118; і, щодо статті 3, «*Антаєв та інші проти Росії*» (*Antayev and Others v. Russia*), 2014, § 110).

12. Так, під час розслідування насильницьких інцидентів, спричинених, як стверджується, расистським ставленням, органи державної влади зобов'язані вжити всіх розумних заходів для встановлення наявності расистських мотивів, а також того, чи відігравали в цих подіях роль почуття ненависті або упередження, пов'язані з етнічним походженням особи. Прирівнювання насильства та жорстокості, скоєних на ґрунті расової приналежності, до випадків, які не мають расистського підтексту, означало б ігнорування специфічного характеру дій, які є особливо руйнівними для основоположних права людини (див., щодо статті 2, «*Начова та інші проти Болгарії*» (*Nachova and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2005, § 160; і, щодо статті 3, «*Абду проти Болгарії*» (*Abdu v. Bulgaria*), 2014, § 44).

13. Звісно, доведення дискримінаційних мотивів завжди є складним завданням на практиці. Обов'язок Держави-відповідача розслідувати можливі дискримінаційні мотиви насильницького злочину є обов'язком докласти всіх можливих зусиль, але він не є абсолютним. Органи влади повинні вжити всіх розумних заходів за відповідних обставин для збору та зберігання доказів, дослідити всі практичні засоби виявлення правди та ухвалити повністю обґрунтоване, безстороннє та об'єктивне рішення, не упускаючи підозрілих фактів, які можуть свідчити про дискримінацію через застосування насильства (див., щодо статті 2, «*Начова та інші проти Болгарії*» (*Nachova and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2005, § 160; і, щодо статті 3, «*Бекос і Кутропулос проти Греції*» (*Bekos and Koutropoulos v. Greece*), 2005, § 69).

14. Для правопорушень, вчинених на шкоду членам особливо вразливих груп, необхідним є ретельне розслідування. Суд зазначив, наприклад, що внаслідок своєї непростого історії та постійних переміщень роми стали специфічною категорією знедоленої та вразливої меншини, яка потребує особливого захисту («*Балаж проти Угорщини*» (*Balázs v. Hungary*), 2015, § 53).

15. У справі «*Абду проти Болгарії*» (*Abdu v. Bulgaria*), 2014, Суд констатував порушення процесуального аспекту статті 3 (окремо та у поєднанні зі статтею 14) у зв'язку з тим, що органи прокуратури не вжили розумних заходів для розслідування правдоподібних доказів, які вказували на ймовірний расистський мотив насильницького нападу. Зокрема, Суд зазначив, що органи влади не вважали за необхідне допитати свідка про будь-які висловлювання, які він міг почути під час інциденту, а також допитати нападників про ймовірний расистський мотив їхніх дій. І це незважаючи на те, що заявник із самого початку розслідування стверджував, що зазнав расистських образ, а нападники були описані в поліцейському висновку як скінхеди — група, відома своєю екстремістською, расистською ідеологією (§ 49).

16 Суд розглянув низку справ у контексті стверджуваного насильства, учиненого на ґрунті расової приналежності, за процесуальним аспектом статті 2 або 3 у поєднанні зі статтею 14, зокрема:

- *«Бекос і Кутропулос проти Греції» (Bekos and Koutropoulos v. Greece)*, 2005, §§ 72-75: фізичне та вербальне насильство над двома членами ромської спільноти під час тримання під вартою у відділі поліції (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3);
- *«Огнянова та Чобан проти Болгарії» (Ognyanova and Choban v. Bulgaria)*, 2006, §§ 143-149: смерть підозрюваного ромського походження під час утримання у відділі поліції (відсутність порушення статті 14 у поєднанні зі статтями 2 та 3);
- *«Шечіч проти Хорватії» (Šečić v. Croatia)*, 2007, §§ 66-70: расистський напад на члена ромської спільноти, скоєний двома невідомими чоловіками (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції);
- *«Ангелова та Ілієв проти Болгарії» (Angelova and Iliev v. Bulgaria)*, 2007, §§ 116-118: неспровоковане вбивство чоловіка ромського походження групою молодих людей (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2);
- *«Б.С. проти Іспанії» (B.S. v. Spain)*, 2012, §§ 70-72: жорстоке поводження з африканською жінкою, яка працювала секс-працівницею (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3);
- *«Аджігітова та інші проти Росії» (Adzhigitova and Others v. Russia)*, 2021, §§ 275-279: затримання та жорстоке поводження військовослужбовцями чеченського походження в місцевій школі аварців (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3);
- *«М.Б. та інші проти Словаччини (№ 2)» (M.B. and Others v. Slovakia (no. 2))*, 2023, §§ 94-97: стверджуване жорстоке поводження із заявниками, неповнолітніми особами ромської національності, з боку співробітників відділу поліції та неефективне розслідування ймовірних расистських мотивів (порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3 (процесуальний аспект)).

17. У справі *«Балаж проти Угорщини» (Balázs v. Hungary)*, 2015, що стосувалася неналежного розслідування актів насильства щодо особи ромської національності з боку приватних осіб, Суд визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3 на підставі низки сукупних міркувань. Зокрема, стосовно наполягання прокуратури на встановленні виключно расистського мотиву, Суд зазначив, що не лише дії, які ґрунтуються виключно на певній характеристиці потерпілого, можуть бути кваліфіковані як злочини на ґрунті ненависті. Нападники можуть мати змішані мотиви, на які впливають ситуативні фактори такою самою або ж більшою мірою, ніж їхнє упереджене ставлення до групи, до якої належить потерпілий. Тому Суду було складно погодитися з прокуратурою щодо необхідності довести, що напад був спричинений «саме» тим, що заявник є ромом. Крім того, Суд зазначив, що небажання органів прокуратури пов'язати дописи правопорушника в соціальних мережах з інцидентом, незважаючи на значні збіги, та їхня неспроможність встановити расистський мотив попри наявність у цих дописах ознак злочину на ґрунті ненависті стали наслідком явно необґрунтованої оцінки обставин справи (§§ 70-76).

18. Крім того, процесуальний обов'язок проводити розслідування стосується не лише актів насильства, скоєних на підставі фактичного або приписуваного потерпілому статусу чи характеристик, а й актів насильства, вчинених на підставі фактичної або передбачуваної асоціації чи зв'язку потерпілого з іншою особою, яка фактично або передбачувано мала певний статус або характеристику, що підлягає захисту (як у справі *«Шкорянець проти Хорватії» (Škorjanec v. Croatia)*, 2017, § 56, щодо дискримінації за асоціацією). У справі *«Шкорянець проти Хорватії» (Škorjanec v. Croatia)*, 2017, на заявницю та її партнера ромського походження напали двоє осіб, які вигукували образливі висловлювання щодо ромів. Визнаючи порушення процесуального аспекту статті 3 у поєднанні зі статтею 14, Суд, зокрема, зазначив, що органи прокуратури наполягали на тому, що сама заявниця не була особою ромського походження, не встановили,

чи нападники сприймали її як особу ромського походження, а також не врахували й не встановили зв'язок між расистським мотивом нападу та зв'язком заявниці з її партнером. Це призвело до неналежної оцінки обставин справи, що завадило проведенню належного розслідування обвинувачень у насильстві на ґрунті расової приналежності (§§ 67-72).

19. Суд також розглядав випадки насильства, вчиненого на ґрунті расової ненависті, за статтею 14 у поєднанні зі статтею 8. Суд визнав порушення Конвенції у справі *«Бурля та інші проти України» (Burlya and Others v. Ukraine)*, 2018, що стосувалася неспроможності поліції захистити мешканців-ромів від заздальгідь спланованого нападу на їхні оселі з боку антиромського натовпу. Попри те, що деякі заявники на момент подій були відсутні в селі і фізичне насильство застосовано не було, Суд, зокрема, взяв до уваги роль, яку відіграли органи влади до та під час нападу на будинки заявників, а також їхню нездатність провести ефективне розслідування цього нападу (§§ 169-171; див. також рішення у справі *«Р.В. проти Угорщини» (R.V. v. Hungary)*, 2016, §§ 83-91, що стосувалася расистських образ та погроз у бік жінки ромського походження під час антиромського мітингу в її селі, для оцінки за статтею 8 процесуального зобов'язання щодо проведення розслідування стосовно мотивованого упередженнями словесного насильства й нетерпимості щодо етнічної меншини).

20. Нарешті, у справі *«Алуш проти Франції» (Allouche v. France)*, 2024, заявниця скаржилася на антисемітські образи та погрози, висловлені в її бік приватною особою. Національні суди визнали антисемітський характер цих погроз, але перекваліфікували злочин на «прості» погрози вбивством, а тому не розглянули дискримінаційні мотиви, що стояли за цими погрозами. Суд дійшов висновку, що в такий спосіб національні органи влади не дотрималися своїх позитивних зобов'язань за статтями 8 та 14 Конвенції, які полягали в наданні заявниці ефективного та належного кримінально-правового захисту від дискримінаційних висловлювань, зроблених правопорушником.

II. Право на самоідентифікацію

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Загальна заборона дискримінації

«1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1».

21. Етнічна ідентичність, зокрема право представників меншин зберігати свою ідентичність та вести приватне й сімейне життя відповідно до своїх традицій, належить до сфери особистих прав, що захищаються статтею 8 Конвенції («*Чуботару проти Молдови*» (*Ciubotaru v. Moldova*), 2010, § 49; «*Тасев проти Північної Македонії*» (*Tasev v. North Macedonia*), 2019, § 32).

22. Суд вважає, що право на вільну самоідентифікацію є правом кардинального значення для захисту меншин, зокрема етнічних та релігійних. Крім того, право на вільну самоідентифікацію не є правом, передбаченим лише [Рамковою конвенцією](#). Воно є «наріжним каменем» міжнародного права щодо захисту меншин у цілому («*Молла Салі проти Греції*» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], 2018, § 157; «*Тасев проти Північної Македонії*» (*Tasev v. North Macedonia*), 2019, § 33; «*Сагір та інші проти Греції*» (*Sagir and Others v. Greece*), 2025, § 50).

23. У позитивному аспекті право на вільну самоідентифікацію дозволяє особам бути визнаними членами меншини, що створює сильну презумпцію на користь їхньої самопроголошеної ідентичності. Самоідентифікація може, зокрема, виражатися через вибір назви об'єднання. Наприклад, у справі «*Сагір та інші проти Греції*» (*Sagir and Others v. Greece*), 2025, національні суди відмовилися зареєструвати «Культурне об'єднання турецьких жінок префектури Ксанті». Суд визнав, що це обмеження не відповідало «нагальній потребі суспільства».⁶ Водночас позитивний аспект цього права не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням («*Чуботару проти Молдови*» (*Ciubotaru v. Moldova*), № 27138/04, § 57, від 27 квітня 2010 року). Право на вільну самоідентифікацію у своєму позитивному аспекті застосовується до осіб, які бажають, щоб до них ставилися як до членів меншини, тоді як негативний аспект цього права передбачає право обирати, щоб до них не ставилися як до членів певної меншини. Негативний аспект права на вільну самоідентифікацію, а саме право відмовитися від того, щоб особу вважали членом певної меншини, не підлягає таким обмеженням, як позитивний аспект цього права. Суд зазначає, що в цьому негативному аспекті відповідний вибір є цілком вільним, за умови, що це рішення є усвідомленим, і його мають поважати як інші члени відповідної меншини, так і сама Держава. Це особливо стосується негативного аспекту цього права: жоден двосторонній чи багатосторонній договір або інший міжнародно-правовий акт не зобов'язує особу, усупереч її волі, підпорядковуватися особливому режиму, що стосується захисту меншин («*Молла Салі проти Греції*» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], 2018, § 157; «*Тасев проти Північної Македонії*» (*Tasev v. North Macedonia*), 2019, § 33)⁷.

24. У справі «*Молла Салі проти Греції*» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], 2018, Суд роз'яснив деякі принципи, що регулюють захист меншин у контексті права на самоідентифікацію. У цій справі заявниця, чоловік якої був членом мусульманської громади у Фракії, скаржилася на застосування ісламського права до оформлення спадщини її чоловіка, попри те, що її чоловік склав заповіт згідно з Цивільним кодексом Греції. Суд зауважив, що заявниця, як спадкоємиця за заповітом, складеним відповідно до Цивільного кодексу заповідачем мусульманського віросповідання, опинилася в ситуації, подібній до ситуації спадкоємця за заповітом, складеним відповідно до Цивільного кодексу заповідачем-немусульманином, однак до неї ставилися інакше на підставі «іншого статусу», а саме релігії заповідача. Уряд стверджував, що усталена практика Касаційного Суду мала на меті захист мусульманської меншини у Фракії. Суд висловив сумніви щодо того, чи був оскаржуваний захід щодо спадкових прав заявниці придатним для досягнення цієї мети. Суд постановив, що не можна припускати, що заповідач мусульманського віросповідання, склавши заповіт відповідно до Цивільного кодексу, автоматично відмовився від свого права або права своїх спадкоємців не зазнавати дискримінації за ознакою релігії. Держава не могла брати на себе роль гаранта ідентичності меншини певної групи населення на шкоду праву її членів обирати не належати до цієї меншини або не дотримуватися її звичаїв та правил.

⁶ Див. також нижче розділ «Свобода зібрань та об'єднання».

⁷ Суд покликався на пункт 1 статті 3 [Рамкової конвенції](#), яка передбачає, що: «таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі».

Відповідно, Суд постановив, що відмова членам релігійної меншини у праві добровільно обирати та користуватися загальним правом є не лише дискримінаційним поведінням, а й порушенням права на вільну самоідентифікацію. Суд дійшов висновку про порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції (*«Молла Салі проти Греції» (Molla Sali v. Greece)* [ВП], 2018, §§ 141-162).

25. У справі *«Тасев проти Північної Македонії» (Tasev v. North Macedonia)*, 2019, національні органи влади відмовилися змінювати запис у списку виборців щодо етнічної приналежності судді-заявника (з болгарської на македонську), який бажав балотуватися на вищу судову посаду. Головною причиною для відмови був час подання заявником такого прохання, розглянутий у контексті його участі як кандидата (§ 38). Суд дійшов висновку, що відмова органів влади змінити запис про етнічну приналежність заявника була втручанням у його приватне життя, а правова підстава, на якій ґрунтувалася відмова, не була передбачуваною. Отже, втручання у права заявника, передбачені статтею 8, не було здійснено «згідно із законом» (§§ 34-41).

26. У справі *«Чуботару проти Молдови» (Ciubotaru v. Moldova)*, 2010, Суд підтвердив, що Держави можуть вимагати наявності об'єктивних доказів заявленої етнічної приналежності. Водночас, хоча органи влади повинні мати можливість відхилити заяву про належність до певної етнічної групи, якщо така заява «ґрунтується на суто суб'єктивних та необґрунтованих підставах», Суд постановив, що Держави не повинні через своє законодавство створювати непереборні перешкоди для осіб, які бажують змінити етнічну ідентичність, зафіксовану органами влади, на іншу. У цій справі прохання заявника про зміну його етнічної приналежності з молдавської на румунську було відхилено на тій підставі, що він не зміг довести, що один із його батьків був зареєстрований як особа румунської етнічної приналежності в офіційних документах. З одного боку, Суд встановив, що заявник зіткнувся із правовою вимогою, яка унеможливила для нього надання будь-яких доказів на підтвердження своєї заяви, а отже, була непропорційним тягарем з огляду на історичні реалії Республіки Молдова (§ 57). З іншого боку, Суд зауважив, що вимога заявника ґрунтувалася не лише на його суб'єктивному сприйнятті власної етнічної приналежності: він зміг надати об'єктивно перевірені зв'язки з румунською етнічною групою, зокрема щодо мови, імені, самоідентифікації тощо (§ 58). Так, перешкоджаючи розгляду вимоги заявника та відмовляючи в реєстрації етнічної приналежності особи відповідно до його власних заяв, Держава не виконала своє позитивне зобов'язання забезпечити заявнику ефективну повагу до його приватного життя (§59).

27. Крім того, справа *«Куріч та інші проти Словенії» (Kurić and Others v. Slovenia)* [ВП], 2012, стосувалася стверджуваного неврегулювання Державою правового статусу заявників. Заявники належали до групи осіб, відомих як «викреслені», яких було вилучено зі словенського реєстру постійних мешканців незабаром після проголошення Словенією незалежності від колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ), оскільки вони не обрали словенське громадянство — можливість, яка була короткочасно доступною для всіх колишніх громадян Югославії, що проживали в Словенії на той час. Унаслідок «викреслення» заявники, які не мали жодних словенських документів, що посвідчують особу, майже 20 років проживали в Словенії нелегально, відчуваючи незахищеність та правову невизначеність. Велика Палата зазначила, що на момент подій заявники мали приватне і сімейне життя в Словенії у значенні статті 8, оскільки вони налагодили мережу особистих, соціальних, культурних, мовних та економічних відносин, а також сімейне життя в Словенії. З огляду на те, що колишні громадяни СФРЮ, які мали постійне місце проживання у Словенії до проголошення незалежності, не могли передбачити наслідки їхнього неподання заявки на отримання словенського громадянства, Велика Палата підтвердила рішення Палати про те, що було порушено статтю 8 як через «викреслення» заявників та його наслідки, так і через відсутність будь-якого повідомлення або особистої інформації для цих осіб щодо викреслення (§§ 339-362). Вона також зазначила, що іноземець, який законно проживає в країні, може бажати продовжувати проживати в цій країні, не обов'язково набуваючи її громадянства (§ 357). Крім того, Велика Палата встановила порушення статті 14 у поєднанні зі

статтею 8 на тій підставі, що до «викреслених осіб» ставилися менш прихильно, ніж до тих, хто мав статус «справжніх» іноземців, які проживали у Словенії до проголошення незалежності та чий спеціальні дозволи на постійне проживання залишалися чинними. За цих обставин Суд визнав, що оскаржуване різне поводження ґрунтувалося на національному походженні відповідних осіб і не переслідувало законної мети, а отже, не мало об'єктивного та розумного обґрунтування (§§ 393-396). Питання врегулювання статусу іноземців, які проживали в Хорватії після розпаду колишньої СФРЮ, також розглядалося у справі *«Хоті проти Хорватії» (Hoti v. Croatia)*, 2018, де було встановлено порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з неможливістю для мігранта-апатрида, народженого в Косово, урегулювати свій статус проживання в Хорватії з належним урахуванням його інтересів у сфері приватного життя (§ 141).

28. Нарешті, Суд визнав традиційний кочовий спосіб життя невід'ємною частиною ідентичності ромів (див. рішення у справі *«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 73 та 96, де проживання заявниці в її каравані (будинку-автопричепі) є невід'ємною частиною її етнічної ідентичності як ромки, що відображає давню традицію цієї меншини дотримуватися кочового способу життя; див. також рішення у справах *«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, § 84; *«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 142; *«Хірту та інші проти Франції» (Hirtu and Others v. France)*, 2020, § 70; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 97; *«Пакетова та інші проти Болгарії» (Paketova and Others v. Bulgaria)*, 2022, § 161). Суд також підкреслив позитивне зобов'язання Держав за статтею 8 Конвенції сприяти традиційному способу життя ромів та захищати їхні права на збереження своєї ідентичності для ведення приватного та сімейного життя відповідно до цієї традиції (*«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 73 та 96; *«Вінтерштейн та інші проти Франції» (Winterstein and Others v. France)*, 2013, § 148; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 112).⁸

---

⁸ Див. також підрозділ «Житло: традиційний спосіб життя» нижче.

III. Расовий профайлінг

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 2 Протоколу № 4 – Свобода пересування

«1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

3. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

29. У справах *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, та *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, Суд уточнив критерії, за якими слід оцінювати, чи підпадає перевірка документів особи, яку, як стверджується, було проведено з огляду на фізичні або етнічні ознаки, під дію статті 8 в аспекті «приватного життя», що, відповідно, зумовлює застосування статті 14 та обсягу процесуальних зобов'язань у цьому контексті. Справа *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, стосувалася перевірки документів заявника, громадянина Німеччини індійського походження, проведеної поліцейськими в поїзді, який щойно перетнув кордон з Чехії до Німеччини, тоді як справа *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, стосувалася перевірки документів громадянина Пакистану, якого поліція зупинила під час прогулянки вулицею в туристичному районі, у якому часто траплялися кишенькові крадіжки.

30. Суд зазначив, що не кожна перевірка документів особи, яка належить до етнічної меншини, підпадає під сферу застосування права на повагу до приватного життя цієї особи. Такий поріг досягається лише в тому випадку, якщо відповідна особа має небезпідставне твердження, що вона могла стати об'єктом перевірки через конкретні фізичні або етнічні характеристики. Таке небезпідставне твердження може, зокрема, існувати, якщо відповідна особа стверджує, що вона (або особи з тими самими ознаками) була єдиною особою, яку піддали перевірці, якщо інших очевидних підстав для перевірки не існувало або якщо будь-які пояснення співробітників, які проводили перевірку, розкривають мотивацію за конкретними фізичними або етнічними ознаками для перевірки. Спираючись на підхід, заснований на наслідках, встановлений у справі *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], §§ 110-114, Суд також зазначив у зв'язку з

цим, що публічний характер перевірки може мати вплив на репутацію та самоповагу особи (*«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, §§ 23-25; *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, § 50).

31. Суд застосував цей підхід у справі *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, оцінюючи, яким чином заявник обґрунтував свої твердження про расовий профайлінг, а також наслідки оскаржуваної перевірки для його приватного життя, щоб визначити, чи міг заявник небезпідставно стверджувати, що його було обрано для перевірки через конкретні фізичні або етнічні характеристики. Заявник зазначив, що серед осіб, присутніх у різних вагонах поїзда, він та його дочка були єдиними особами з темним кольором шкіри та єдиними особами, яких піддали перевірці. Крім того, пояснення, надані поліцейським, не розкривали жодних інших об'єктивних підстав для вибору заявника як об'єкта перевірки. Заявник також стверджував, що перевірка документів серйозно вплинула на його приватне життя, змусивши його почуватися настільки стигматизованим і приниженим, що він упродовж кількох місяців уникав подорожей поїздом. Суд дійшов висновку, що зазначена перевірка документів підпадає під дію статті 8, що робить статтю 14 застосовною (§§ 26-28). Суд дійшов аналогічного висновку щодо наявності небезпідставної скарги у справі *Мухаммеда проти Іспанії*, зазначивши, що заявник був підданий перевірці документів поліцією у громадському місці, яку, за його твердженням, було проведено виключно через його темний колір шкіри, і що це достатньою мірою вплинуло на його психологічну цілісність та етнічну ідентичність у розумінні статті 8 (§§ 50-51).

32. Крім того, в обох цих справах Суд роз'яснив обсяг процесуального зобов'язання в контексті расового профайлінгу. Він дійшов висновку, що обов'язок органів влади розслідувати наявність можливого зв'язку між расистськими настроями й діями державного службовця слід розглядати як неодмінну частину їхніх обов'язків за статтею 14, якщо розглядати її у поєднанні зі статтею 8. Зокрема, органи державної влади зобов'язані вжити всіх розумних заходів для визначення наявності расистських мотивів і встановлення того, чи могли ненависть або упередження на ґрунті етнічної приналежності відіграти роль у цих подіях. Органи влади повинні вжити всіх розумних заходів за даних обставин для збору та зберігання доказів, дослідити всі практичні засоби виявлення правди та ухвалити повністю обґрунтоване, безсторонне та об'єктивне рішення, не упускаючи підозрілих фактів, які можуть свідчити про насильство на ґрунті расової приналежності. Для того, щоб розслідування було ефективним, органи та особи, відповідальні за його проведення, мають бути незалежними від тих, проти кого воно спрямовано. Це означає не лише відсутність будь-яких ієрархічних або інституційних зв'язків, а й практичну незалежність. Суд зазначив, що це є необхідним для того, щоб захист від расової дискримінації не став теоретичним та ілюзорним у контексті ненасильницьких дій, що підлягають розгляду на підставі статті 8, з метою забезпечення захисту від стигматизації відповідних осіб та запобігання поширенню ксенофобських настроїв (*«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, §§ 33-35; *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, §§ 65-68).⁹

33. У справі *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, Суд дійшов висновку, що з огляду на ієрархічні та інституційні зв'язки між слідчим органом та державним службовцем, який ініціював проведення оскаржуваної перевірки документів, розслідування не може вважатися незалежним. Крім того, національні суди, незважаючи на небезпідставну скаргу щодо расового профайлінгу, не зібрали необхідних доказів і, зокрема, не заслухали свідків, які були присутні

⁹ У справі *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, §§ 33-34, дійшовши такого висновку, Суд спирався на свою практику щодо насильства на ґрунті расової приналежності (див. «Насильство на ґрунті ненависті» вище). Крім того, він спирався на висновки Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЕКРН), яка наголошувала, що, оскільки расовий профайлінг призводить до стигматизації та відчуження осіб, яких воно стосується, важливо забезпечити ефективне розслідування випадків стверджуваної расової дискримінації з боку поліції, а також на висновки Комітету ООН з прав людини, згідно з якими перевірка документів лише осіб з певними фізичними або етнічними ознаками негативно впливає на гідність таких осіб, а також сприяє поширенню ксенофобських настроїв.

під час перевірки документів. Вони відхилили позов заявника з формальних підстав, вважаючи, що заявник не мав законного інтересу у вирішенні питання щодо правомірності перевірки його документів. Відповідно, через невиконання державними органами свого обов'язку вжити всіх розумних заходів для з'ясування через незалежний орган того, чи відіграло дискримінаційне ставлення роль у перевірці документів особи, Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 (§§ 36-39). З іншого боку, у справі *Мухаммеда проти Іспанії* Суд не встановив порушення цих положень, зазначивши, зокрема, що заявник ініціював провадження через стверджувану дискримінаційну за ознакою раси поведінку поліції, і що національні суди оцінили надані їм докази та дійшли висновку, що відповідальність не може бути встановлено. Крім того, заявник міг оскаржити рішення національних судів, які були достатньо обґрунтованими та вмотивованими (§§ 69-76).

34. У справі *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, Суд також розглянув скаргу стосовно стверджуваних дискримінаційних підстав для перевірки та затримання поліцією (матеріальний аспект за статтею 14 у поєднанні зі статтею 8). Суд дійшов висновку, що аргумент заявника про те, що нікого іншого з «більшості білого населення» не зупинили на тій самій вулиці безпосередньо перед, під час або після перевірки його документів, не може вважатися сам по собі ознакою наявності расової мотивації у вимозі пред'явити документ, що посвідчує особу. Заявник не навів жодних супутніх обставин, які б могли свідчити про те, що поліція проводила перевірки документів з мотивів ворожості до громадян, які належали до тієї ж етнічної групи, що й заявник, або які б могли дати підстави для презумпції, необхідної для перекладення на національному рівні тягаря доказування щодо наявності будь-якого расового чи етнічного профайлінгу. Отже, у Суду не було підстав відходити від висновку національних судів про те, що саме поведінка заявника, а не його етнічна приналежність, спонукала поліцейських зупинити його та перевірити його документи. Лише його відмова пред'явити посвідчення особи стала причиною його затримання з метою встановлення особи у відділі поліції. Отже, Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції в цьому аспекті (§§ 99-103).

35. У справі *«Ва Баїле проти Швейцарії» (Wa Baile v. Switzerland)*, 2024, яка також стосувалася обвинувачень у расовому профайлінгу під час перевірки документів, Суд спирався на справи *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, та *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022. Він визнав, що скарга темношкірого заявника щодо перевірки документів на залізничному вокзалі, від якої він відмовився і за що був оштрафований, може підпадати під сферу права на повагу до приватного життя у значенні статті 8 (§ 71). Суд також зазначив, що, на відміну від справ *«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, та *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, де заявники самі ініціювали кримінальні й адміністративні провадження, у справі *«Ва Баїле проти Швейцарії» (Wa Baile v. Switzerland)*, 2024, кримінальне провадження було порушено проти заявника. Розглядаючи питання про небезпідставність скарги щодо дискримінації за ознакою кольору шкіри на стадії розгляду справи по суті та виходячи з того, що саме суди відповідної юрисдикції мали визначити, чи були перевірка й особистий огляд вмотивовані расовою приналежністю, зокрема з огляду на конкретні обставини та місце проведення перевірки документів, Суд дійшов висновку про порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 (§§ 102-103).

36. У справі *«Сейді та інші проти Франції» (Seydi and Others v. France)*, 2025, документи шістьох заявників, котрі описали себе як особи африканського або північноафриканського походження, були піддані перевірці поліцією у громадському місці, на вулиці. П'ятьох із них обшукали один раз, а одного з них піддали трьом перевіркам протягом десяти днів. З огляду на свої нещодавні рішення у справах щодо расового профайлінгу (*«Басу проти Німеччини» (Basu v. Germany)*, 2022, *«Мухаммед проти Іспанії» (Muhammad v. Spain)*, 2022, *«Ва Баїле проти Швейцарії» (Wa Baile v. Switzerland)*, 2024), Суд розглянув справу в контексті статті 14 у поєднанні зі статтею 8. Щодо процесуального аспекту Суд зазначив, що рішення національних судів були належним чином обґрунтовані й відповідали обов'язку перевірити, чи могли дискримінаційні мотиви відігравати

роль у перевірках документів. Національні суди провели зважену, об'єктивну та всебічну оцінку справ, що розглядалися ними, і дійшли висновку, що наданих доказів було недостатньо для встановлення того, що заявники, в особистій якості та за обставин часу й місця, на які вони посилалися, стали потерпілими від будь-якої дискримінаційної поведінки з боку поліції. Щодо матеріального аспекту Суд зазначив, що гарантії, передбачені в національній правовій системі, було посилено після подій цієї справи й визнав, що система, яка діяла на момент подій, вже відповідала статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Тоді Суд мав визначити, чи надали заявники індивідуальні *prima facie* докази того, що до них ставилися інакше, ніж до іншої особи в аналогічній або подібній ситуації. Суд визнав, що це зробив лише один заявник, який надав загальні статистичні дані, що свідчили про те, що певна частина населення, до якої він, за його твердженням, належав, піддавалася «надмірним перевіркам». Суд дійшов висновку, що хоча заявник і не посилався прямо на будь-яку групу порівняння, усі обставини, пов'язані з трьома перевірками його документів протягом десяти днів, розглянуті як у сукупності, так і в поєднанні з офіційними звітами та статистичними даними, що свідчать про випадки расового профайлінгу під час перевірок документів у Франції, дають підстави для висновку про наявність вагомих, чітких та узгоджених доказів, здатних створити презумпцію дискримінації, яку Уряд не зміг спростувати. У випадку одного із заявників було встановлено порушення матеріального аспекту статті 14 у поєднанні зі статтею 8.

37. Крім того, скарги щодо етнічного профайлінгу було розглянуто в контексті права на свободу пересування, відповідно до статті 2 Протоколу № 4 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, у справі *«Мемедова та інші проти Північної Македонії» (Memedova and Others v. North Macedonia)*, 2023. У цій справі заявникам, усім особам ромського походження, не було дозволено покинути територію Держави-відповідача. Вони скаржилися, що прикордонники виокремили їх через їхню етнічну приналежність до ромів. Щодо суті справи, Суд встановив презумпцію непрямої дискримінації, зазначивши, що заявники навели переконливі *prima facie* докази щодо непрямої дискримінації, зважаючи на те, як прикордонники застосовували на практиці законодавчі положення (§§ 94-95). З огляду на відсутність об'єктивного та розумного обґрунтування з боку Уряду щодо різного поводження із заявниками на кордоні, Суд дійшов висновку, що заявники, зазнали дискримінації через своє ромське походження, коли їм заборонили перетнути державний кордон (§ 99).

IV. Жебрацтво

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

38. Суд розглянув справи щодо заявників-ромів, яких було визнано винними у жебрацтві. Під час оцінки Суд врахував конкретні обставини кожної справи, взявши до уваги вразливість заявників, а також їхнє економічне та соціальне становище (*«Лакатус проти Швейцарії» (Lacatus v. Switzerland)*, 2021, § 57).

39. У справі *«Лакатус проти Швейцарії» (Lacatus v. Switzerland)*, 2021, на заявницю, представницю ромської спільноти, було накладено штраф за ненав'язливе жебрацтво на вулицях Женеви, а згодом її було ув'язнено на п'ять днів за несплату штрафу. Заявниця скаржилася за статтею 8, що заборона жебрацтва була втручанням у її приватне життя, оскільки позбавила її засобів до існування. Вона також посилалася на статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8, стверджуючи, що стала жертвою дискримінації через свій соціальний статус і фінансове становище, а також через те, що належала до ромської спільноти, оскільки закон стосувався бідного населення, а тому сприяв стигматизації особливо вразливого народу ромів. Підкресливши, що людська гідність є невід'ємною частиною духу Конвенції, Суд зазначив, що гідність людини серйозно порушується, якщо вона не має достатніх засобів до існування. Займаючись жебрацтвом, особа обирає певний спосіб життя з метою подолання нелюдських та нестабільних умов (§ 56). Однак Суд також визнав, що агресивне жебрацтво може порушувати громадський спокій та призводити до експлуатації осіб, особливо дітей (§ 97).

40. Суд зазначив, що для заявниці у справі *«Лакатус проти Швейцарії» (Lacatus v. Switzerland)*, 2021, жебрацтво було засобом забезпечення доходу та подолання бідності, при цьому її не обвинувачували в агресивних або нав'язливих формах жебрацтва (§§ 58 і 113). Відповідно, Суд дійшов висновку, що введення загальної заборони на жебрацтво та покарання заявниці, надзвичайно вразливої особи, у ситуації, коли вона, ймовірно, не мала інших засобів до існування і не мала іншого вибору, окрім як займатися жебрацтвом, щоб вижити, не було пропорційним меті захисту громадського порядку (§§ 107-114). Тож, покарання, накладене на заявницю, зазіхнуло на її людську гідність та зашкодило самій суті прав, захищених статтею 8 (§§ 115-117). Визнавши порушення статті 8 Конвенції Суд не вважав за необхідне ухвалювати окреме рішення щодо скарги за статтею 14 у поєднанні зі статтею 8 (§ 123).

41. На відміну від ситуації у справі *«Лакатус проти Швейцарії» (Lacatus v. Switzerland)*, 2021, де абсолютна заборона жебрацтва поширювалася на весь кантон Женева, у справі стосовно Данії жебрацтво було дозволено за певних умов. У справі *«Діан проти Данії» (Dian v. Denmark)* (ухв.), 2024, заявник, громадянин Румунії, був засуджений до двадцяти днів позбавлення волі за жебрацтво на пішохідній вулиці. Суд не був переконаний, що заявник не мав достатніх засобів до існування, або що жебрацтво було його єдиним варіантом для забезпечення власного виживання, або що, займаючись жебрацтвом, він обрав особливий спосіб життя з метою подолання нелюдських та нестабільних умов і, відповідно, захисту своєї людської гідності. Жебрацтво було для заявника засобом, або принаймні додатковим засобом, отримання доходу. Суд, зважаючи на економічне та соціальне становище заявника, зазначив, що він отримував дохід від інших видів діяльності, неодноразово виїжджав до Румунії та регулярно надсилав гроші своїй родині, яка там проживала. Так, Суд виснував, що стаття 8 не застосовувалася, і визнав скаргу неприйнятною (§§ 44-57).

V. Мова ворожнечі та стигматизація¹⁰

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 10 Конвенції – Свобода вираження поглядів

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

Стаття 17 Конвенції – Заборона зловживання правами

«Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції».

42. Суд розглядав справи, пов'язані з мовою ворожнечі та стигматизацією, у контексті статті 8 Конвенції, а також статті 10 Конвенції, останні подекуди в контексті статті 17 Конвенції.

A. Стаття 8

43. У цьому контексті справи виникають із двох причин: пряме переслідування окремих осіб та переслідування групи. Суд дійшов висновку, що будь-яке негативне стереотипне уявлення про групу, коли воно досягає певного рівня, може вплинути на почуття ідентичності цієї групи та почуття власної гідності й впевненості в собі її членів. У цьому сенсі це можна розглядати як втручання у приватне життя членів групи за статтею 8 Конвенції (*«Аксу проти Туреччини» (Aksu v. Turkey)* [ВП], 2012, § 58).

44. У справі *«Аксу проти Туреччини» (Aksu v. Turkey)* [ВП], 2012, Суд розглянув скаргу рома, який проживав у Туреччині, та був обурений уривками з наукової книги «Цигани Туреччини», яка, як стверджувалося, містила формулювання, що створювали негативні стереотипи щодо ромів у Туреччині як групи та ображали його ромську ідентичність. Суд дійшов висновку, що, хоча заявник не був особисто об'єктом нападу, він міг відчути себе ображеним через висловлювання

¹⁰ Для більш детальної інформації див. також [Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини – Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції](#), [Посібник зі статті 10 Європейської конвенції з прав людини – Свобода вираження поглядів](#), Ключова тема за статтями 8, 13 та 14 – [Захист від мови ворожнечі](#), Ключова тема за статтею 10 – [Мова ворожнечі](#).

щодо етнічної групи, до якої він належав, і визнав, що заявника можна вважати потерпілим від фактів, на які подано скаргу (§§ 53–54). Далі Суд розглянув питання, чи дотрималися турецькі суди справедливого балансу між правами заявника за статтею 8 Конвенції як члена ромської спільноти та свободою автора відповідної книги проводити академічні/наукові дослідження щодо конкретної етнічної групи та публікувати свої висновки (§ 69). Однак, розглядаючи справу по суті, Суд не встановив порушення статті 8 у цій справі, зазначивши, серед іншого, що хоча автор книги вказав на певні незаконні дії з боку деяких ромів, які проживали в конкретних районах, ніде в книзі він не робив негативних зауважень щодо ромів загалом і не стверджував, що всі роми займаються незаконною діяльністю. Крім того, Суд зазначив, що автор чітко підкреслив, що його наміром було розповісти про невідомий світ ромської громади в Туреччині, яка піддавалася осуду й зневажливим висловлюванням, що ґрунтувалися переважно на упередженнях (§ 70).

45. У справі *«Левіт проти Австрії» (Lewit v. Austria)*, 2019, громадянин Австрії єврейського походження, який був одним із останніх живих в'язнів концентраційного табору Маутгаузен, був обурений статтею в праворадикальному періодичному виданні, у якій стверджувалося, що особи, звільнені з табору в 1945 році, займалися грабунками, розбоєм і вбивствами, а також були названі «чумою для народу». Позов заявника про відшкодування збитків було відхилено на тій підставі, що стаття не зачепила його особисто. Посилаючись на принципи, встановлені у справі *«Аксу проти Туреччини»*, Суд дійшов висновку, що останніх живих в'язнів табору Маутгаузен можна розглядати як «(гетерогенну) соціальну групу», з огляду на твердження заявників про те, що всі вони були жертвами націонал-соціалістичного режиму та перебували в ув'язненні через своє походження, переконання чи віру, і що стаття 8 Конвенції застосовувалася, оскільки факти, що лежали в основі справи, підпадали під сферу «приватного життя» заявника, навіть якщо в статті його ім'я не було згадано особисто (§§ 19 та 46-47). Суд постановив, що через відсутність всебічного розгляду питань щодо правосуб'єктності та змісту висловлювань національні суди не розглянули суть позову заявника про дифамацію. Непроведення всебічної оцінки в рамках їхніх процесуального зобов'язання призвело до порушення статті 8 (§§ 86-87).

46. Також справи *«Будінова та Чапразов проти Болгарії» (Budinova and Chaprazov v. Bulgaria)*, 2021, та *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, 2021, стосувалися невиконання Державою свого позитивного зобов'язання щодо захисту осіб від мови ворожнечі з боку журналіста та політика у зв'язку з публікацією низки антиромських висловлювань у першій справі та антисемітських висловлювань і висловлювань, що заперечують Голокост, у другій справі.

47. У цих справах Суд значно розвинув принцип, встановлений у рішенні у справі *«Аксу проти Туреччини» (Aksu v. Turkey)* [ВП], 2012, виклавши відповідні міркування, за якими слід оцінювати, чи вплинули негативні публічні висловлювання щодо соціальної групи на «приватне життя» окремого члена цієї групи настільки, що це зумовило застосування статті 8 стосовно нього. Відповідно, питання про те, чи було досягнуто «певного рівня» (згідно з рішенням у справі *«Аксу проти Туреччини» (Aksu v. Turkey)* [ВП]), могло вирішуватися лише на підставі обставин конкретної справи та, зокрема, на підставі відповідних чинників, що включають, проте не обмежуються: (а) характеристики групи (наприклад, її розмір, ступінь однорідності, особлива вразливість або історія стигматизації, а також її становище стосовно суспільства в цілому), (б) точний зміст негативних висловлювань щодо групи (зокрема, ступінь, у якому вони могли б передавати негативний стереотип про групу в цілому, і конкретний зміст цього стереотипу), та (с) форму й контекст, у якому були зроблені висловлювання, їхнє охоплення (що може залежати від того, де та як вони були зроблені), позицію та статус їхнього автора, а також міру їхнього впливу на основний аспект ідентичності й гідності групи. Суд уточнив, що жоден із цих чинників не має безумовної переваги над іншими: саме взаємодія всіх цих чинників призводить до остаточного висновку щодо того, чи було досягнуто «певного рівня» (згідно з рішенням у справі *«Аксу проти Туреччини» (Aksu v. Turkey)* [ВП]) а отже, чи застосовується стаття 8.

48. Нарешті, важливим чинником може також бути загальний контекст кожної справи, зокрема соціальний та політичний клімат, що існував на момент висловлювання (*«Будінова та Чапразов проти Болгарії» (Budinova and Chaprazov v. Bulgaria)*, 2021, §§ 61-63; *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, 2021, §§ 65-67). З огляду на обставини обох справ та застосовуючи наведені критерії, Суд дійшов висновку, що оскаржувані висловлювання могли мати достатній вплив на почуття ідентичності євреїв і ромів у Болгарії, а також на їхню самооцінку та впевненість у собі, щоб досягти необхідного «певного рівня», а отже стосувалися «приватного життя» заявників. По-перше, Суд підкреслив, що євреї та роми в Болгарії можуть розглядатися як групи, що перебувають у вразливому становищі. По-друге, в обох справах він встановив, що зміст оскаржуваних висловлювань був агресивним і являв собою надзвичайно негативні стереотипування, спрямоване на дискредитацію цих груп та розпалювання упереджень і ненависті до них. У справі *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, вони повторювали застарілі антисемітські наративи, включно із запереченням Голокосту. У справі *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, висловлювання, які мали систематичний характер, здавалися навмисно сформульованими в провокаційній манері, очевидно з метою зобразити ромів у Болгарії як осіб, схильних до злочинності та розпусти. По-третє, Суд зазначив, що заявники в обох справах подали свої позови проти політика саме тоді, коли його політична кар'єра йшла вгору й коли його висловлювання, відповідно, набували більшого розголосу. Попри те, що його найбільш агресивні висловлювання про євреїв містилися у двох книгах, які не мали широкого тиражу, його різка антиромська позиція, що становила основний компонент політичного послання його партії, повторювалася на багатьох каналах комунікації, а тому досягала широкої аудиторії. З огляду на всі ці чинники, які вказували в одному напрямку та підсилювали один одного, Суд дійшов висновку, що стаття 8, а отже й стаття 14, підлягали застосуванню (*«Будінова та Чапразов проти Болгарії» (Budinova and Chaprazov v. Bulgaria)*, 2021, §§ 64-69; *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, 2021, §§ 68-74).

49. Щодо суті Суд в обох справах встановив, що, не надавши заявникам відшкодування у зв'язку з дискримінаційними висловлюваннями політика, болгарські органи влади не виконали свого позитивного зобов'язання належно реагувати на дискримінацію за ознакою етнічного походженням заявників і забезпечити повагу до їхнього «приватного життя» як етнічних ромів та етнічних євреїв. Зокрема, Суд зазначив, що не було належним чином оцінено зміст висловлювань політика й не було проведено необхідного зважування інтересів. Надаючи значну вагу свободі вираження поглядів політика, органи влади применшили здатність його висловлювань стигматизувати обидві групи та розпалити ненависть і упередження щодо них. У зв'язку з цим Суд нагадав, що узагальнюючі висловлювання, які критикують або виставляють у негативному світлі цілі етнічні, релігійні чи інші групи, не заслуговують на захист або заслуговують на дуже обмежений захист за статтею 10, яку слід тлумачити у світлі статті 17. На думку Суду, це повністю відповідало вимозі, що випливає зі статті 14, щодо боротьби з расовою дискримінацією. Той факт, що автор оскаржуваних висловлювань був політиком або виступав як депутат парламенту, не змінював цього. Отже, Суд визнав, що в обох цих справах було порушено статтю 8 Конвенції у поєднанні зі статтею 14 (*«Будінова та Чапразов проти Болгарії» (Budinova and Chaprazov v. Bulgaria)*, 2021, §§ 93-95; *«Бехар та Гутман проти Болгарії» (Behar and Gutman v. Bulgaria)*, 2021, §§ 104-106).

В. Статті 8 та 9

50. Справа *«Грузинсько-мусульманські відносини та інші проти Грузії» (Georgian Muslim Relations and Others v. Georgia)*, 2023, стосувалася реакції органів влади на те, що заявникам не дозволили відкрити мусульманську школу-інтернат. Заявниками були неприбуткова асоціація, основною метою якої було сприяння релігійній освіті та надання безкоштовної освіти соціально

незахищеним дітям, а також семеро громадян Грузії, що належали до мусульманської меншини. Їхні спроби відкрити школу неодноразово блокували місцеві мешканці, представники православного християнського населення, які поводитися жорстоко із заявниками. Суд визнав, що стверджувана жорстока поведінка, а саме образи, дискримінаційні висловлювання, забій свині та прибивання її голови до дверей школи, а також стрільба по будівлі школи з пневматичної рушниці, виходила за межі простого протесту проти відкриття мусульманської школи.

51. Суд дійшов висновку, що твердження заявників стосувалися стверджуваного втручання в їхнє приватне життя через посягання на їхню фізичну та моральну недоторканність на ґрунті ненависті, що підлягало розгляду відповідно до статті 8 Конвенції. Оскільки всі заявники були мусульманами, Суд також узяв до уваги той факт, що вони брали участь у діяльності, пов'язаній з навчанням у значенні статті 9 Конвенції. Суд розглянув скарги за статтями 8 та 9 Конвенції у поєднанні зі статтею 14. Суд розглянув скарги з точки зору позитивного зобов'язання органів державної влади забезпечити права, передбачені статтями 8 та 9, особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією, і зробити це без дискримінації. Від відповідних органів влади очікувалося вжиття швидких та достатніх заходів для припинення незаконних дій натовпу, мови ворожнечі та інших дискримінаційних дій з боку місцевого населення. Від органів влади також очікувалося вжиття більш активних заходів, які б реально дозволили заявникам здійснити свої релігійні права, зокрема право на відкриття мусульманської школи-інтернату.

52. Щодо захисту заявників від дій натовпу, мови ворожнечі та інших дискримінаційних дій, Суд дійшов висновку, що органи влади очевидно не вжили належних заходів у відповідь на постійне втручання у приватне життя, гідність та релігійні переконання заявників. Суд зазначив, що поліція дозволила протестувальникам неодноразово та протягом тривалого часу вчиняти дії, які національні суди згодом кваліфікували як дискримінаційне поводження. Крім того, він визнав, що оскаржувана пасивна позиція органів влади посприяла посиленню дискримінаційного поводження, якого зазнали заявники. У цій справі Суд зауважив, що національні органи влади зіткнулися з *prima facie* проявами мови ворожнечі, погроз та такого, що принижує гідність, поводження, мотивованими релігійними переконаннями окремих заявників. У цій справі оперативне та ефективне розслідування було обґрунтованим і необхідним для запобігання та придушення незаконних і дискримінаційних дій натовпу. Однак антидискримінаційне провадження тривало майже вісім років, що підірвало ефективність самого засобу правового захисту. Крім того, суди не вважали за необхідне зобов'язати поліцію ідентифікувати та покарати осіб, відповідальних за ці дії, або вжити будь-яких інших заходів, спрямованих на остаточне відновлення громадського порядку в місцевості та забезпечення належного захисту релігійних прав заявників. Суд дійшов висновку, що національні суди не врахували роль, яку мала відігравати поліція в умовах релігійної напруженості. Органи влади також не виконали свого позитивного зобов'язання щодо проведення ефективного розслідування та встановлення і покарання винних. Сукупний вплив невтручання поліції з метою припинення дискримінаційної поведінки та наявності недоліків у розслідуванні полягав у тому, що відверто насильницькі дії ґрунті релігійної приналежності не мали жодних правових наслідків, а заявникам не було надано необхідного захисту від втручання в їхнє приватне життя, гідність та релігійні переконання. Суд дійшов висновку, що було порушено позитивні зобов'язання Держави за статтями 8 і 9 Конвенції у поєднанні зі статтею 14 Конвенції.

С. Стаття 10

53. Свобода вираження поглядів є однією з основоположних засад демократичного суспільства, однією з основних умов його прогресу та розвитку кожної людини. Відповідно до пункту 2 статті 10 вона стосується не тільки «інформації» чи «ідей», які сприймаються зі схваленням або розглядаються як необразливі або нейтральні, але й тих, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти Державу або будь-яку частину її населення. Саме такими є вимоги плюралізму,

толерантності та широти поглядів, без яких немає «демократичного суспільства» (*«Хендсайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. the United Kingdom)*, 1976, § 49).

54. Суд також був покликаний розглянути застосування статті 10 Конвенції у низці справ, що стосувалися висловлювань, словесних чи несловесних, які, як стверджувалося, підбурювали до насильства, ненависті чи нетерпимості або виправдовували їх.¹¹ Він був особливо чутливим до узагальнюючих висловлювань, що критикують або виставляють у негативному світлі цілі етнічні, релігійні чи інші групи, та розглядав ці питання відповідно до статті 10 Конвенції (*«Перінчек проти Швейцарії» (Perinçek v. Switzerland)* [ВП], 2015, § 206). У цьому контексті, коли виникає конфлікт між двома правами, захищеними Конвенцією, Суд розглядає, чи дотрималися національні органи влади належного балансу між захистом права на свободу вираження поглядів та іншими правами й цінностями, гарантованими Конвенцією, під час втручання у право на свободу вираження поглядів, яке, крім того, має бути встановлене законом та переслідувати законну мету (*«Перінчек проти Швейцарії» (Perinçek v. Switzerland)* [ВП], 2015, §§ 124 і 274). Однак, коли було встановлено, що висловлювання становили підбурювання до ненависті, Суд розглядав їх за статтею 17 Конвенції, застосування якої призводить до висновку про несумісність *ratione materiae* зі статтею 10 Конвенції (*«Павел Іванов проти Росії» (Pavel Ivanov v. Russia)* (ухв.), 2007). Проте навіть щодо висловлювань, що підпадають під дію статті 10 Конвенції, Суд іноді спирався на статтю 17 як на допоміжний засіб тлумачення, не ухвалюючи при цьому чіткого рішення щодо того, чи слід застосовувати цю статтю в обставинах конкретної справи.¹²

55. Зазначений підхід було застосовано у справі *«Перінчек проти Швейцарії» (Perinçek v. Switzerland)* [ВП], 2015¹³, де Суд об'єднав питання про те, чи слід застосовувати статтю 17 до розгляду скарги заявника по суті за статтею 10 Конвенції (§ 115), і зрештою не побачив підстав для її застосування. Ця справа стосувалася засудження турецького політика у Швейцарії у зв'язку з його публічними промовами, виголошеними там, у яких він заперечував, що масові вбивства вірмен в Османській імперії в 1915 році та протягом наступних років становили геноцид. Розглядаючи скарги заявника за статтею 10 Суд дійшов висновку, що промови заявника порушили право вірмен на повагу до гідності їх самих та їхніх предків, зокрема їхнє право на повагу до своєї ідентичності, яка ґрунтувалася на розумінні того, що їхня спільнота зазнала геноциду, що підпадає під сферу «приватного життя» статті 8 Конвенції (§ 227). У зв'язку з цим він зазначив, що вірменська спільнота надавала величезного значення питанню, чи слід вважати трагічні події 1915 року та наступних років геноцидом, і була надзвичайно чутливою до будь-яких заяв щодо цього (§ 252). Однак, виходячи з обставин справи, Суд встановив порушення статті 10 (§§ 229-281). Серед іншого, він постановив, що промови заявника не можна розглядати як форму підбурювання до ненависті чи дискримінації, зазначивши, що заявник не називав вірмен брехунами, не вживав щодо них образливих слів і не намагався стереотипізувати їх (§ 233).

56. У справі *«Павел Іванов проти Росії» (Pavel Ivanov v. Russia)* (ухв.), 2007, заявник, який був власником і редактором газети, якого було засуджено за публічне підбурювання до етнічної, расової та релігійної ненависті з використанням засобів масової інформації, опублікував серію статей, у яких зображував євреїв як джерело зла в Росії, закликаючи до їхнього виключення з суспільного життя. Суд визнав антисемітський характер поглядів заявника та погодився з оцінкою національних судів, що його публікації мали на меті підбурювання до ненависті до єврейського народу. Оскільки такий напад на одну етнічну групу суперечив основоположним цінностям Конвенції, зокрема толерантності, соціальному миру та недискримінації, Суд дійшов висновку,

¹¹ Для отримання додаткової інформації див. [Ключову тему за статтею 10 – Мова ворожнечі](#).

¹² Для більш детальної інформації див. також [Посібник зі статті 10 – Свобода вираження поглядів та Посібник зі статті 17 – Заборона зловживання правами](#).

¹³ Порівняйте з ухвалою у справі *«М'Бала М'Бала проти Франції» (M'Bala M'Bala v. France)* (ухв.), 2015, §§ 41-42.

що на підставі статті 17 заявник не може скористатися захистом, передбаченим статтею 10 Конвенції. Відповідно, скарга була визнана неприйнятною.

57. Крім того, у справі *«Атаманчук проти Росії» (Atamanchuk v. Russia)*, 2020, що стосувалася притягнення до кримінальної відповідальності, штрафу та дворічної заборони на журналістську чи видавничу діяльність, накладених на бізнесмена за мову ворожнечі щодо неросійських етнічних груп, Суд не встановив порушення статті 10. У своїх статтях заявник стверджував, що ці етнічні групи були схильні до злочинності, що вони «вбивали, ґвалтували, грабували та поневолювали відповідно до своїх варварських уявлень» та «брали участь у руйнуванні країни». Суд зауважив відсутність достатніх фактичних підстав для таких узагальнюючих тверджень і те, що формулювання оскаржуваних висловлювань можна обґрунтовано оцінити як такі, що підбурюють до примітивних емоцій або укорінюють упередження щодо місцевого населення неросійської етнічної приналежності. Так, незважаючи на те, що стаття не містила жодного явного заклик до насильницьких дій чи інших злочинних діянь, а також з огляду на боротьбу Держави-відповідача з мовою ворожнечі, Суд визнав, що вжиті заходи не були непропорційним порушенням свободи вираження поглядів заявника (§§ 61-73).

58. Нарешті, у справі *«Гапоненко проти Латвії» (Gaponenko v. Latvia)* (ухв.), 2023, §§ 31-33 і 43, що стосувалася арешту в 2018 році та подальшого тримання заявника під вартою за низку стверджуваних кримінальних правопорушень, пов'язаних із діями, спрямованими проти національної незалежності, та підбурюванням до ненависті, Суд визнав скарги заявника за пунктами 1 та 3 статті 5 і статтею 10 Конвенції неприйнятними. Заявник опублікував у соціальних мережах кілька дописів щодо російсько-латвійських відносин, у яких, серед багатьох інших тем, він торкався питань НАТО, мовної політики в Латвії та російської меншини в Латвії, висуваючи обвинувачення, що присутність НАТО в Латвії має на меті залякати російськомовних, та погрожуючи ядерною війною на території Латвії. Суд визнав, що відповідно до статті 5 існувала «обґрунтована підозра» у вчиненні заявником правопорушень, а обґрунтування національних судів не було свавільним. Тримання під вартою обмежувало його свободу вираження поглядів з метою «запобігання порушенню порядку чи злочину». Враховуючи конкретний соціально-політичний контекст, що лежав в основі публікацій заявника, відповідно до статті 10, Суд визнав, що таке втручання було необхідним у демократичному суспільстві.

VI. Культурні права та приватне життя

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції – Захист власності

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

59. Попри те, що Конвенція прямо не захищає культурні права як такі, Суд, застосовуючи динамічне тлумачення різних статей Конвенції, поступово визнав матеріальні права, які можуть підпадати під поняття «культурних прав» у широкому розумінні. Положення, на які найчастіше посилаються у зв'язку з культурними правами, це стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), стаття 9 (свобода думки, совісті і релігії) та стаття 10 (свобода вираження поглядів) Конвенції, а також стаття 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності) та стаття 2 Першого протоколу до Конвенції (право на освіту). Культурні права мають ключове значення для осіб або суб'єктів, що належать до національних меншин, включно з культурними, мовними або етнічними меншинами. Це особливо стосується права на збереження ідентичності меншини¹⁴ та на ведення приватного та сімейного життя відповідно до традицій та культури цієї ідентичності.

60. Суд розглядав справи щодо культурних прав меншин на підставі статей 8 та 14 Конвенції, а також статті 1 Першого протоколу до Конвенції.¹⁵

¹⁴ Див. розділ «Право на самоідентифікацію» вище.

¹⁵ Для більш детальної інформації див. також [Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини – Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції](#), [Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Заборона дискримінації](#) та [Посібник зі статті 1 Першого протоколу до Конвенції – Захист власності](#).

А. Право на спілкування

61. Суд розглядав справи про віддалення дитини від її/його ідентичності, оцінюючи найкращі інтереси дитини, які, залежно від їхнього характеру та серйозності, можуть мати пріоритет над інтересами батьків (*«Абді Ібрагім проти Норвегії» (Abdi Ibrahim v. Norway)* [ВП], 2021, § 145, з посиланням на справу *«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 206). Справа *«Абді Ібрагім проти Норвегії» (Abdi Ibrahim v. Norway)* [ВП], 2021, стосувалася скарги сомалійської біженки, чию дитину взяли під опіку та влаштували в християнську сім'ю, попри її чітке прохання влаштувати дитину до родича або принаймні до сомалійської чи мусульманської сім'ї. Велика Палата постановила, що, хоча дії органів влади спочатку включали спроби знайти для дитини більш вдалу прийомну сім'ю, у подальших домовленостях щодо спілкування не було належним чином враховано інтерес заявниці в тому, щоб дитина зберегла хоча б деякі зв'язки зі своїм культурним та релігійним походженням (§ 161). Підкреслюючи тяжкість втручання та серйозність інтересів, про які йшлося в цій справі, Велика Палата дійшла висновку, що остаточне розірвання зв'язків заявниці з її сином було порушенням статті 8 Конвенції (§§ 161-162)

62. Справа *«Янсен проти Норвегії» (Jansen v. Norway)*, 2018, стосувалася дитини ромського походження, яку було передано під опіку Держави через ризик насильства та викрадення з боку батька, внаслідок чого вона втратила контакт зі своєю матір'ю, що також могло призвести до віддалення дитини від її ромської ідентичності. Суд постановив, що ризик викрадення дитини заявниці її батьком (а отже, питання її захисту) не повинен переважати над належним забезпеченням прав матері на спілкування з дитиною, розлука з якою також могла призвести до віддалення дитини від її ромської ідентичності. Суд встановив порушення статті 8 Конвенції через потенційні негативні довгострокові наслідки для доньки від втрати контакту з матір'ю, а отже, віддалення від її ромської ідентичності, а також через те, що позитивний обов'язок вживати заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї не був достатньо врахований під час урівноваження інтересів (§§ 102-105).

63. Аналогічно, у справі *«Терна проти Італії» (Terna v. Italy)*, 2021, онуку заявниці було передано під опіку Держави, оскільки вона проживала в злочинному середовищі, а заявниця не могла про неї піклуватися. Попри те, що опікун дитини просив суд повністю призупинити контакти заявниці з онукою через ризик викрадення дитини іншими членами ромської громади, суд відхилив це прохання. Суд визнав порушення статті 8, оскільки через системну проблему в Італії між заявницею та її онукою ніколи не відбувалися зустрічі. Однак, незважаючи на наявні дані, які свідчать про те, що в Італії під опіку було взято велику кількість дітей-ромів, у цій справі національні суди не використовували аргументи щодо етнічного походження дитини, натомість їхні дії ґрунтувалися на найкращих інтересах конкретної дитини (§§ 63-77). Крім того, хоча міркування опікуна свідчили про упередження та не могли бути проігноровані як невдалі зауваження, вони самі по собі не були достатніми для висновку, що рішення національних судів ухвалювалися на ґрунті етнічної приналежності дитини. Тому Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 (§§ 95-100).

В. Примусова стерилізація

64. У справі щодо стерилізації жінки ромського походження без її інформованої згоди, *«В.С. проти Словаччини» (V.C. v. Slovakia)*, 2011, заявниця стверджувала, що її етнічне походження та поширена нетерпимість до ромів відіграли вирішальну роль у прийнятті медичним персоналом дискримінаційного рішення про її стерилізацію. У цьому контексті Суд визнав, що практика стерилізації жінок без їхньої попередньої інформованої згоди зачіпала вразливих осіб з різних етнічних груп. Він постановив, що наявної інформації було недостатньо для того, щоб переконливо довести, що лікарі діяли недобросовісно, маючи намір жорстоко поводитися зі

заявницею. Хоча Суд не виявив процесуального порушення статті 3, він встановив порушення матеріального аспекту цієї статті через грубе нехтування її правом на автономію та вибір як пацієнтки (§§ 106–120 та §§ 126–129). Крім того, зазначивши, що стерилізація заявниці без її інформованої згоди заслуговує на серйозну критику, Суд дійшов висновку, що об'єктивних доказів було недостатньо, щоб переконати Суд у тому, що це було частиною організованої політики або що персонал лікарні свідомо керувався расовими міркуваннями (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Міжугарова проти Словаччини*» (*Mižigárová v. Slovakia*), 2010, §§ 117 та 122). У зв'язку з цим Суд постановив, що Держава не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 8 забезпечити заявниці достатній рівень захисту, який би дозволив їй, як членці вразливої ромської спільноти, ефективно користуватися своїм правом на повагу до приватного та сімейного життя в контексті її стерилізації (§§ 176-180). Однак він не визнав за необхідне окремо розглядати скаргу за статтею 14 (щодо примусової стерилізації жінок ромської національності в лікарнях; див. також справи «*Н.Б. проти Словаччини*» (*N.B. v. Slovakia*), 2012, та «*І.Г. та інші проти Словаччини*» (*I.G. and Others v. Slovakia*), 2012, у яких Суд дійшов аналогічних висновків).

С. Культурна спадщина

65. Сфера застосування прав на культурну спадщину може бути ширшою для осіб, що належать до меншин («*Ахунбай та інші проти Туреччини*» (*Ahunbay and Others v. Turkey*) (ухв.), 2019). Справа стосувалася скарги, поданої особами, які, хоча й не належали до групи меншин, стверджували, що будівництво греблі, яке загрожувало археологічній пам'ятці Хасанкейф, порушить право кожної особи на захист і доступ до своєї культурної спадщини — цінності, які вони вважали невід'ємною частиною Конвенції, з огляду на інші міжнародно-правові акти.

66. Суд зазначив, що поступове усвідомлення цінностей, пов'язаних зі збереженням культурної спадщини та доступом до неї, можна розглядати як таке, що призвело до формування певної міжнародно-правової бази, у зв'язку з чим ця справа може належати до сфери, яка перебуває у стані розвитку. Хоча Суд був готовий визнати, що існує спільне європейське та міжнародне розуміння необхідності захисту права на доступ до культурної спадщини, він наголосив, що такий захист, як правило, зосереджується на ситуаціях та нормативних актах, що стосуються права меншин вільно користуватися власною культурою та права корінних народів зберігати, контролювати та захищати свою культурну спадщину. Натомість Суд не виявив на сьогодні жодного європейського консенсусу чи навіть тенденції серед Держав-членів Ради Європи, яка б вимагала перегляду обсягу відповідних прав або давала змогу зробити висновок із положень Конвенції про існування універсального індивідуального права на захист тієї чи іншої частини культурної спадщини, як це вимагається у цій скарзі. Відповідно, Суд визнав заяву неприйнятною, оскільки вона є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції (§§ 21-26).

67. Попри те, що в наступній справі — яка не стосувалася конкретно прав меншин — «*Дж. Пол Гетті Траст та інші проти Італії*» (*The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy*), 2024, Суд підкреслив, що захист культурної спадщини країни є законною метою для цілей Конвенції, та зазначив, що в міжнародному та європейському праві існує стійкий консенсус щодо необхідності захисту культурних цінностей від незаконного вивезення з країни походження та їх повернення туди, Суд також підтвердив широкі межі свободи розсуду Держав-членів («*Дж. Пол Гетті Траст та інші проти Італії*» (*The J. Paul Getty Trust and Others v. Italy*), 2024, §§ 340 та 347). В останній справі італійські органи влади ухвалили рішення про конфіскацію з метою повернення бронзової статуї класичного грецького періоду з Музею Гетті в США. Зазначивши, що рішення про конфіскацію відповідало принципу законності, Суд спирався на кілька документів, щоб підкреслити важливість захисту культурних цінностей від незаконного вивезення, і визнав, що національні органи влади переслідували законний інтерес (§§ 325, 341 та 360). Щодо того, чи була ця міра пропорційною до переслідуваної мети, зазначивши широкі

межі свободи розсуду Держави щодо того, що «відповідає загальному інтересу», особливо в питаннях культурної спадщини, стійкий консенсус у міжнародному та європейському праві щодо необхідності захисту культурних цінностей від незаконного вивезення та їх повернення до країни походження, недбале поводження Фонду, а також дуже винятковий правовий вакуум, у якому опинилися національні органи влади в цій справі, Суд дійшов висновку, що органи влади не перевищили меж наданої їм свободи розсуду (§ 408). Суд дійшов висновку, що порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції не було (§ 409).

D. Житло: традиційний спосіб життя

68. Суд розглядав справи, що стосуються питань житла, в рамках статей 8 та 14 Конвенції та статті 1 Першого протоколу з огляду на особливий спосіб життя меншин.¹⁶

69. Суд нагадав, що поняття «житло» у значенні статті 8 не обмежується законно займаними або законно створеними приміщеннями.¹⁷ Те, чи є конкретне приміщення «житлом», яке підпадає під захист статті 8, залежатиме від фактичних обставин, а саме від наявності достатніх і постійних зв'язків із конкретним місцем (див. рішення у справі *«Вінтерштейн та інші проти Франції» (Winterstein and Others v. France)*, 2013, § 141 з подальшими посиланнями; *«Баклі проти Сполученого Королівства» (Buckley v. the United Kingdom)*, 1996, §§ 52-54; щодо осіб, які незаконно проживали в караванах (будинках-автопричепках) у несанкціонованому таборі лише протягом шести місяців, не маючи достатніх та постійних зв'язків із конкретним місцем, див. *«Хірту та інші проти Франції» (Hirtu and Others v. France)*, 2020, § 65; порівняйте з ухвалою у справі *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 91).

70. Визнання того, що поняття «житла» виходить за межі традиційного житла, є особливо важливим під час розгляду умов проживання ромів, оскільки ці меншини часто мешкають у тимчасових оселях. Суд ще раз наголосив, що поняття «житло» не обмежується традиційними помешканнями, а тому охоплює, серед іншого, каравани та інші непостійні місця проживання (*«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 71-74; порівняйте з рішенням у справі *«Хірту та інші проти Франції» (Hirtu and Others v. France)*, 2020, § 65). Це поняття включає будиночки або бунгало, споруджені на землі, незалежно від законності їхнього зайняття згідно з національним законодавством (*«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 103; *«Вінтерштейн та інші проти Франції» (Winterstein and Others v. France)*, 2013, § 141).

71. У справах, що стосуються питань житла, Суд наголошував на тому, що стаття 8 Конвенції не передбачає права на забезпечення житлом (*«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 99; *«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 130; *«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 114; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 98). У цьому контексті слід нагадати, що, згідно з практикою Суду, стаття 8 не гарантує права на вирішення житлових проблем національними органами влади, оскільки обсяг будь-якого позитивного зобов'язання щодо забезпечення житлом бездомних осіб є обмеженим (*«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 114; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 98). Проте за виняткових обставин зі статті 8 може впливати

¹⁶ З огляду на значний збіг понять «житло» та «власність», справи, що стосуються житла, пов'язані як зі статтею 8 Конвенції, так і зі статтею 1 Першого протоколу.

¹⁷ Для отримання додаткової інформації див. *Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини – Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції* (розділ «Помешкання») та *Посібник щодо соціальних прав* (розділ «Житло»).

зобов'язання забезпечити житлом особливо вразливих осіб, зокрема ромів як спільноту, що зазнає утисків, та однієї із соціально незахищених груп (*«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 182; *«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 130).

72. Суд відзначив міжнародний консенсус, що формується серед Держав-членів Ради Європи, щодо визнання особливих потреб меншин та обов'язку захищати їхню безпеку, ідентичність та спосіб життя не лише з метою захисту інтересів самих меншин, а й для збереження культурного розмаїття, що має цінність для всієї спільноти. Суд також підкреслив, що складність і делікатність питань, пов'язаних із політикою, спрямованою на збалансування інтересів загального населення та інтересів меншини, що можуть суперечити один одному, зробили роль Суду суто наглядовою (*«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, §§ 93-94).

73. Суд зазначив, що хоча сам факт належності до меншини з традиційним способом життя, відмінним від способу життя більшості, не надає імунітету від загальних законів, спрямованих на захист надбань суспільства в цілому, він може впливати на спосіб застосування таких законів (*«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 96; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 97). У цьому контексті соціально незахищені групи та спільноти, що зазнають утисків, незалежно від етнічного походження їхніх членів, можуть потребувати допомоги, щоб мати змогу ефективно користуватися тими самими правами, що й більшість населення (*«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 129).

74. Суд давно визнає незахищене та вразливе становище ромського населення як меншини, що вимагає особливої уваги до їхніх потреб та їхнього інакшого способу життя як у межах відповідної нормативно-правової бази, так і під час прийняття рішень у конкретних справах¹⁸ (див. рішення у справах *«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 96; *«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, § 84; *«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 142; *«Хірту та інші проти Франції» (Hirtu and Others v. France)*, 2020, § 70; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 97; *«Пакетова та інші проти Болгарії» (Paketova and Others v. Bulgaria)*, 2022, § 161). У цьому сенсі на Держав-членів покладається позитивне зобов'язання сприяти покращенню умов життя ромів та «мандрівників» як груп меншин і захищати їхні права відповідно до статті 8 (див. рішення у справах *«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 96; *«Вінтерштейн та інші проти Франції» (Winterstein and Others v. France)*, 2013, § 148; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, § 112).

75. У контексті статті 8 особливості заявників як соціальної групи та їхні потреби були визнані одним із релевантних факторів при оцінці пропорційності, яку зобов'язані здійснити національні органи влади (див. рішення у справах *«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 129; *«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 142). Наявність процесуальних гарантій стосовно заходів втручання є вирішальним фактором під час оцінки Судом пропорційності втручання (*«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, §§ 83 та 92; *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, §§ 101-102). Суд, *inter alia*, визнав, що втрата житла є найекстремальнішою формою втручання у право на повагу до житла (*«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 118; *«Бакленд проти Сполученого Королівства» (Buckland v. the United Kingdom)*, 2012, § 65). У справах, що стосуються виселення меншин або втрати ними житла, Суд оцінював, чи

¹⁸ Для отримання додаткової інформації див. *Посібник зі статті 8 – Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції* (розділ «Помешкання»).

користувалися заявники достатніми процесуальними гарантіями та чи був процес прийняття рішень справедливим, аби забезпечити належну повагу до їхніх прав за статтею 8, а також чи діяли національні органи влади в межах своєї свободи розсуду («*Чапман проти Сполученого Королівства*» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, § 92; «*Бакленд проти Сполученого Королівства*» (*Buckland v. the United Kingdom*), 2012, § 64; «*Вінтерштейн та інші проти Франції*» (*Winterstein and Others v. France*), 2013, § 148; «*Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії*» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ухв.), 2022, §§ 101-109); він також взяв до уваги зусилля, докладені місцевими органами влади для забезпечення альтернативного житла («*Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії*» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ухв.), 2022, §§ 110-113; див. також рішення у справах «*Чапман проти Сполученого Королівства*» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, §§ 103-104; «*Йорданова та інші проти Болгарії*» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*), 2012, § 133).

76. У контексті забезпечення житлом ромів критерії оцінки дотримання вимог статті 8 було уточнено у справі «*Йорданова та інші проти Болгарії*» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*), 2012, (§ 118 та посилання, наведені в ній), а також детально викладено у справі «*Вінтерштейн та інші проти Франції*» (*Winterstein and Others v. France*), 2013 (§ 148, з подальшими посиланнями). Суд нещодавно узагальнив відповідну практику та детально виклав загальні принципи щодо меж свободи розсуду Держави та оцінки пропорційності у справі «*Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії*» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ухв.), 2022. З неї випливає, що, хоча національні органи влади мають свободу розсуду завдяки їхньому безпосередньому й постійному контакту з місцевими органами влади, що дає змогу оцінювати місцеві потреби та умови, межі свободи розсуду варіюються залежно, *inter alia*, від особливої уваги, яку слід приділяти потребам та способу життя вразливих меншин, таких як роми та «мандрівники», що має бути належним чином враховано при досягненні законної мети («*Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії*» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ухв.), 2022, §§ 95 та 97).

77. Суд розглядав подібні скарги стосовно статті 8 в інших фактичних обставинах:

- «*Баклі проти Сполученого Королівства*» (*Buckley v. the United Kingdom*), 1996, § 85, щодо відмови у видачі дозволу на будівництво, який би дав змогу заявниці ромського походження проживати в караванах на землі, що їй належить (відсутність порушення);
- «*Бакленд проти Сполученого Королівства*» (*Buckland v. the United Kingdom*), 2012, § 70, щодо загрози виселення жінки ромського походження з місця стоянки караванів після ухвалення ордеру про повернення майна (порушення);
- «*Вінтерштейн та інші проти Франції*» (*Winterstein and Others v. France*), 2013, § 167, щодо виселення французьких «мандрівників» із приватної землі, де вони проживали протягом багатьох років (порушення);
- «*Багдонавічюс та інші проти Росії*» (*Bagdonavicius and Others v. Russia*), 2016, § 108, щодо примусового виселення ромських сімей та знищення їхніх будинків без будь-яких заходів із переселення або надання альтернативного житла (порушення);
- «*Айдаров та інші проти Болгарії*» (*Aydarov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2018, § 91, щодо рішень про знесення будинків двох ромських сімей, побудованих незаконно та без дозволів на будівництво на земельній ділянці, що належить муніципалітету (неприйнятна);
- «*Хірту та інші проти Франції*» (*Hirtu and Others v. France*), 2020, § 76, щодо виселення ромів, які проживали в несанкціонованому таборі протягом шести місяців, без будь-якої пропозиції щодо забезпечення житлом (порушення).

78. Суд виклав відповідні принципи оцінки необхідності втручання у право на «житло» в рішенні у справі «*Коннорс проти Сполученого Королівства*» (*Connors v. the United Kingdom*), 2004, яка стосувалася виселення ромської сім'ї з місця стоянки ромських караванів, що належало місцевій владі (§§ 81–84). Головним питанням у цій справі було те, чи надавала чинна нормативно-

правова база заявнику достатній процесуальний захист його прав (§ 85). З огляду на серйозність втручання у права заявника за статтею 8, що могло бути виправдано лише із вагомим міркувань суспільного інтересу, межі свободи розсуду Держави слід вважати відповідно звуженими (§ 86). Не було переконливо доведено, що повноваження виселяти без обов'язку наводити підстави, які можуть бути перевірені незалежним судом на предмет їхньої обґрунтованості, відповідає будь-якій конкретній меті або приносить будь-яку конкретну користь членам ромської спільноти (§ 94). З огляду на вразливе становище ромів як меншини, що накладало на Державу позитивне зобов'язання сприяти їхньому способу життя, і відсутність процесуальних гарантій, що дозволяло органам місцевої влади виселяти ромів із дозволеного місця проживання без будь-якого судового контролю, Суд визнав, що виселення заявника та його сім'ї не може вважатися виправданим «нагальною потребою суспільства» або пропорційним до переслідуваної законної мети (§ 95). Відповідно, було порушено статтю 8 Конвенції. Оскільки вилучення майна було наслідком виселення заявника та його сім'ї з місця, наданого місцевою владою, крім тих питань, що вже розглядалися за статтею 8, не було виявлено жодних окремих питань за статтею 1 Першого протоколу. Так, Суд визнав непотрібним розглядати скаргу за цим положенням (§ 100).

79. Якщо національні органи влади у своїх рішеннях про виселення заявника й підтвердження його виселення не надали жодних пояснень чи не навели жодних аргументів, які б свідчили про необхідність такого виселення, Суд може зробити висновок, що законний інтерес Держави в здійсненні контролю за своїм майном має поступатися праву заявника на повагу до його житла (*«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 118). У справі, що стосувалася запланованого виселення ромів з їхніх багаторічних поселень без забезпечення альтернативного житла, Суд визнав, що виселення становитиме порушення статті 8 Конвенції на тій підставі, що національні органи влади не врахували незахищений статус заявників і не надали обґрунтування необхідності їх виселення, зокрема з огляду на відсутність альтернативного житла, що зробило б їх бездомними (*«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, §§ 122-134). Оскільки Суд уже постановив, що виконання рішення про виселення порушуватиме права заявників за статтею 8 через відсутність мінімальних процесуальних гарантій, він визнав непотрібним окремо розглядати питання про те, чи було порушено статтю 1 Першого протоколу (§§ 150-153). Однак у справі *«Іванова та Черкезов проти Болгарії» (Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria)*, 2016, Суд провів розмежування між суворістю контролю за статтею 8 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу, зазначивши, що остання не обов'язково передбачає наявність процедури, що вимагає індивідуальної оцінки необхідності кожного заходу щодо виконання містобудівних норм (§§ 73-74). У цій справі Суд розглянув скаргу заявників щодо рішення, ухваленого без оцінки пропорційності, про знесення будинку заявника за порушення будівельних норм і постановив, що якщо заплановане знесення буде здійснено без перевірки його пропорційності, це становитиме порушення за статтею 8 Конвенції, але не за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Це пояснюється тим, що стаття 1 Першого протоколу до Конвенції допускає встановлення законодавцем широким і загальним категорій, тоді як стаття 8 вимагає наявності механізму, за яким пропорційність заходу виконання має перевірятися в кожному окремому випадку (§ 74).

80. У справі *«Худорович та інші проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020 Суд розглянув обсяг позитивного зобов'язання Держави щодо забезпечення доступу до безпечної питної води та санітарії для ромських громад, які проживають у незаконних поселеннях. Хоча Суд повторив, що стаття 8 прямо не визнає права на доступ до безпечної питної води, він визнав, що постійна й тривала відсутність доступу до безпечної питної води може, за своєю природою, мати негативні наслідки для здоров'я та людської гідності, фактично підриваючи саму суть приватного життя та користування житлом у значенні статті 8 (§ 116). Враховуючи тісний зв'язок між питанням застосовності та розглядом по суті при оцінці того, чи було порушено в цій справі питання приватного життя, стосовно якого Держава має позитивне зобов'язання, Суд вирішив об'єднати питання застосовності з розглядом справи по суті. Суд постановив, що Держава не може нести весь тягар забезпечення водопроводом осель заявників, зокрема коли, як у цій

справі, не було фінансових чи інших перешкод, що заважали заявникам поліпшити свої умови життя. За цих обставин, зазначивши, що органи влади надали заявникам можливість доступу до питної води та що заявники отримували соціальні виплати, Суд дійшов висновку, що Держава-відповідач врахувала вразливе становище заявників і виконала вимоги статті 8 Конвенції (§§ 149-159). Такого ж висновку Суд дійшов у справі *«Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (Faulkner and McDonagh v. Ireland)* (ухв.), 2022, що стосувалася виселення членів спільноти «мандрівників» із незаконно зайнятої ділянки, розташованої поруч із дорогою загального користування, на якій проводилися роботи в рамках проекту будівництва нової дороги: визнаючи заяву неприйнятною, Суд підкреслив, що рішення, що зобов'язували ромів прибрати свої каравани, переслідували законну мету забезпечення громадської безпеки й що слід було надати ширшу свободу розсуду, зважаючи на те, що втручання було пов'язане з дорожніми роботами, важливими для місцевої громади, і стосувалося сфери соціальної та економічної політики (§§ 107-115).

81. У справі *«Чапман проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 98, Велика Палата розглядала питання про те, чи відмова в задоволенні заяв ромів про надання дозволу на розміщення житлових караванів на земельній ділянці, яка належала їм, становила порушення статті 8, а також права на мирне володіння майном згідно зі статтею 1 Першого протоколу. Суд не погодився з аргументом заявниці про те, що, оскільки статистично кількість ромів перевищує кількість місць, доступних для проживання ромів на дозволених територіях, відмова ромській родині заявниці зайняти обрану ними земельну ділянку для встановлення свого каравану саме по собі становило порушення статті 8. Це означало б покладення на всі Держави-члени зобов'язання за статтею 8 забезпечити кількість належним чином обладнаних майданчиків для ромської громади. Суд зазначив, що, попри безсумнівну еволюцію, яка відбулася як у міжнародному праві, про що свідчить *Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин*, так і в національному законодавстві щодо захисту меншин, він не переконаний, що статтю 8 можна тлумачити як таку, що передбачає для Держав настільки далекосяжне позитивне зобов'язання загальної соціальної політики (§§ 93-94 та 98). Встановлюючи відсутність порушення статті 8 Велика Палата підкреслила, що гуманітарні міркування, які могли б обґрунтувати інший результат на національному рівні, не можуть слугувати підставою для рішення Суду, яке по суті звільнило б заявницю від обов'язку дотримуватися національного законодавства у сфері містобудування. Він також наголосив, що таке рішення поклало б на уряди зобов'язання гарантувати, щоб кожна ромська сім'я мала у своєму розпорядженні житло, придатне для її потреб (§§ 115–116). З тих самих причин, що й у випадку зі статтею 8 Конвенції, Суд визнав, що будь-яке втручання у мирне користування заявницею своєю власністю було пропорційним і забезпечувало справедливий баланс відповідно до вимог статті 1 Першого протоколу. Відповідно, порушення цього положення не було (§§ 118-120).

82. Суд також встановив порушення статті 8 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції у деяких справах, що стосувалися знищення та пошкодження будинків людей на підставі їхньої етнічної приналежності, зокрема, будинків мешканців-ромів унаслідок нападів на села, мотивованих антиромськими настроями (*«Молдован та інші проти Румунії (№ 2)» (Moldovan and Others v. Romania (no. 2))*, 2005, § 140; *«Бурля та інші проти України» (Burlya and Others v. Ukraine)*, 2018, § 170). Визнаючи такі порушення, Суд надав особливого значення загальному контексту упередженого ставлення до ромів, загальній позиції органів влади, що сприяла поглибленню почуття незахищеності серед ромського населення, будинки та майно якого були знищені, а також неодноразовій неспроможності органів влади покласти край серйозним і невиправданим втручанням у право заявників на повагу до їхнього приватного й сімейного життя та житла (*«Молдован та інші проти Румунії (№ 2)» (Moldovan and Others v. Romania (no. 2))*, 2005, §§ 108-109; *«Бурля та інші проти України» (Burlya and Others v. Ukraine)*, 2018, §§ 168-170).

83. Суд відмежував вищезазначені справи від справи *«Пакетова та інші проти Болгарії» (Paketova and Others v. Bulgaria)*, 2022, § 154, у якій події, що стосувалися ромів, не призвели до

пошкодження їхніх будинків чи майна (на відміну від справ *«Молдован та інші проти Румунії (№ 2)» (Moldovan and Others v. Romania (no. 2))*, 2005, § 19, та *«Бурля та інші проти України» (Burlya and Others v. Ukraine)*, 2018, § 12) або заявники не стверджували, що їх виселили органи влади (на відміну від справи *«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, § 28) або що їм були вручені повідомлення про виселення (на відміну від справи *«Йорданова та інші проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 47). Справа *«Пакетова та інші проти Болгарії» (Paketova and Others v. Bulgaria)*, 2022, стосувалася кількох сімей ромського походження, які були змушені покинути свої домівки під час періодичних антиромських маршів у їхньому селі та не мали можливості повернутися. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції у поєднанні зі статтею 14 через сукупний ефект бездіяльності національних органів влади щодо виконання їхніх позитивних зобов'язань, зокрема, через неодноразове публічне демонстрування посадовими особами неприйняття ромів, що становило реальну перешкоду для їхнього мирного повернення до своїх домівок (*там само*, §§ 167-168). Такі позитивні зобов'язання органів влади були ще більш важливими з огляду на те, що заявники стверджували, що вони стали об'єктом переслідувань на ґрунті етнічної приналежності (§§ 160-163). Отже, заявникам не було надано можливості мирно здійснювати своє право на приватне і сімейне життя та користуватися своїм житлом, а також не було надано необхідного захисту їхніх прав, передбачених статтею 8 (*там само*).

VII. Релігійні права¹⁹

Стаття 9 Конвенції – Свобода думки, совісті і релігії

«1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 11 Конвенції – Свобода зібрань та об'єднання

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

¹⁹ Більше див. [Ключову тему зі статті 9 – Автономія релігійних організацій](#).

84. Справи щодо релігійних прав меншин, які перебували на розгляді цього Суду, розглядалися на підставі статей 9, 11 та 14 Конвенції.²⁰

A. Релігійні публічні служби/заходи та релігійні лідери

85. У справі *«Izzettin Dogan та інші проти Туреччини» (Izzettin Dogan and Others v. Turkey)* [ВП], 2016, заявники були послідовниками алевітської віри, яким органи державної влади відмовили в наданні такого самого статусу (релігійної публічної служби), який надається більшості громадян, що сповідують сунітську гілку ісламу. Вони стверджували, що невизнання алевітської віри як релігійної деномінації, відмінної від сунітського ісламу, призвело до того, що їхні місця поклоніння, джемеві, вважалися культурними центрами, унаслідок чого вони були позбавлені статусу культових споруд та пов'язаних із цим переваг. З огляду на це заявники стверджували не лише, що Держава порушила своє зобов'язання щодо нейтральності та безсторонності, а й що вони стали жертвами дискримінації на підставі своєї релігії, оскільки зазнали менш сприятливого ставлення, ніж послідовники сунітської гілки ісламу в аналогічній ситуації, без будь-якого об'єктивного та розумного обґрунтування (§§ 71-72 та 138). Суд зауважив, що релігійні громади стикалися з численними правовими перешкодами через відсутність чіткої нормативно-правової бази, яка регулює діяльність невизнаних релігійних меншин, таких як алевіти, що спричиняло численні додаткові проблеми щодо можливості будівництва культових споруд, отримання пожертв або субсидій та доступу до судів. Тому Суд не був переконаний, що свобода сповідувати свою віру, яку органи влади надали алевітській громаді, давала цій громаді змогу повною мірою здійснювати свої права за статтею 9 Конвенції. Суд також зазначив, що обов'язок Держави щодо нейтральності та безсторонності виключає будь-яке повноваження з її боку визначати, чи є релігійні переконання або засоби, що використовуються для їхнього вираження, законними. Право, закріплене у статті 9, було б суто теоретичним та ілюзорним, якби ступінь дискреції, наданий Державам, дозволяв їм тлумачити поняття релігійної деномінації настільки вузько, що позбавляло б нетрадиційну та міноритарну форму релігії, таку як віра алевітів, правового захисту. Так, Суд дійшов висновку, що Держава вийшла за межі своєї свободи розсуду, що становило порушення прав заявника, передбачених статтею 9 (§§ 89-135). Крім того, Суд зазначив, що вибір, зроблений Державою, був явно непропорційним до переслідуваної мети, зокрема через існування алевітської громади, яка має глибоке коріння в турецькому суспільстві та історії, важливість для цієї громади юридичного визнання, нездатність Уряду обґрунтувати явний дисбаланс між статусом, наданим більшості, яка сповідує іслам, у формі релігійної публічної служби, майже повним виключенням алевітської громади з цієї служби, а також відсутністю компенсаційних заходів. Отже, було порушено статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 9 (§§ 165-185).

86. Справа *«Серіф проти Греції» (Serif v. Greece)*, 1999, стосувалася засудження муфтія за узурпацію функцій священнослужителя «визнаної релігії» та публічне носіння убрання такого священнослужителя. Заявник, громадянин Греції, обраний муфтієм, який не був єдиною особою, яка називала себе лідером місцевої мусульманської громади, скаржився, що його засудження порушувало його права за статтею 9 Конвенції. Суди, які засудили заявника, не згадували про жодні конкретні дії заявника, вчинені з метою досягнення правових наслідків, а лише про те, що він виголошував промови й виступав в одязі релігійного лідера. Однак, на думку Суду, покарання особи лише за те, що вона діяла як релігійний лідер групи, яка добровільно слідувала за нею, навряд чи можна вважати сумісним з вимогами релігійного плюралізму в демократичному суспільстві (§ 51). Існував офіційно призначений муфтії, але немає жодних ознак того, що

²⁰ Для більш детальної інформації див. [Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини – Свобода думки, совісті і релігії](#), [Посібник зі статті 11 Європейської конвенції з прав людини – Свобода зібрань та об'єднання](#) та [Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Заборона дискримінації](#).

заявник намагався виконувати судові та адміністративні функції, передбачені законодавством, а в демократичних суспільствах Держава не зобов'язана вживати заходів для забезпечення того, щоб релігійні громади залишалися під єдиним керівництвом або переходили під нього. Суд підкреслив, що, хоча розкол релігійної чи будь-якої іншої спільноти може створити напруження, це є одним із неминучих наслідків плюралізму, і роль органів влади полягає не в усуненні причини напруження шляхом ліквідації плюралізму, а в забезпеченні того, щоб конкуруючі групи толерували одна одну. Отже, втручання у право заявника сповідувати свою релігію під час богослужіння та навчання спільно з іншими й прилюдно не було необхідним у демократичному суспільстві для захисту громадського порядку (§§ 46-54). Так, було порушено статтю 9 Конвенції.

87. Справа *«Центр товариств свідомості Крішни в Росії та Фровлов проти Росії» (Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frovlov v. Russia)*, 2021, переважно стосувалася марних спроб асоціації-заявника домогтися захисту від ворожих висловлювань регіональних органів влади, спрямованих проти релігійного руху Крішни, у брошурі під назвою «Обережно, секти», складеній урядовими експертами у співпраці з державним університетом, опублікованій за рішенням регіонального Уряду та розповсюдженій серед освітян для поширення. Суд постановив, що нездатність захистити вірування релігійної організації Крішни від ворожих висловлювань, використаних регіональними органами державної влади в «антисектантській» брошурі, порушувала свободу віросповідання, передбачену статтею 9. Суд зазначив, що, як видається, виключення нових або меншоритарних релігійних рухів було закладено в структуру проекту з самого його початку. У брошурі було вкрай негативно зображено нові релігійні рухи, зокрема рух Крішни, і було використано емоційно забарвлені й зневажливі терміни для опису його вчень. Це не свідчило про дотримання Державою обов'язку утримуватися від оцінки легітимності релігійних переконань або способів їхнього вираження. Крім того, обвинувачення проти вірувань асоціації-заявника були безпідставними. Суд також зазначив, що відмова органів влади в задоволенні клопотань другого заявника про проведення публічного релігійного заходу становила втручання в його права, передбачені статтею 11, витлумаченої у світлі статті 9 Конвенції. Органи влади не заперечували проти проведення запланованих заходів у певному місці чи в певний час, а скоріше проти їхнього релігійного характеру. Це становило обмеження свободи зібрань за змістом, що мало підлягати найсуворішому розгляду Судом. Крім того, Суд визнав, що обмеження права другого заявника не було «необхідним у демократичному суспільстві». У зв'язку з цим Суд не був переконаний аргументом, що проведення публічного зібрання з метою поширення вайшнавизму було «несумісним з релігійними переконаннями інших». Крім того, мирний характер запланованих релігійних заходів не був оскаржений, і не було підстав припускати ризик порушення громадського порядку чи спокою з їхнього боку. Було б несумісним з основоположними цінностями Конвенції, якби здійснення прав, передбачених Конвенцією, меншиною було обумовлено її прийняттям більшістю. Суд визнав порушення статті 11 Конвенції, витлумаченої у світлі статті 9 Конвенції (§§ 48-59).

В. Практичне сповідання певної релігії

88. Суд дійшов висновку, що накладення штрафу на заявника за сповідання релігії, не визнаної Державою, становило порушення свободи віросповідання. У справі *«Масаєв проти Республіки Молдова» (Masaev v. Republic of Moldova)*, 2009, заявник, мусульманин, був головою неурядової організації, яка орендувала приватний будинок. У 2004 році поліція розігнала зібрання мусульман, серед яких був і заявник, під час молитви в цьому приміщенні. Згодом заявника визнали винним у сповіданні релігії, не визнаної Державою, та зобов'язали сплатити штраф. Його апеляційну скаргу було відхилено без пояснення причин та без виклику його на засідання. Суд не заперечував права Держави встановлювати вимогу щодо реєстрації релігійних деномінацій у спосіб, сумісний зі статтями 9 та 11 Конвенції. Однак з цього не випливало, як, здавалося, стверджував Уряд, що застосування санкцій до окремих членів незареєстрованої

релігійної деномінації за молитву або інше проявлення своїх релігійних переконань є сумісним з Конвенцією. Визнання протилежного означало б виключення релігійних переконань меншин, які не були офіційно зареєстровані Державою, що, зі свого боку, означало б, що Держава могла б диктувати, у що має вірити людина. Суд не міг погодитися з таким підходом і постановив, що обмеження права заявника на свободу віросповідання, передбачене молдовським законодавством, становило втручання, яке не було необхідним у демократичному суспільстві, що призвело до порушення статті 9 Конвенції (§§ 19-26).

89. Суд також розглядав питання прав національних меншин та релігійних свобод у в'язницях. У справі *«Erlich та Kastro проти Румунії» (Erlich and Kastro v. Romania)*, 2020, Суд розглянув, чи вжила адміністрація установи виконання покарань відповідних заходів для виконання судового рішення, яке визнавало право єврейських ув'язнених на кошерне харчування. Скарги заявників розглядалися з урахуванням позитивних зобов'язань, що випливають зі статті 9 Конвенції про свободу віросповідання. Суд дійшов висновку, що адміністрація установи виконання покарань вжила низку відповідних заходів, а національні органи влади зробили все, що можна було розумно очікувати від них для поваги релігійних переконань заявників, особливо з огляду на те, що кошерні страви мали готуватися за особливих, суворих умов. Враховуючи свободу розсуду Держави в цій справі, Суд дійшов висновку, що національні органи влади розумною мірою виконали свої позитивні зобов'язання, що випливають зі статті 9 Конвенції. У зв'язку з цим Суд не встановив порушення (§§ 33-45).

90. Під час розгляду скарг, пов'язаних із вимогами щодо проходження військової служби та свободою віросповідання, Суд проаналізував зобов'язання Держав за статтею 9 Конвенції. Справа *«Aydan та інші проти Вірменії» (Aydan and Others v. Armenia)*, 2017, стосувалася засудження сумлінних відмовників, чотирьох заявників, які були Свідками Єгови, за відмову від проходження військової або альтернативної служби. Суд дійшов висновку, що альтернативна служба, яку на той момент могли пройти заявники, не мала суто цивільного характеру. Попри те, що не оспорювалося, що така служба мала цивільний характер, під час визначення того, чи є альтернативна служба суто цивільною, необхідно було враховувати також інші фактори, такі як влада, контроль, застосовні норми та зовнішній вигляд. У справі заявників Суд зазначив, що органи військового управління активно наглядали за їхньою службою та мали повноваження впливати на їхню службу, ухвалюючи рішення про їхнє переведення до іншої установи чи місця служби: певні аспекти альтернативної трудової служби було організовано відповідно до військових правил; на момент розгляду справи альтернативна служба не була достатньо відокремлена ієрархічно та інституційно від військової системи; і, нарешті, стосовно зовнішнього вигляду, особи, які проходили альтернативну цивільну службу, були зобов'язані носити форму та перебувати за місцем служби. Суд визнав, що на момент подій органи влади не врахували належним чином вимоги совісті та переконань заявників і не забезпечили систему альтернативної служби, яка б забезпечувала справедливий баланс між інтересами суспільства в цілому та інтересами заявників, що призвело до порушення статті 9 Конвенції (§§ 67-74).

91. У справі *«Ch'are Shalom Ve Tsedek проти Франції» (Ch'are Shalom Ve Tsedek v. France)* [ВП], 2000, асоціація-заявник стверджувала про порушення статті 9 Конвенції у зв'язку з відмовою французьких органів влади надати їй дозвіл, необхідний для доступу до скотобоєнь з метою здійснення ритуального забою відповідно до суворих вимог ортодоксальної єврейської асоціації. Крім того, вона скаржилася, посилаючись на статтю 14, що стала жертвою дискримінації, оскільки такий дозвіл було надано лише Паризькій центральній консисторії — асоціації, яка представляла переважну більшість євреїв у Франції, ритуальні забійники якої, як стверджувалося, не проводили достатньо ретельного огляду м'яса, яке вони позначали як кошерне. Суд зазначив, що, з огляду на свободу розсуду, надану Державам, зокрема щодо встановлення делікатних відносин між релігійними організаціями та Державою, це не може вважатися надмірним або непропорційним. Крім того, Суд постановив, що різниця в поводженні, яка виникла внаслідок цього заходу, була обмеженою за обсягом. Така різниця в

поводженні також мала об'єктивне та розумне обґрунтування. Отже, порушення статті 9, розглянутої окремо або у поєднанні зі статтею 14, не було (§§ 75-88).

92. У справі *«Виконавчий орган мусульман Бельгії та інші проти Бельгії» (Executief van de Moslims van België and Others v. Belgium)*, 2024, Суд розглянув питання релігійних винятків зі зобов'язання попереднього оглушення тварин у контексті ритуального забою. Заявниками були бельгійські мусульманські організації та кілька бельгійських громадян-мусульман і євреїв, які скаржилися за статтями 9 і 14 на заборону, введenu оскаржуваними декретами у Фламандському й Валлонському регіонах, на забій тварин згідно з приписами їхньої релігії, а також на те, що вони стикалися з труднощами в отриманні м'яса тварин, забитих у такий спосіб (§§ 82-88). Суд зазначив, що з парламентських дебатів, які передували ухваленню двох зазначених декретів, було очевидно, що відсутність оглушення перед забоєм становила аспект релігійного ритуалу, який досягав певного рівня переконливості, серйозності, цілісності та важливості, принаймні для певних віруючих — таких як заявники — єврейського та мусульманського віросповідання. Суд взяв до уваги зростаюче значення, яке надається захисту добробуту тварин, зокрема й під час розгляду законності мети, яку переслідує обмеження свободи сповідувати свою релігію. Так, він уперше заявив, що добробут тварин може бути пов'язаний із «публічною мораллю», однією із законних цілей, вичерпно перелічених у другому пункті статті 9 Конвенції (§§ 92-102). Законодавці Фландрії та Валлонії шукали пропорційну альтернативу зобов'язанню попереднього оглушення, беручи до уваги право, про яке заявляють особи мусульманського та єврейського віросповідання, сповідувати свою релігію в умовах щодалі більшого значення, яке надається запобіганню страждань тварин у відповідних регіонах. Суд не мав визначати, чи відповідала знайдена альтернатива заповідям релігії, прихильниками якої були заявники. З іншого боку, її наявність свідчила про те, що відповідні органи влади намагалися урівноважити відповідні права та інтереси й встановити справедливий баланс між ними. Тому Суд дійшов висновку, що оскаржуваний захід входив у межі свободи розсуду, наданої національним органам влади в цій сфері (§§ 117-124).

93. Стосовно другої частини скарги заявників, що стосувалася труднощів із придбанням м'яса, яке відповідало б їхнім релігійним переконанням, Фламандський та Валлонський регіони не забороняли споживання м'яса з інших регіонів або країн, де оглушення перед забоєм не було законодавчою вимогою. Крім того, заявники не довели перед Судом, що доступ до м'яса, забитого відповідно до їхніх релігійних переконань, став більш ускладненим після набрання чинності оскаржуваними декретами. У цьому контексті Суд не встановив порушення статті 9 Конвенції і дійшов висновку, що національні органи влади не вийшли за межі своєї свободи розсуду. Вони вжили виправданій у принципі захід, який можна було вважати пропорційним меті захисту добробуту тварин як аспекту «публічної моралі» (§§ 107-124). Щодо того, чи можуть ці обставини становити порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 9, Суд повторно зазначив, що стверджувана дискримінація має впливати з різниці в поведженні з особами в аналогічних або відносно подібних ситуаціях, і ґрунтуватися на ідентифікованій ознаці (§§ 142-144). Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 9 Конвенції щодо скарги на дискримінацію, яку він розглянув у трьох аспектах, що стосувалися ситуацій, які заявники вважали подібними до їхньої, але в яких, як стверджувалося, існувала різниця в поведженні, а саме: (i) становище заявників як віруючих-євреїв та мусульман порівняно зі становищем мисливців та рибалок, (ii) становище заявників як віруючих-євреїв та мусульман порівняно зі становищем загального населення, (iii) становище віруючих-євреїв серед заявників порівняно з мусульманами (*«Виконавчий орган мусульман Бельгії та інші проти Бельгії» (Executief van de Moslims van België and Others v. Belgium)*, 2024, §§ 142-151).

С. Релігійний одяг

94. Суд розглядав низку справ, у яких йшлося про носіння релігійних символів та елементів одягу, що також можуть бути проявом приналежності до певної меншини, наприклад, носіння хустки або головного убору, який повністю закриває обличчя. У справах, що підпадають під дію статті 9 Конвенції, завданням Суду є визначити, чи є заходи, вжиті на національному рівні, у принципі виправданими та пропорційними (*«Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey)* [ВП], 2005, § 110). У справі *«Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey)* [ВП], 2005, що стосувалася заборони студентці носити ісламський головний убір в університеті, Велика Палата зазначила, що втручання було виправданим і пропорційним, оскільки воно забезпечувало баланс між необхідністю дотримання принципу секуляризму, що є важливим для підтримання громадського порядку та захисту цінностей, на яких ґрунтується Конвенція, та правами осіб, а отже, порушення статті 9 Конвенції не було (§§ 112-123). Попри те, що питання щодо прав меншин у цій справі не порушувалося, Суд підтвердив загальний принцип, що якби це питання було порушено, пропорційність втручання потребувала б оцінки з огляду на баланс, якого необхідно досягти для забезпечення справедливого й належного ставлення до представників меншин та уникнення будь-якого зловживання домінуючим становищем (*«Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey)* [ВП], 2005, § 108).

95. Щодо носіння релігійних символів та одягу, характерного для релігійної меншини, на робочому місці, справа *«Дахлаб проти Швейцарії» (Dahlab v. Switzerland)* (ухв.), 2001, стосувалася вчительки, якій заборонили носити ісламський головний убір під час виконання службових обов'язків, а справа *«Ебрахіміан проти Франції» (Ebrahimian v. France)*, 2015, стосувалася непродуктивного трудового договору з соціальною працівницею лікарні через її відмову припинити носити мусульманський головний убір. У справі *«Лачірі проти Бельгії» (Lachiri v. Belgium)*, 2018, мусульманку було виведено із залу суду через її відмову зняти ісламський головний убір (хіджаб). У цих випадках Суд переконувався, що органи влади не усунули причину напруженості шляхом ліквідації плюралізму, а забезпечили взаємну толерантність між конкуруючими групами (див. *«С.А.С. проти Франції» (S.A.S. v. France)*, 2014 §§ 127-28).²¹

Д. Заборона на імпорт релігійної літератури

96. Суд також розглядав питання, пов'язані з продажем та розповсюдженням релігійних матеріалів, а також оподаткуванням релігійних громад. Наприклад, у справі *«Релігійна громада Свідків Єгови проти Азербайджану» (Religious Community of Jehovah's Witnesses v. Azerbaijan)*, 2020, громада-заявник, Релігійна громада Свідків Єгови, подала скаргу на підставі статей 9 та 10 щодо відмови національних органів влади дозволити імпорт та розповсюдження релігійних книг, виданих або замовлених для видання громадою-заявником. Оскільки книги, про які йшлося, були коментарем до релігійного вчення Свідків Єгови, а громада-заявник мала намір використовувати їх у релігійних цілях, заяву було розглянуто за статтею 10, яку, де це було доречно, тлумачили у світлі статті 9 Конвенції (§ 24). Суд ще раз наголосив, що Договірні Держави, як правило, мають певну свободу розсуду при регулюванні свободи вираження поглядів у питаннях, які можуть ображати глибокі особисті переконання у сфері релігії або підбурювати до релігійної ненависті чи нетерпимості. Однак свобода розсуду органів влади не є необмеженою й супроводжується наглядом з боку Конвенції. Дійсно, такий нагляд може вважатися ще більш необхідним, зважаючи на досить широке поняття поваги до релігійних переконань інших та ризику надмірного втручання у свободу вираження поглядів під виглядом

²¹ Для більш детальної інформації див. [Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини – Свобода думки, совісті і релігії](#) (розділ «Дії, захищені статтею 9»).

заходів, вжитих проти стверджуваних образливих матеріалів. Тому Суд розглянув питання, чи є такий серйозний захід, як заборона книги, сумісним із свободою вираження поглядів. Він дійшов висновку, що національні суди не забезпечили ретельний баланс між інтересами відповідно до критеріїв, встановлених у його практиці, та не надали відповідних і достатніх підстав для втручання, що становило порушення статті 10 Конвенції (§§ 34-42).

97. У справі *«Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia)* (ухв.), 2020, організація-заявник безуспішно оскаржувала відмову податкових органів звільнити від оподаткування її регулярні імпортовані поставки подарованої релігійної літератури та інших матеріалів, а також порядок визначення суми податку, що підлягала сплаті. У своїй практиці Суд установив, що економічний, фінансовий або фіскальний захід може, за певних обставин, становити втручання у здійснення прав, гарантованих статтею 9 Конвенції, якщо буде визнано, що цей захід мав реальний та серйозний вплив на здатність релігійної громади здійснювати свою релігійну діяльність. На думку Суду, у цій справі не було доведено, що оскаржувані заходи, зокрема відмова застосувати звільнення від оподаткування, передбачене національним законодавством, мали такий вплив на організацію-заявника, що істотно підірвали її здатність розвивати свою релігійну діяльність. Суд дійшов висновку, що немає жодних ознак того, що заявник зазнав перешкод у здійсненні свого права сповідувати свою релігію внаслідок відмови органів влади звільнити його від ПДВ на імпортовану ним подаровану літературу та порядок, у який було стягнуто податок. Відповідно, скаргу було визнано неприйнятною (§§ 34-37).

VIII. Свобода зібрань та об'єднання²²

Стаття 11 Конвенції – Свобода зібрань та об'єднання

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

98. У своїй практиці Суд розглядав питання свободи зібрань та об'єднання національних меншин відповідно до статті 11 Конвенції. Він неодноразово підтверджував прямий зв'язок між демократією, плюралізмом і свободою об'єднання: те, як національне законодавство закріплює свободу зібрань та об'єднання, а також її практичне застосування органами влади, свідчать про стан демократії у відповідній країні (*«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, § 88; *«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, § 40).

99. Суд визнав, що ефективно здійснення свободи об'єднання та зібрань є особливо важливим для осіб, які належать до меншин, зокрема національних та етнічних меншин. Існування меншин та різних культур у країні є історичним фактом, який демократичне суспільство має толерувати

²² Загальні принципи щодо статті 11 викладені в [Посібнику зі статті 11 Європейської конвенції з прав людини – Свобода зібрань та об'єднання](#). У цьому розділі розглядаються справи за статтею 11 Конвенції, які мають найбільше значення для прав меншин.

й навіть захищати та підтримувати відповідно до принципів міжнародного права (*«Erimim Be Bilim Emekçileri Sendikası проти Туреччини» (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey)*, 2012, § 59).

100. Суд визнав, що об'єднання, створені з метою захисту культурної чи духовної спадщини, пошуку етнічної ідентичності або утвердження свідомості меншини, мають важливе значення для належного функціонування демократії. Дійсно, створення об'єднання з метою вираження й просування своєї ідентичності може відігравати важливу роль у допомозі меншині зберігати та відстоювати свої права (*«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, §§ 92-93).

101. Одним із найважливіших аспектів свободи об'єднання є можливість заснувати юридичну особу з метою діяти колективно у сфері спільних інтересів; без такої реєстрації об'єднання це право було б позбавлене будь-якого сенсу (*«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, § 91). Це, зокрема, є актуальним для осіб або організацій, які позиціонують себе як національні чи етнічні меншини або бажають сприяти захисту прав таких меншин.

102. Відмова зареєструвати об'єднання, яке відстоює «свідомість меншини», лише на підставі підозри щодо намірів його засновників підірвати територіальну цілісність країни була визнана непропорційною метою захисту національної безпеки (*«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, § 47). У справі *«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, національні суди відмовили в реєстрації македонського культурного об'єднання на тій підставі, що воно мало намір підірвати територіальну цілісність країни. Суд визнав цілі об'єднання — збереження та розвиток традицій і культури македонської меншини — цілком законними. На його думку, мешканці регіону в країні мають право засновувати об'єднання з метою популяризації особливостей регіону. Твердження національних судів про те, що об'єднання становило загрозу для територіальної цілісності Греції, ґрунтувалася лише на підозрі. Якби об'єднання після реєстрації займалося діяльністю, несумісною з її заявленими цілями або законом, органи влади могли б її припинити його діяльність. Отже, Суд дійшов висновку, що відмова зареєструвати об'єднання заявників була непропорційною до переслідуваних цілей, а отже, порушувала статтю 11 (§§ 43-47).

103. Аналогічні міркування спонукали Суд визнати порушення статті 11 Конвенції у справі *«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria)*, 2006. Справа стосувалася відмови в реєстрації Об'єднаної македонської організації «Ілінден» (далі — «Ілінден»), об'єднання, метою якого було об'єднати всіх македонців у Болгарії на регіональній і культурній основі та домогтися визнання македонської меншини в Болгарії. Заявники стверджували, що відмова судів у реєстрації «Ілінден» була необґрунтованою, а причиною для цього було те, що засновники об'єднання належали до меншини. Суд зазначив, що винятки зі свободи об'єднання повинні тлумачитися вузько, їх перелік є вичерпним, а їхні визначення — обов'язково обмежувальними (*«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, § 38; *«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria)*, 2006, § 56). Наприклад, той факт, що об'єднання відстоює свідомість меншини, сам по собі не може виправдовувати втручання в її права, передбачені статтею 11 Конвенції (див. рішення у справах *«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, § 44; *«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілінден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, § 89).

104. У справі *«Сагір та інші проти Греції» (Sagir and Others v. Greece)*, 2025, Суд дійшов висновку, що відмова національних судів зареєструвати «Культурне об'єднання турецьких жінок префектури Ксанті», обґрунтована необхідністю уникнення плутанини між мусульманською меншиною, яка має грецьке громадянство, і турецькою меншиною, що не визнається судами,

становила втручання у право заявників на свободу об'єднання. Підкресливши, що право на вільну самоідентифікацію є «наріжним каменем» міжнародного права, яке регулює захист прав меншин загалом, Суд визнав, що не існувало переконливих доказів того, що, обравши цю назву, об'єднання заявниць обрало політику, яка становила реальну загрозу громадському порядку або демократичному суспільству. Тоді Суд постановив, що назва об'єднання сама по собі не могла виправдати відмову в його реєстрації. Не було доведено, що обмеження відповідало «нагальній потребі суспільства». Отже, було порушено статтю 11 Конвенції.

105. У демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, ідеям, які ставлять під сумнів існуючий порядок і реалізація яких відстоюється мирними засобами, має бути забезпечено належну можливість вираження через здійснення права на зібрання, а також іншими законними засобами (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілінден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, § 97). У цьому контексті висловлення сепаратистських поглядів і закликів до автономії або територіальних змін самі по собі не становлять загрози територіальній цілісності та національній безпеці країни й не можуть автоматично виправдовувати заборону відповідних зібрань (*«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria)*, 2006, § 76; див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілінден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, § 97).

106. З іншого боку, Держави користуються широкою свободою розсуду щодо встановлення критеріїв для участі у виборах.²³ Наприклад, у справі *«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzeliik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, відмова у створенні юридичної особи, яка б отримала право брати участь у виборах, могла вважатися необхідною в демократичному суспільстві, у якому особам не перешкоджали в інший спосіб утворювати об'єднання для вираження та підтримки особливостей меншини. Ця справа стосувалася відмови органів влади зареєструвати об'єднання, яке позиціонувало себе як організацію сілезької національної меншини. Вони вважали, що сілезці не є національною меншиною, і реєстрація об'єднання як «організації національної меншини» надала б йому виборчі привілеї, що поставило б його у привілейоване становище порівняно з іншими етнічними організаціями. Велика Палата визнала, що національні органи влади не вийшли за межі своєї свободи розсуду, дійшовши висновку про наявність на момент реєстрації нагальної потреби суспільства врегулювати вільний вибір об'єднання називати себе «організацією національної меншини» з метою захисту існуючих демократичних інститутів і виборчих процедур у Польщі. Відмова не була непропорційною до переслідуваних законних цілей, оскільки вона стосувалася переважно назви, яку об'єднання могло використовувати в правовому полі, а не його здатності діяти колективно у сфері спільних інтересів (§§ 103-106).

107. Натомість нещодавня справа *«Об'єднання осіб сілезької національності (на стадії ліквідації) проти Польщі» (Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland)*, 2024, стосувалася розпуску та рішення про ліквідацію об'єднання-заявника, що використовувало у своїй назві словосполучення «сілезька національність». За відсутності будь-яких конкретних доказів, які свідчили б про те, що, обравши для себе назву «Об'єднання осіб сілезької національності», об'єднання-заявник підтримувало політику, яка становила реальну загрозу громадському порядку або демократичному суспільству, Суд постановив, що аргументи, які ґрунтувалися на назві асоціації та формулюваннях двох положень її статуту зі згадкою про «сілезьку національність», самі по собі не можуть виправдати розпуск об'єднання (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005, § 41). Крім того, національні органи влади не довели, що розпуск об'єднання-

²³ Див. розділ «Виборчі права» нижче.

заявника був обумовлений «нагальною потребою суспільства». Так, Суд встановив порушення статті 11 Конвенції (§§ 51-54).

108. Суд також зазначив, що усвідомлення приналежності до меншини, а також збереження й розвиток культури меншини не можуть вважатися загрозою для «демократичного суспільства», навіть якщо це може спричиняти напруженість (*«Об'єднання осіб сілезької національності (на стадії ліквідації) проти Польщі» (Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland)*, 2024, § 40; *«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005, § 40; *«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998, § 41). Поява напруженості є одним із неминучих наслідків плюралізму, тобто вільного обговорення всіх політичних ідей. Відповідно, роль органів влади за таких обставин полягає не в усуненні причини напруженості шляхом ліквідації плюралізму, а в забезпеченні того, щоб конкуруючі політичні групи толерували одна одну (*«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005, § 40; див. також рішення у справі *«Петропавловські проти Латвії» (Petropavlovskis v. Latvia)*, 2015, §§ 8-20 і 70, яка стосувалася лідера протестного руху, що виступав на захист російськомовної громади та проти мовної політики Уряду, якому було відмовлено в наданні латвійського громадянства).

109. Справа *«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005, § 40, стосувалася місцевих органів влади, які підбурювали до участі й брали участь у демонстраціях проти політичної партії, що захищала македонську меншину, яка проживає в Греції, а також байдужості поліції до цих інцидентів. Суд встановив порушення статті 11, оскільки органи державної влади не вжили необхідних заходів для захисту приміщень партії та не провели ефективного розслідування після інцидентів з метою визначення відповідальних осіб (§§ 43-44).

110. Щодо другого основного складового елементу статті 11 (свобода зібрань²⁴), Суд зазначив, що стаття 11 Конвенції охоплює право обирати час, місце та спосіб проведення зібрання в межах, встановлених у пункті 2 статті 11 Конвенції. Отже, у випадках, коли час і місце проведення зібрання мають вирішальне значення для його учасників, рішення про зміну цих елементів, як наприклад, у справі *«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, у якій це полягало в дозволі членам асоціації, метою якої було об'єднання всіх македонців у Болгарії, взяти участь в офіційних церемоніях, що проводилися в тому самому місці та в той самий час з нагоди тих самих історичних подій, за умови, що вони не несли своїх плакатів і не проводили окремих демонстрацій, може становити втручання у їхню свободу зібрань за статтею 11 Конвенції (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, §§ 79-80; див. також рішення у справі *«Об'єднана македонська організація «Ілinden» та Іванов проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria)*, 2005, § 103, щодо щорічної заборони органами влади організації зібрань у місцях у Пірінській Македонії з метою вшанування певних історичних подій).

ІХ. Права власності²⁵

²⁴ Для більш детальної інформації див. [Посібник зі статті 11 – Свобода зібрань та об'єднання](#).

²⁵ Загальні принципи права власності див. у [Посібнику зі статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини – Захист власності](#). У цьому розділі розглядаються справи щодо права власності, які мають найбільше значення для прав меншин.

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції – Захист власності

“Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.”

111. Суд розглянув заяви щодо прав меншин у межах статті 1 Першого протоколу до Конвенції у справах, що стосуються пенсійних прав, власності фондів релігійних меншин, а також прав корінних народів на оленярство, мисливство та рибальство.

А. Пенсійні права²⁶

112. Суд застосував статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції у справі щодо відмови визнати дійсність шлюбу ромів з метою встановлення права на пенсію у зв'язку зі смертю померлого члена подружжя. У справі *«Муњос Діас проти Іспанії» (Muñoz Díaz v. Spain)*, 2009, де заявниця, громадянка Іспанії, що належить до ромської громади, уклала шлюб відповідно до ромських звичаїв і традицій, та який був визнаний цією меншиною, однак Держава не визнавала жодного іншого шлюбу, окрім того, що був укладений за канонічним правом. Коли з'явилася можливість укласти цивільний шлюб, заявниця не уклала його, оскільки вона добросовісно вірила, що її шлюб є дійсним перед Державою. Ця віра була підкріплена кількома адміністративними актами, які de facto визнавали цей шлюб. Суд постановив, що не можна ігнорувати силу колективних переконань культурно визначеної спільноти, зазначивши, що в межах Ради Європи формується міжнародний консенсус, який визнає особливі потреби меншин та обов'язок захищати їхню безпеку, ідентичність та спосіб життя: не лише з метою захисту інтересів конкретних груп меншин, але й для збереження культурного різноманіття, що є цінністю для всього суспільства (§§ 59–60). Суд зазначив, що при оцінці добросовісності заявниці не було враховано її особливе соціальне та культурне становище. У цьому зв'язку Суд зазначив, що згідно з *Рамковою конвенцією Держави зобов'язані належним чином враховувати специфічні умови осіб, які належать до національних меншин*. Так, Суд визнав непропорційним те, що Іспанія, яка видала заявниці та її сім'ї родинну книжку та стягувала внески на соціальне страхування з її чоловіка-рома протягом понад дев'ятнадцяти років, відмовилася визнати наслідки ромського шлюбу в контексті призначення пенсії у зв'язку зі смертю одного з подружжя. Отже, було порушено статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції (§§ 51-71).

В. Фонди, засновані релігійними меншинами

113. Суд розглянув велику кількість справ, поданих фондами, які були засновані релігійними меншинами в Туреччині, за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції (для узагальнення див. рішення у справі *«Фонд Грецької православної церкви Таксіархіс в місті Арнавуткьой проти Туреччини» (Arnavutkoy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye)*, 2022, § 43). Ці фонди немусульманських меншин були засновані в османську епоху та діяли відповідно до Лозаннського мирного договору, надаючи громадські послуги меншинам. Після проголошення Республіки фонди релігійних меншин набули статусу юридичної особи згідно із Законом «Про

²⁶ Більше див. [Посібник щодо соціальних прав](#).

фонди» (Закон № 2762) від 1935 року, який зобов'язував їх подати декларацію із зазначенням своїх цілей та інвентаризаційний опис їхнього нерухомого майна. Відповідно до нового Закону «Про фонди» (Закон № 5737) від 2008 року, Генеральне управління фондів (державна установа) було уповноважене представляти, керувати та адмініструвати недіючі (об'єднані) фонди та їхнє майно. У цьому контексті фонди-заявники подали заяви до Суду, в основному стверджуючи, що органи державної влади позбавили їх права власності, наказавши зареєструвати спірне майно під управлінням Генерального директорату з питань фондів, анулювавши свідоцтва про право власності фондів-заявників на це майно або відмовивши в реєстрації майна на їхнє ім'я, причому в такий спосіб, що не передбачав належної компенсації.

114. Суд встановив, що декларації, подані у 1936 році фондами релігійних меншин, є їхніми установчими актами. Крім того, анулювання свідоцтв про право власності цих фондів, навіть якщо це майно було законно набуто після подання ними декларацій у 1936 році, не відповідало вимозі передбачуваності (*«Фонд грецького православного чоловічого ліцею у районі Фенер проти Туреччини» (Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey)*, 2007, § 57; *«Грецький патріархат у районі Фенер (Вселенський Патріархат) проти Туреччини» (Fener Rum Patrikligi (Ecumenical Patriarchy) v. Turkey)*, 2008, § 90).

115. У певних справах Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки:

- анулювання права власності фонду-заявника на відповідне майно згідно із судовою практикою, яка була сформована через шістнадцять та двадцять два роки відповідно після його набуття, не було передбачуваним для фонду-заявника, а отже, не відповідало вимозі законності (*«Фонд грецького православного чоловічого ліцею у районі Фенер проти Туреччини» (Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey)*, 2007, §§ 50-60, яка стосувалася фонду, заснованого релігійною меншиною з метою забезпечення грецької православної середньої школи навчальними приміщеннями; див. також справи, у яких Суд дійшов аналогічного висновку: *«Рада правління Фонду вірменської церкви, школи та цвинтаря Сурп Кеворк у районі Саматья проти Туреччини» (Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi Ve Mezarligi Vakfi Yönetim Kurulu v. Turkey)*, 2008, § 32, та *«Фонд вірменської лікарні Сурп Пиргіч у районі Єдікуле проти Туреччини» (Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfi v. Turkey)*, 2008, § 30, що стосувалися анулювання права власності вірменських фондів через сорок сім та сорок років відповідно після його набуття);
- в контексті позбавлення права власності, про яке йдеться, не було забезпечено справедливого балансу між захистом права власності та вимогами загального інтересу, внаслідок чого на заявника був покладений непропорційний та надмірний тягар (*«Грецький патріархат у районі Фенер (Вселенський Патріархат) проти Туреччини» (Fener Rum Patrikligi (Ecumenical Patriarchy) v. Turkey)*, 2008, де заявник, Грецький патріархат у районі Фенер (Вселенський Патріархат) — церква, що представляє православну меншину в Туреччині, — набув у власність земельну ділянку, а фонду православної меншини (притулку) було надано право користування цим майном);
- відмова національних судів зареєструвати нерухоме майно на ім'я фонду-заявника в реєстрі прав на нерухомість була несумісною з принципом законності та не могла вважатися достатньо передбачуваною для фонду-заявника, який безперервно володів цим майном протягом понад двадцяти років (*«Фонд Грецької православної церкви Успіння Пресвятої Богородиці на острові Бозджаада проти Туреччини (№ 2)» (Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi v. Turkey (no. 2))*, 2009, §§ 51-60, стосувалася фонду Грецької православної церкви);
- національні суди не змогли чітко та об'єктивно встановити обставини, які стали підставою для судового розгляду, а також надати обґрунтування такого підходу, хоча від цього залежав результат спору (*«Фонд Грецької православної церкви Таксіархіс в місті*

Арнавуткьой проти Туреччини» (Arnavutkoy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye), 2022, §§ 45-46, стосувалося майна релігійного фонду, на яке заявник не мав належним чином оформленого свідоцтва про право власності, але яке було згадане в його установчому документі);

- не було дотримано обов'язку забезпечення судових процедур необхідними процесуальними гарантіями (*«Фонд монастиря Мор-Габріель у місті Мідьят проти Туреччини» (Midyat Mor Gabriel Monastery Foundation v. Türkiye), 2023, §§ 63-67, стосувалася відмови судових органів наказати зареєструвати земельну ділянку на ім'я фонду-заявника попри твердження заявника про безперервне володіння нею протягом тривалого періоду та те, що ця ділянка була частиною цвинтаря асирійської громади, яка проживає в цьому регіоні).*

116. У деяких справах Суд постановив, що єдиним адекватним засобом відновлення прав заявників було повернення цих активів та їх реєстрація в земельному кадастрі на їхнє ім'я. У справах *«Фонд Грецької православної церкви Успіння Пресвятої Богородиці на острові Бозджаада проти Туреччини (№ 2)» (Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi v. Turkey (no. 2)), 2009, § 68, та «Грецький патріархат у районі Фенер (Вселенський Патріархат) проти Туреччини» (Fener Rum Patrikligi (Ecumenical Patriarchy) v. Turkey) (справедлива сатисфакція), 2010, §§ 34-35, Суд приділив особливу увагу специфічним характеристикам майна, що належить фондам релігійних меншин. До них належали цвинтар грецької громади на острові Бозджаада, каплиця, колишній монастир та земельна ділянка на острові Бююкада.*

С. Права, пов'язані з традиційним способом життя корінних народів

117. Суд та Європейська комісія розглядали справи, що стосувалися саамів як корінного народу та представників меншини, зокрема, аналізуючи їхні права на оленярство, полювання та рибальство у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції. У таких справах проти Швеції, Норвегії та Фінляндії заявниками були громадяни Фінляндії саамського походження, шведські саамські села або об'єднання, що сприяють розвитку саамської культури та захисту їхніх прав.

118. У цьому контексті Європейська комісія з прав людини (Комісія) визнала низку справ неприйнятними як явно необґрунтовані:

- *«Дж. та Е. проти Норвегії» (G. and E. v. Norway) (ухв.), 1983, в якій Комісія вперше розглянула питання щодо прав народу саамі. У цій справі двоє заявників саамського походження (один з них займався оленярством, інший – рибальством та мисливством) подали заяву за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, стверджуючи, що будівництво гідроелектростанції в долині, де норвезькі саами мали намір жити та працювати, зрештою затопить частину долини, а відібрання цієї землі також вплине на їхній спосіб життя. Комісія дійшла висновку, що заявники жодним чином не довели, що вони мають будь-які майнові права або вимоги, гарантовані статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, щодо зазначеної землі.*
- *«Естергрен та інші проти Швеції» (Östergren and Others v. Sweden) (ухв.), 1991, яка стосувалася прав саамів на оленярство, полювання та рибальство, яким було відмовлено у членстві в саамському селі та повідомлено, що вони не мають прав на землю в цьому регіоні. Заявники стверджували, що вони мають права на полювання та рибальство на підставі давніх звичаїв, а також скаржилися на те, що їх несправедливо позбавили їхніх звичаєвих прав на оленярство, полювання та рибальство, що суперечить статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Комісія вважала, що заявники не були позбавлені жодних майнових прав відповідно за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, і зазначила, що якщо й відбулося позбавлення власності, то це сталося на момент прийняття Закону про*

оленярство 1971 року. Однак заявники не дотрималися строку для подання заяви до Комісії.

- *«Кьонкеме та 38 інших саамських селищ проти Швеції» (Könkämä and 38 Other Sami Villages v. Sweden)* (ухв.), 1996, в якій заявники — 39 шведських саамських сіл — стверджували, що вони мають виключні права на полювання та риболовлю на землях і у водах, розташованих вище межі культивування ґрунту, а також у гірських районах, де випасають оленів. У відповідному національному законодавстві зазначається, що оленярство, полювання та риболовля є фундаментальними елементами культури саамів. Відповідно до Закону про оленярство, особа саамського походження має право, засноване на давніх звичаях, використовувати землі та води у визначених районах північної Швеції для оленярства. З прийняттям Указу про оленярство було встановлено нову систему ліцензування прав на полювання та рибальство для громадськості на землях, що використовуються саамами. Заявники скаржилися, що ця система, яка була впроваджена через регіональні правила адміністрацією округу, порушувала їхні виключні права на полювання та рибальство в цьому районі і таким же чином порушувала їхні права за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Враховуючи, що виключні права на полювання та рибальство, на які претендували саамські села-заявники у цій справі, можна було б розглядати як «володіння» у значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, Комісія не розглядала ці скарги та не визначала, чи були саамські села власниками виключних прав на полювання та рибальство, оскільки заявники не вичерпали належним чином національні засоби правового захисту.
- *«Фром проти Швеції» (From v. Sweden)* (ухв.), 1998, яка стосувалася питання подвійної реєстрації ліцензій на полювання на певній території. Заявник скаржився, що реєстрація його майна як частини району полювання на лосів відповідного саамського села порушила його майнові права, зокрема право власності та право на полювання. Комісія зазначила, що відповідно до Закону про оленярство право саамів на полювання, пов'язане з їхнім правом на оленярство, у районах північної Швеції, де розташовувалася власність заявника, вважалось заснованим на звичаї, що існував з незапам'ятних часів. Комісія заявила: «Повага до особливої культури та способу життя саамів є загальним інтересом, і очевидно, що оленярство та полювання є важливими складовими цієї культури та способу життя». Так, Комісія дійшла висновку, що оскаржуване рішення було ухвалено в інтересах суспільства. Крім того, зазначивши, що заявник також мав ліцензію на полювання на цій ділянці, та з огляду на дискреційні повноваження органів влади, Комісія не визнала це рішення непропорційним до вимог інтересів суспільства.

119. У справі проти Фінляндії Суд розглянув питання про надання традиційних прав саамів на рибальство іншим місцевим мешканцям. У справі *«Об'єднання "Йохтті Сапмелаччат" та інші проти Фінляндії» (Johtti Sappelacat r.y. and Others v. Finland)* (ухв.), 2005, брали участь п'ять заявників, одним із яких було об'єднання, що займалося популяризацією культури саамів, а решта — громадяни Фінляндії саамського походження. Заявники, які самі не були землевласниками, користувалися правами на рибальство, що ґрунтувалися на давніх звичаях, у кількох муніципалітетах Фінляндії. Їхні права були захищені Конституцією і надавали їм право рибалити у державних водних районах цих муніципалітетів. У 1997 році до Закону про рибальство були внесені зміни, і права на громадське рибальство були надані іншим особам, які постійно проживали в цих муніципалітетах. Заявники подали заяву за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, стверджуючи, що внесена у 1997 році зміна до Закону про рибальство послабила правове становище саамів, які не володіли землею, внаслідок чого їхні права на рибальство більше не користувалися конституційним захистом власності. Заявники також скаржилися, покликаючись на статтю 8 Конвенції, що їхнє право на повагу до приватного та сімейного життя було порушено, оскільки саами, як національна меншина та корінний народ, мали право вимагати, щоб їхній особливий спосіб життя, який включав рибальство як частину саамської традиції, поважався та захищався статтею 8. Суд зазначив, що хоча точний обсяг

традиційних прав на рибальство та інших прав, що належать саамському населенню, на той час не був визначений, загальною метою поправки 1997 року було захистити права саамів, одночасно забезпечуючи права інших місцевих мешканців. Заявники не продемонстрували істотно негативного впливу поправки 1997 року до Закону про рибальство на їхні конкретні можливості здійснювати свої традиційні права на рибальство. Суд не був переконаний у тому, що існувало втручання в їхні майнові права або права, передбачені статтею 8 Конвенції, тому визнав заяву неприйнятною.

120. Права саамів розглядалися також у справі *«Саамське село Хандельсдален та інші проти Швеції» (Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden)* (ухв.), 2009, зокрема щодо їхнього права використовувати приватні землі для випасу оленів узимку. У шведському законодавстві право на оленярство регулювалося Законом про оленярство 1977 року, який надавав саамам право використовувати землю та воду для особистих потреб і для утримання своїх оленів. Це право могли реалізовувати лише члени саамського селища. Такі селища були як географічними районами випасу, так і суб'єктами господарювання. Вони не мали жодного публічно-правового статусу (див. також *«Кьонкеме та 38 інших саамських селищ проти Швеції» (Könkäntä and 38 Other Sami Villages v. Sweden)*, 1996). Відповідно до статті 3 Закону про оленярство, зимове випасання могло здійснюватися на територіях поза межами гірських пасовищ оленів, які були основною територією проживання саамів, де з незапам'ятних часів таке випасання оленів здійснювалося у певні пори року.

121. Справа бере свій початок із розглядів у шведських судах, які були ініційовані значною кількістю приватних землевласників, які стверджували, що саамські села не мають права випасати худобу на їхніх землях без попереднього укладення чинного договору з відповідними землевласниками. Заявники – чотири шведські саамські села – скаржилися, що їхнє право на використання землі для зимового випасу було «майном» у значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яке було порушено, оскільки не було забезпечено справедливого балансу між вимогами суспільства та правами саамських сіл. Суд виснував, що право на зимовий випас на приватних землях не було «існуючим майном» або «активом» за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки не можна було стверджувати про виникнення законних очікувань щодо ефективного користування таким правом у ситуації, коли існував спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, а позови заявників були згодом відхилені шведськими судами. Звідси випливало, що стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не застосовувалася до цієї справи (§§ 49-56).

122. Крім того, заявники скаржилися за пунктом 1 статті 6 Конвенції на те, що реалізувати покладений на них тягар доказування було практично неможливо, оскільки вимагалися конкретні докази щодо частоти та місць випасу оленів протягом кількох сотень років, а заявники опинилися у значно не вигіднішому становищі порівняно із землевласниками-опонентами, і тому не можна було вважати, що вони мали право на справедливий розгляд справи (§ 41 рішення). Суд визнав, що застосування національного законодавства національними судами та їхні висновки щодо доказів були справедливими, тому відхилив цю частину заяви як явно необґрунтовану (§§ 57–66). Скарги заявників на те, що вони не мали ефективного доступу до суду і що тривалість національного провадження була надмірною, були визнані прийнятними (§§ 70 та 75). У рішенні *«Саамське село Хандельсдален та інші проти Швеції» (Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden)*, 2010, Суд не встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо ефективного доступу до суду (§ 59), однак встановив порушення цього положення щодо тривалості розгляду справи (13 років і 7 місяців), яка свідчила про те, що розгляд справи не був достатньо оперативним, супроводжувався непотрібними затримками, і тим самим був надмірним і не відповідав вимозі «розумного строку» (§§ 65-66).

123. Насамкінець Суд розглянув скарги, подані іншою групою корінного населення у справі *«Мешканці островів Чагос проти Сполученого Королівства» (Chagos Islanders v. the United Kingdom)* (ухв.), 2012 р. Заявники були корінними жителями або нащадками корінних жителів

островів Чагос (їх іноді називають «ілої» або «чагосцями»), яких уряд вислав або заборонив повертатися до своїх домівок з метою сприяння будівництву військової бази. Тому вони стверджували, що зазнали жакликих умов після виселення, втративши свої домівки та засоби до існування. Суд дійшов висновку, що заявники не мали статусу потерпілих, зважаючи на те, що вони прийняли суму компенсації в рамках цивільного судочинства за позови про порушення прав, на які посилалися в цій справі, і таким чином фактично відмовилися від подання будь-яких подальших позовів (§ 81). Аргумент про те, що не всі заявники підписали форми відмови від претензій у рамках угоди або не усвідомлювали, що ця угода є остаточною, був відхилений, оскільки заявники були представлені адвокатами у провадженні, про яке на той час було широко відомо (§§ 79–80). Щодо заявників, які на момент укладення угоди ще не народилися, Суд заявив, що вони ніколи не мали дому на островах і тому не можуть претендувати на статус потерпілого внаслідок виселення та його безпосередніх наслідків (§ 82). З огляду на відсутність ознак того, що заявники були позбавлені переваг остаточного чинного рішення, а також ознак свавільності чи несправедливості у провадженнях у національних судах, які можна було б тлумачити як відмову у доступі до суду, Суд визнав заяву непринятною (§§ 85-87).

Х. Освіта²⁷

Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції – Право на освіту

“Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.”

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

“Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.”

Стаття 1 Протоколу № 12 – Загальна заборона дискримінації

“1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1.”

124. Право на освіту, у тому числі право національних та етнічних меншин, гарантується статтею 2 Першого протоколу до Конвенції. Зазначене положення також гарантує право на доступ до навчальних закладів, які існують у відповідний час (*Справа «стосовно деяких аспектів законів про використання мов в освіті в Бельгії» («Бельгійська мовна справа» (Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” (“the Belgian linguistic case”)), 1968, § 4).*

125. У контексті права на освіту Суд ще раз наголосив, що, хоча інтереси окремих осіб інколи мають підпорядковуватися інтересам групи, необхідно досягти такого балансу, який забезпечує справедливе та належне ставлення до меншин і запобігає будь-якому зловживанню

²⁷ Див. Посібник зі статті 2 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини – Право на освіту, Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Заборона дискримінації, та Посібник щодо соціальних прав.

домінантним становищем (*«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia)*, 2023, § 126).

126. У разі, якщо Держава застосовує різний підхід до виконання своїх зобов'язань за статтею 2 Першого протоколу до Конвенції, може виникнути питання щодо статті 14 Конвенції.²⁸ Дискримінація означає ставитися по-різному до осіб, які перебувають у схожих обставинах, без об'єктивного та розумного обґрунтування. Різниця в поводженні позбавлена будь-якого «об'єктивного та розумного обґрунтування», якщо вона не переслідує «законної мети» або не існує «розумного співвідношення між застосованими засобами та метою, яку прагнуть досягти» (*«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 156). Однак стаття 14 Конвенції не забороняє Державі-члену по-різному ставитися до груп з метою виправлення «фактичної нерівності» між ними: насправді за певних обставин відсутність спроб виправити нерівність шляхом різного ставлення сама по собі може призвести до порушення цієї статті (*«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 175). Хоча Держави-учасниці користуються певною свободою розсуду при оцінці того, чи та в якій мірі відмінності в інакше подібних ситуаціях обґрунтовують різне ставлення, Суду мають бути наведені дуже вагомні підстави, перш ніж він зможе визнати різницю в ставленні, засновану виключно на етнічному походженні, сумісною з Конвенцією (*«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 149).

127. Суд наголосив на важливості того, щоб Держави враховували вразливе та нерівноправне становище ромів у контексті захисту їхніх прав, що за певних обставин може також передбачати позитивне зобов'язання відповідно до Конвенції. Суд визнав, що така вимога щодо особливого захисту поширюється також на сферу освіти, нагадавши, що внаслідок своєї бурхливої історії та постійного переселення роми стали особливим типом незахищеної та вразливої меншини. Крім того, особлива увага має приділятися неповнолітнім дітям, для яких право на освіту має першочергове значення (*«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 182; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, § 147). Вживаючи заходів для соціальної та освітньої інтеграції ромів, Держави повинні забезпечити, щоб ці заходи супроводжувалися гарантіями, які б забезпечували належне врахування їхніх особливих потреб як представників соціально незахищеної групи (*«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, §§ 205-207; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010, §§ 180-182).

128. З огляду на вразливе становище ромів необхідність диференційованого підходу для усунення нерівності може зумовлювати потребу в тому, щоб Держави приділяли особливу увагу їхнім потребам, а компетентні органи сприяли зарахуванню дітей-ромів до навчальних закладів навіть у випадках, коли відсутні деякі необхідні адміністративні документи (*«Сампаніс та інші проти Греції» (Sampanis and Others v. Greece)*, 2008, § 86). Суд визнав, що рішення Держави про збереження системи спеціальних шкіл було обумовлене прагненням знайти рішення для дітей з особливими освітніми потребами (*«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 198). Однак самого лише зарахування дітей-ромів до шкіл недостатньо для визнання дотримання статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції, оскільки таке зарахування має відбуватися за належних умов. Визнаючи, що помилкове розміщення дітей-ромів у спеціальних школах має довгу історію по всій Європі, Суд поділяє занепокоєння інших інституцій Ради Європи щодо більш примітивної навчальної програми у спеціальних школах для ромів та сегрегації, що є наслідком цієї системи (*«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 198; *«Горват і Кісс проти Угорщини» (Horváth and Kiss v. Hungary)*, 2013, § 115; *«Салай проти Словаччини» (Salay v. Slovakia)*, 2025, § 114). Аналогічно Суд дійшов висновку, що тимчасове

²⁸ Більш детально див. [Ключова тема щодо статті 2 Першого протоколу до Конвенції – Дискримінація у доступі до освіти.](#)

зарахування дітей до окремого класу через те, що вони недостатньо володіють мовою, саме по собі не є автоматичним порушенням статті 14 («*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 157). Отже, організація навчання дітей-ромів повинна супроводжуватися гарантіями, що забезпечують врахування Державою їхніх особливих потреб («*Д. Х. та інші проти Чеської Республіки*» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007, § 207; «*Сампаніс та інші проти Греції*» (*Sampanis and Others v. Greece*), 2008, § 103; «*Салай проти Словаччини*» (*Salay v. Slovakia*), 2025, § 113). Рішення має бути прозорим і ґрунтуватися на чітко визначених критеріях, а не лише на етнічному походженні (там само, § 89; «*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 182). Такі заходи не можуть вважатися обґрунтованими та пропорційними, якщо вони призводять до освіти, яка посилює труднощі дітей-ромів та ставить під загрозу їхній подальший особистісний розвиток, замість того щоб вирішувати їхні реальні проблеми або допомагати їм інтегруватися у загальноосвітні школи та розвивати навички, які б полегшили життя серед більшості населення («*Д. Х. та інші проти Чеської Республіки*» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], § 207).

129. Суд визнав порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції у низці справ щодо права учнів-ромів на освіту:

- «*Д. Х. та інші проти Чеської Республіки*» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007, §§ 196-210, у якій йшлося про непропорційно велику кількість дітей ромського походження, направлених до спеціальних шкіл для дітей з розумовою інвалідністю, де навчальна програма була простішою, ніж у звичайних школах, і де вони перебували в ізоляції від учнів з інших верств населення (це було перше рішення, в якому Суд визнав порушення статті 14 Конвенції у зв'язку з расовою дискримінацією у сфері освіти);
- «*Сампаніс та інші проти Греції*» (*Sampanis and Others v. Greece*), 2008, §§ 83-96, в якій дітям ромського походження відмовляли у доступі до школи, а потім направляли їх до спеціальних класів, що розташовувалися у прибудові до основних корпусів початкової школи;
- «*Оршуш та інші проти Хорватії*» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, §§ 158-185, яка стосувалася зарахування дітей-ромів до класів, у яких навчаються виключно роми, через їхнє, як стверджувалося, слабе володіння хорватською мовою;
- «*Сампані та інші проти Греції*» (*Sampani and Others v. Greece*), 2012, §§ 90-105, що стосувалася нездатності влади інтегрувати дітей-ромів у загальноосвітні школи;
- «*Лавіда та інші проти Греції*» (*Lavida and Others v. Greece*), 2013, §§ 64-73, що стосувалася неспроможності влади інтегрувати дітей-ромів у загальноосвітні школи;
- «*Ельмазова та інші проти Північної Македонії*» (*Elmazova and Others v. North Macedonia*), 2022, §§ 68-78, що стосувалася сегрегації учнів-ромів у державних початкових школах;
- «*Сольчан проти Угорщини*» (*Szolcsán v. Hungary*), 2023, §§ 52-59, що стосувалася дискримінації учнів-ромів через сегрегацію в державній початковій школі, яку відвідували майже виключно діти ромського походження;
- «*Салай проти Словаччини*» (*Salay v. Slovakia*), 2025, §§ 96-116, у якій йшлося про зарахування дитини ромського походження до спеціального класу для дітей з вадами розвитку та про неможливість для заявника повернутися до загальноосвітньої школи, незважаючи на те, що наявність таких вад розвитку була спростована.

У всіх цих справах Суд дійшов висновку, що відмінне ставлення, яке зазнали діти ромської національності, хоч і ненавмисне, було формою непрямую дискримінації.

130. Крім того, Суд неодноразово наголошував, що навіть за відсутності будь-якого дискримінаційного наміру з боку Держави органи влади мають позитивне зобов'язання вживати активних ефективних заходів проти сегрегації («*Лавіда та інші проти Греції*» (*Lavida and Others*

v. Greece), 2013, §§ 72-73; «Ельмазова та інші проти Північної Македонії» (*Elmazova and Others v. North Macedonia*), 2022, §§ 77-78; in «Сольчан проти Угорщини» (*Szolcsán v. Hungary*), 2023, §§ 55-59; «Салай проти Словаччини» (*Salay v. Slovakia*), 2025, § 114). У подібному контексті Суд також вважає, що затримки та невиконання відповідних заходів щодо десегрегації не можуть вважатися такими, що мають об'єктивне та розумне обґрунтування («Х та інші проти Албанії» (*X and Others v. Albania*), 2022, § 87). Відповідно у справі «Х та інші проти Албанії» (*X and Others v. Albania*), 2022, Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції, оскільки Держава-відповідач не вжила швидких та комплексних заходів щодо десегрегації в початковій школі, яку відвідували майже виключно діти з ромської та єгипетської меншин (див. також «Сольчан проти Угорщини» (*Szolcsán v. Hungary*), 2023). У справі «Горват і Кісс проти Угорщини» (*Horváth and Kiss v. Hungary*), 2013, що стосувалася систематичного направлення дітей ромської національності до спеціальних шкіл в Угорщині, Суд дійшов висновку, що в контексті права на освіту представників груп, які в минулому зазнавали дискримінації у сфері освіти, наслідки якої відчужаються й досі, структурні недоліки вимагають вжиття позитивних заходів, зокрема для надання заявникам допомоги у подоланні будь-яких труднощів, які виникають під час навчання за шкільною програмою. Тому для вирішення цих проблем були необхідні деякі додаткові кроки, такі як активна та структурована залученість відповідних соціальних служб (§ 104; див. також «Оршув та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 177, щодо низької відвідуваності школи дітьми-ромами та високого рівня відсіву серед них; «Салай проти Словаччини» (*Salay v. Slovakia*), 2025, §§ 112-15, щодо системного направлення дітей ромів до спеціальних шкіл у Словаччині). Для ознайомлення із загальними принципами дискримінації у доступі до освіти в контексті етнічного походження див. «Горват і Кісс проти Угорщини» (*Horváth and Kiss v. Hungary*), 2013, §§ 101-108.

131. Крім того, у статті 2 Першого протоколу до Конвенції не вказано, якою мовою має проводитися навчання для того, щоб було забезпечено дотримання права на освіту. Однак право на освіту втратило б будь-який сенс, якби воно не передбачало для його суб'єктів право на отримання освіти національною мовою або однією з національних мов, залежно від обставин (*Бельгійська мовна справа (Belgian linguistic case)*, § 3 розділу «Право»).

132. Суд розглянув низку справ, що стосуються взаємозв'язку між правом меншин на освіту та їхніми мовними правами (див., наприклад, «Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], 2012, та «Адам та інші проти Румунії» (*Ádám and Others v. Romania*), 2020; більш детально див. наступний розділ «Мовні права»).

XI. Мовні права

Пункт 2 статті 5 Конвенції – Право на свободу та особисту недоторканність

“2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.”

Пункт 3 статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд

“3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

(b) ...

(c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(d) ...

(e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.”

Стаття 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя

“1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.”

Стаття 10 Конвенції – Свобода вираження поглядів

“1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.”

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

“Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.”

Стаття 1 Протоколу № 12 – Загальна заборона дискримінації

“1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою. 2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1.”

Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції – Право на освіту

“Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.”

Стаття 3 Першого протоколу до Конвенції – Право на вільні вибори

“Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.”

133. Мова, якою користується особа, неодмінно є складовою її етнічної ідентичності, яку Суд уже визнавав важливим аспектом приватного життя людини (*«Чоботару проти Молдови» (Ciubotaru v. Moldova)*, 2010, § 53; *«Адам та інші проти Румунії» (Ádám and Others v. Romania)*, 2020, § 94; *«Міле Новаковіч проти Хорватії» (Mile Novaković v. Croatia)*, 2020, § 48).

А. У контексті освіти²⁹

134. Хоча у статті 2 Першого протоколу до Конвенції не вказано, якою мовою має проводитися навчання для того, щоб було дотримано право на освіту, Суд визнав, що право на освіту втратило б сенс, якби воно не передбачало на користь його суб'єктів право на навчання національною мовою або однією з національних мов, залежно від обставин справи (*Бельгійська мовна справа (Belgian linguistic case)*, 1968, § 3 розділу «Право»; *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, § 137; *«Україна проти Росії» (щодо Криму) (Ukraine v. Russia (re Crimea))* [ВП], 2024, § 1159; *«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 122). У зв'язку з цим, спираючись на підготовчі матеріали, Суд дійшов висновку, що статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції також не можна тлумачити як таку, що надає дітям або їхнім батькам право на отримання освіти мовою за їхнім вибором (*Бельгійська мовна справа (Belgian linguistic case)*, § 2, 3, 6 та 11).

135. Право на освіту, гарантоване першим реченням статті 2 Першого протоколу до Конвенції, за своєю суттю вимагає державного регулювання, яке може відрізнитися в часі та просторі залежно від потреб і ресурсів суспільства та окремих осіб. Само собою зрозуміло, що таке регулювання ніколи не повинно порушувати суть права на освіту та не суперечити іншим правам, закріпленим у Конвенції. Отже, Конвенція передбачає справедливий баланс між захистом загальних інтересів суспільства та повагою до основоположних прав людини, приділяючи особливе значення останнім (*Бельгійська мовна справа (Belgian linguistic case)*, 1968, § 5 розділу «Право»). Для того щоб переконатися, що встановлені обмеження не обмежують відповідне право настільки, щоб порушити його саму суть та позбавити його ефективності, Суд повинен переконатися, що вони є передбачуваними для відповідних осіб та переслідують законну мету. Однак, на відміну від позиції щодо статей 8 та 11 Конвенції, Суд не обмежений вичерпним переліком «законних цілей» за статтею 2 Першого протоколу до Конвенції. Крім того, обмеження буде сумісним зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції лише за умови наявності розумного співвідношення між застосованими засобами та метою, яку прагнуть досягти (*«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, § 140; *«Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey)* [ВП], 2005, § 154). Хоча ухвалення остаточного рішення щодо дотримання вимог Конвенції

²⁹ Див. розділ «Освіта» вище. Більше див. Посібник зі статті 2 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини – Право на освіту.

залишається за Судом, Договірні Держави користуються певною свободою розсуду в цій сфері. Ця свобода розсуду зростає разом із рівнем освіти, обернено пропорційно до важливості цієї освіти для зацікавлених осіб та для суспільства в цілому (*«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, § 140; *«Україна проти Росії» (щодо Криму) (Ukraine v. Russia (re Crimea))* [ВП], 2024, § 1159).

136. Права осіб, що належать до національних меншин, щодо використання мови своєї меншини та отримання освіти цією мовою, а також відповідний обов'язок Держави захищати та заохочувати розвиток мов меншин належать до принципів, що гарантуються відповідними міжнародними документами (*«Адам та інші проти Румунії» (Ádám and Others v. Romania)*, 2020, § 94).³⁰ Держави-члени, які ратифікували *Рамкову конвенцію*, зобов'язалися зберігати основні елементи ідентичності осіб, що належать до національних меншин, зокрема їхню мову, сприяти її вивченню та визнавати їхнє право на навчання їхньою мовою (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, §§ 87 and 134).

137. Можна виділити два основних напрямки судової практики: перший стосується національних меншин загалом,³¹ а другий — конкретно ромських меншин.³² Слід зазначити, що, окрім статті 2 Першого протоколу до Конвенції, право меншин на отримання освіти мовою своєї меншини може порушувати питання, що впливають зі статей 8, 10, 14 та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції.

138. Провідною справою, в якій Комісія та Суд розглядали питання дискримінації за мовною ознакою, є *Бельгійська мовна справа* 1968 року. Ця справа стосувалася певних аспектів доступу до освіти рідною мовою меншини, яка водночас була однією з національних мов. Зокрема, йшлося про те, що франкомовні діти, які проживали в нідерландськомовному регіоні, не мали можливості відвідувати заняття французькою мовою, тоді як нідерландськомовні діти, які мешкали у франкомовних регіонах, мали доступ до занять, що проводилися нідерландською мовою. Держава не створювала і не субсидувала в одномовному нідерландському регіоні початкову шкільну освіту, в якій французька мова використовувалася як мова навчання. Суд розглянув правові та адміністративні заходи, що регулюють доступ до освіти французькою мовою в шести комунах, і встановив, що зазначений захід не був запроваджений в інтересах шкіл з адміністративних чи фінансових причин, а впливав виключно з міркувань, пов'язаних із мовою. У цьому контексті такий захід не був виправданий, оскільки містив елементи дискримінаційного ставлення до певних осіб і був визнаний несумісний із реалізацією їхнього права на освіту. Отже, було порушено статтю 2 Першого протоколу до Конвенції у вузькому її розумінні у поєднанні зі статтею 14 Конвенції (*Бельгійська мовна справа*, 1968, § 32 розділу «Право»). Водночас Суд установив відсутність порушення щодо певної частини законодавства. На його думку, саме законодавство не передбачало розлучення батьків з їхніми дітьми. Таке розлучення було наслідком вибору батьків, які віддавали своїх дітей до шкіл за межами нідерландськомовного регіону виключно для того, щоб уникнути їхнього навчання нідерландською мовою. У цьому зв'язку Суд наголосив, що законодавство не перешкоджало сім'ям користуватися незалежним і приватним навчанням французькою мовою в

³⁰ У цьому контексті Суд покликається на документи Ради Європи, зокрема на *Рамкову конвенцію та Європейську хартію регіональних мов або мов меншин*.

³¹ Див., наприклад, *«Бельгійська мовна справа»*, 1968, §§ 3-6 розділу «Право»; *«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], § 277; та *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], § 137.

³² Питання, що стосуються ромів, розглядаються в попередньому розділі «Освіта». Наприклад, *«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], §§ 196-210; *«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], §§ 158-185; *«Горват і Кісс проти Угорщини» (Horváth and Kiss v. Hungary)*, §§ 101-108; також із нещодавнього *«Ельмазова та інші проти Північної Македонії» (Elmazova and Others v. North Macedonia)*, 2022, §§ 68-78; *«Х та інші проти Албанії» (X and Others v. Albania)*, 2022, §§ 81-87, та *«Сольчан проти Угорщини» (Szolcsán v. Hungary)*, 2023, §§ 52-59.

нідерландськомовних регіонах. Тому він дійшов висновку, що заходи, вжиті в цьому конкретному аспекті згідно з бельгійським законодавцем, не були надмірно непропорційними до переслідуваного суспільного інтересу і не становили дискримінації, що порушувало б статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції або зі статтею 8 Конвенції (*Бельгійська мовна справа*, 1968, § 7 розділу «Право»).

139. У справі *«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], 2001, Уряд-заявник стверджував, що дітям греко-кіпрського походження, які проживають у певних районах північного Кіпру, було відмовлено у середній освіті грецькою мовою, а отже й у можливості здобувати освіту відповідно до релігійних та філософських переконань греко-кіпріотів. Суд спочатку постановив, що, оскільки діти, досягнувши 12-річного віку, мали можливість продовжувати навчання в турецькій або англійській школі на півночі, відмови у праві на освіту в строгому сенсі не було. Однак він визнав порушення статті 2 Першого протоколу до Конвенції з наступних причин. Діти греко-кіпрських батьків у Північному Кіпрі, які отримали початкову освіту грецькою мовою і бажали продовжити середню освіту грецькою мовою, були змушені переводитися до шкіл на півдні, оскільки така можливість була недоступна в *Турецькій Республіці Північного Кіпру* (далі — ТРПК) з моменту рішення турецько-кіпрської влади про її скасування. Якщо вони бажали здобувати освіту відповідно до своєї мови та культури, вони були змушені відвідувати школу на півдні країни. Суд постановив, що «взявши на себе відповідальність за забезпечення початкової освіти грецькою мовою, невиконання владою ТРПК зобов'язання щодо її подальшого забезпечення на рівні середньої школи має фактично вважатися запереченням суті права, що розглядається». Суд дійшов висновку, що надання середньої освіти на півдні, що відповідає мовній традиції греко-кіпріотів, які проживають в анклаві, не відповідає вимогам, викладеним у статті 2 Першого протоколу до Конвенції, і встановив порушення (*«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], 2001, §§ 273-280). У цьому контексті Суд застосував принципи, встановлені у *Бельгійській мовній справі*, з одним винятком: Суд уточнив свій підхід, зазначивши, що хоча стаття 2 Першого протоколу до Конвенції, як правило, не гарантує мовних прав і не визначає мову навчання, якщо Держава свідомо забезпечила початкову освіту іншою мовою, то вона несе конкретне зобов'язання щодо збереження навчання цією мовою на рівні середньої освіти (*там само*, § 278).

140. У справі *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, йшлося про примусове закриття шкіл, де навчання велося за латинською абеткою, у зв'язку з мовною політикою сепаратистських властей, а також утисків і залякувань учнів за те, що вони бажали отримувати освіту своєю національною мовою. Суд наголосив на фундаментальному значенні початкової та середньої освіти для особистого розвитку кожної дитини та її майбутнього успіху. Він також ще раз наголосив, що право на освіту не мало б сенсу, якби воно не передбачало права на навчання рідною мовою (§§ 137 та 144). Держава, яка здійснювала ефективний контроль над відповідною адміністрацією протягом розглянутого періоду, незважаючи на те, що вона не втручалася ні прямо, ні опосередковано в мовну політику цієї адміністрації, несла відповідальність за втручання у право на освіту (§ 150). Суд оцінив, чи виконали Держави своє зобов'язання вжити належних і достатніх заходів для забезпечення прав заявників відповідно до статті 2 Першого протоколу до Конвенції. Відповідно, Суд дійшов висновку, що Республіка Молдова не порушила статтю 2 Першого протоколу до Конвенції, але встановив порушення цього ж положення з боку Російської Федерації (§§ 148 та 150).

141. У справі *«Адам та інші проти Румунії» (Ádám and Others v. Romania)*, 2020, щодо етнічних угорців, які навчалися в школі в Румунії рідною мовою, Суд розглянув питання права національних меншин на використання мови меншини та отримання освіти цією мовою (§ 94). Заявники, які були етнічними угорцями, скаржилися на те, що їм довелося складати більше іспитів, ніж етнічним румунам (два іспити з угорської мови), за той самий проміжок часу, а також на те, що іспити з румунської мови були для них складними, оскільки ця мова не є їхньою рідною.

З цієї причини вони стверджували, що учні-угорці мали менше часу, ніж румунські учні, на підготовку до іспитів або просто на відпочинок між ними, а отже, і менше шансів на успіх у їхньому складанні. Суд не зміг констатувати, що розклад іспитів на ступінь бакалавра, розглянутий у цілому, покладав на заявників надмірний тягар, або що вони мали в середньому значно менше часу на відпочинок, ніж їхні румунські однолітки. З огляду на особливі обставини справи, Суд не був переконаний у тому, що незручності, яких зазнали заявники, були настільки серйозними, щоб досягти порогу, встановленого статтею 1 Протоколу № 12 до Конвенції. Суд також зазначив, що той факт, що учні, які перебували в ситуації заявників, мали скласти на два іспити більше, ніж учні, які навчалися румунською мовою, був прямим і неминучим наслідком добровільного вибору заявників навчатися іншою мовою та того, що Держава надала їм таку можливість. У цьому зв'язку Суд зауважив, що хоча національне законодавство визнає таке право, воно не покладає на учнів, які належать до національної меншини, обов'язку навчатися рідною мовою (§ 101). Отже, Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції (§§ 107–108).

142. Справи *«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, та *«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia)*, 2023, стосувалися впровадження освітньої реформи, прийнятої в Латвії у 2018 році, а саме законодавчих змін, що передбачали збільшення частки предметів, які викладаються виключно державною мовою — латиською, та обмеження використання російської мови як мови викладання. Суд не встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 215; *«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia)*, 2023, § 151).

143. Суд ще раз наголосив, що немає достатньо міжнародних документів, які б надавали підстави для висновку про те, що право на освіту, закріплене у статті 2 Першого протоколу до Конвенції, включає також і право на доступ до навчальних закладів мовою за власним вибором. Іншими словами, право, закріплене у статті 2 Першого протоколу до Конвенції, не включало право на доступ до освіти певною мовою; воно гарантувало право на освіту однією з національних мов або офіційних мов відповідної країни (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, §§ 134-135).

144. Однак необхідно знайти баланс між рівнем володіння офіційною державною мовою та рівнем володіння мовами меншин (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, §§ 210-212 та 134). У документах Ради Європи прямо встановлено, що захист та заохочення мов меншин не повинно відбуватися на шкоду офіційним мовам та необхідності їх вивчення (*«Адам та інші проти Румунії» (Ádám and Others v. Romania)*, 2020, § 28; *«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 133). Суд визнав, що Держави мають широкі межі свободи розсуду при організації своїх освітніх систем, зокрема щодо мови навчання. Суд зазначив, що принцип навчання мовою меншини рекомендувався деякими міжнародними органами. Однак з огляду на те, що Рамкова конвенція не була підписана та/або ратифікована всіма Державами-членами, принцип навчання мовою меншини був далеко не нормою серед держав-членів Ради Європи (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 134; *«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia)*, 2023, § 145).

145. Далі Суд дійшов висновку, що уряд надав об'єктивне та обґрунтоване пояснення необхідності ширшого використання латвійської мови як мови навчання в системі освіти Латвії, зокрема у державних школах, з огляду на основну мету захисту прав інших осіб та захисту демократичного устрою Держави, а також необхідність підвищення рівня володіння державною мовою в Латвії (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, §§ 195-201). Суд також зазначив, як ще одну законну мету, принцип єдності системи освіти, встановлений Конституційним судом Латвії з метою забезпечення рівного доступу учнів до державної системи освіти та, з більш широкої перспективи, необхідність усунення наслідків

сегрегації в освіті, що існувала за радянського режиму (*«Валіулліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 201). Суд вважав, що його висновки, зроблені у справі *Валіулліної та інших*, §§ 204–214, стосовно мови навчання в державних школах, були цілком актуальними для другої справи, що стосувалася приватних шкіл (*«Джибуті та інші проти Латвії» (Džibuti and Others v. Latvia)*, 2023, §§ 140 and 149). Нещодавно Суд поширив ті самі стандарти, встановлені у цих справах щодо початкової та середньої освіти, на дошкільний рівень (*«Джері та інші проти Латвії» (Djeri and Others v. Latvia)*, 2024, §§ 113–119, 151 та 166, щодо використання державної мови та Суд встановив відсутність порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції стосовно другого етапу дошкільної освіти).

146. У справі *«Грузія проти Росії (IV)» (Georgia v. Russia (IV))*, 2024, Суд розглянув питання про порушення права на освіту однією з національних мов у контексті збройного конфлікту між Грузією та Росією у серпні 2008 року (див. також *«Грузія проти Росії (I)» (Georgia v. Russia (I))* [ВП], 2014, §§ 236-237, що стосувалася насамперед вислання громадян Грузії з Росії, де Суд визнав недостатньо обґрунтованою скаргу за статтею 2 Першого протоколу до Конвенції про те, що закриття російських шкіл у Грузії позбавило грузинських учнів доступу до освіти російською мовою, та встановив відсутність порушення цієї статті). Заява у справі *«Грузія проти Росії (IV)»*, 2024, стосувалася відмови у праві на освіту грузинською мовою етнічним грузинам, які проживають в Абхазії та Південній Осетії, що, як стверджувалося, не переслідувало законної мети, а ситуація ще більше погіршилася внаслідок процесу «бордеризації» через обмеження свободи пересування до/з Абхазії та Південної Осетії (*«Грузія проти Росії (IV)» (Georgia v. Russia (IV))*, 2024, § 74). Суд спирався на *Бельгійську мовну справу*, 1968, щоб ще раз наголосити на загальному принципі стосовно того, що право на освіту не мало б сенсу, якби воно не передбачало для його користувачів права на освіту національною мовою або однією з національних мов, залежно від обставин, однак що воно може підлягати обмеженням за умови, що це не завдає шкоди суті цього права (*«Грузія проти Росії (IV)» (Georgia v. Russia (IV))*, 2024, §§ 76-77).

147. Хоча Суд відзначив систематичну заміну грузинської мови російською як мови навчання у школах Абхазії та Південної Осетії, про що свідчать різні міжнародні матеріали, він наголосив, що ключовим питанням є те, чи можна вважати грузинську мову однією з офіційних мов в Абхазії та/або Південній Осетії. У цьому контексті Суд зауважив, що, хоча і не заперечувалося, що згідно із «законодавством» двох сепаратистських регіонів офіційними мовами в Абхазії були лише абхазька та російська, а в Південній Осетії — осетинська та російська, переважна більшість міжнародної спільноти (включно з усіма членами Ради Європи) визнавала Абхазію та Південну Осетію невід’ємною частиною Грузії та підтримувала її територіальну цілісність відповідно до принципів міжнародного права. Тому Суд дійшов висновку, що грузинська мова, як офіційна мова Грузії, може вважатися однією з офіційних мов в обох цих регіонах для цілей статті 2 Першого протоколу до Конвенції (*«Грузія проти Росії (IV)» (Georgia v. Russia (IV))*, 2024, § 80).

148. Враховуючи, що зафіксовані випадки були достатньо численними та взаємопов’язаними, щоб вважати їх не просто поодинокими інцидентами чи винятками, а цілою закономірністю та системою, а також з огляду на регулятивний характер оскаржуваних заходів та їх загальне застосування, Суд дійшов висновку, що елемент «офіційної толерантності» в адміністративній практиці також було доведено поза розумним сумнівом (§ 79). Крім того, він розглянув можливість відвідування дітьми шкіл, розташованих на території, що перебуває під контролем Грузії. Суд покликався на справу *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, де він розглянув у подібному контексті, що з огляду на фундаментальне значення початкової та середньої освіти для особистого розвитку та майбутнього успіху кожної дитини, неприпустимо змушувати дітей та їхніх батьків робити важкий вибір з єдиною метою закріплення сепаратистської ідеології. Суд визнав, що не було доказів того, що оскаржувані заходи переслідували законну мету. Відповідно

у цій справі Суд дійшов висновку, що право, про яке йдеться, було обмежено настільки, що це порушило його саму суть та позбавило ефективності (§ 82), а отже було порушення статті 2 Першого протоколу до Конвенції.

149. Нарешті, у справі *«Україна проти Росії» (щодо Криму) (Ukraine v. Russia (re Crimea))* [ВП], 2024, Суд розглянув скаргу про те, що адміністративна практика Російської Федерації щодо придушення української мови в школах та переслідування україномовних дітей у школі порушувала їхнє право на освіту відповідно до статті 2 Першого протоколу № 1 (§ 1152). Тлумачачи право на освіту у світлі відповідного міжнародного гуманітарного права, зокрема статті 50 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV), яка, серед іншого, передбачає, що окупаційна влада повинна сприяти належному функціонуванню всіх закладів, присвячених освіті дітей на окупованій території (§§ 1157–1158), Суд дійшов висновку, що протягом розглянутого періоду існувала адміністративна практика, яка фактично була відмовою у праві на освіту та порушенням статті 2 Першого протоколу до Конвенції (§ 1165).

150. Суд відхилив аргументи Російської Федерації про те, що освіта як кримськотатарською, так і українською мовами надавалася поряд із освітою російською мовою, і що зміни у співвідношенні учнів, які навчаються мовами, відмінними від російської, не лише були «незначними», а й відображали зміни у попиті (§ 1156). На думку Суду, цю зміну не можна було вважати «незначною», зважаючи на численні узгоджені докази, що вказували на значне зменшення кількості навчальних закладів та класів, де викладання велося українською мовою, порівняно з кількістю, що була раніше доступна у Криму. Суд постановив, що відмова у праві, про яке йдеться, була прямим наслідком «запровадження освітніх стандартів Російської Федерації у Криму» як політики Держави-відповідача, результатом чого стало те, що освіта українською мовою майже зникла з Криму. Суд процитував відповідний уривок зі справи *Катана та інших*, який фактично і застосував до цієї справи, зазначивши, що не було доказів того, що заходи, про які йдеться, переслідували законну мету, і що мовна політика була спрямована на посилення русифікації (§§ 1163–1164, покликаючись на справу *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, § 144).

151. Справа *«Україна та Нідерланди проти Росії» (Ukraine and the Netherlands v. Russia)* [ВП], 2025, §§ 1485-1497, стосувалася конфлікту, що розпочався на сході України у 2014 році після захоплення Донецької та Луганської областей проросійськими збройними угрупованнями і загострився після повномасштабного вторгнення Росії на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року.

152. Щодо загальної мовної політики в Україні Суд зазначив, що згідно з Конституцією 1996 року українська мова була єдиною державною мовою в країні. У 2012 році Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засади державної мовної політики», який надав мовам національних меншин статус «регіональної мови» України в тих районах, де частка осіб, що належать до національних меншин, перевищувала 10 % від загальної чисельності місцевого населення. Закон дозволив використання регіональних мов у судах, школах та інших державних установах у цих районах поряд із українською мовою. Згідно з цим законом, російська мова була визнана регіональною мовою у дев'яти областях України, зокрема у Донецькій та Луганській областях. У лютому 2018 року закон було визнано неконституційним. Закон України «Про освіту» 2017 року передбачає, що українська мова є мовою навчання на всіх рівнях, за винятком предметів, які дозволяється викладати двома або більше мовами, а саме англійською або однією з інших офіційних мов Європейського Союзу, до яких не входить російська.

153. Суд встановив, що заходи з придушення освіти українською мовою розпочалися на окупованій території у 2014 році. Російська мова стала мовою навчання, запроваджено російську навчальну програму та підручники, а школи почали працювати відповідно до російської системи. Педагогічний персонал, діти та батьки зазнавали утисків і погроз за використання

української мови в школі. У 2022 році ці заходи були поширені на інші окуповані території. Покликаючись на справи *«Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2012, § 144, та *«Валіуліна та інші проти Латвії» (Valiullina and Others v. Latvia)*, 2023, § 93, в яких описуються подібні політики русифікації, Суд зазначив, що зміни, внесені до системи освіти, таким чином були спрямовані насамперед на заміну єдиної офіційної мови на суверенній території України мовою *de facto* окупаційних органів влади із загальною політичною метою русифікації населення на територіях, що перебувають під контролем цих *de facto* органів влади, та відокремлення цих територій від України. Суд визнав, що відсутність постійних заходів щодо забезпечення навчання українською мовою в Донецькій та Луганській областях після 2014 року, а також на інших українських територіях, що перебувають під контролем Росії після лютого 2022 року, призвела до фактичного позбавлення права на освіту відповідно до статті 2 Першого протоколу до Конвенції (*mutatis mutandis*, *«Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey)* [ВП], 2001, § 278).

154. Крім того, після 2022 року заходи з поширення російського нарративу, відповідно до якого заперечується існування України як незалежної Держави, у школах на окупованій території були спрямовані на примусову русифікацію українського населення, яке там проживає, відповідно до загальних політичних цілей відокремлення цих територій від України. Перед батьками дітей у цих районах поставала необхідність віддавати своїх дітей до школи в умовах, коли освіта щодо важливих аспектів проводилася в спосіб, який повністю суперечив їхнім політичним і філософським переконанням, або ж батьки ризикували отримати суворе покарання чи взагалі залишити дітей без освіти. Суд також встановив, що таке навчання мало на меті ідеологічну обробку, яка не поважала переконання батьків учнів. Суд дійшов висновку, що Російська Федерація несе відповідальність за адміністративну практику на окупованих територіях, яка полягала у придушенні української мови в школах у період з 11 травня 2014 року по 16 вересня 2022 року, а також в ідеологічній обробці у сфері освіти у період з 24 лютого по 16 вересня 2022 року, що є порушенням статті 2 Першого протоколу до Конвенції.

155. Суд також розглядав питання дисциплінарного покарання в школах. Застосування дисциплінарного відсторонення або покарання до представників меншин, які відстоюють своє право на освіту рідною мовою, може саме по собі призвести до порушення Конвенції. У справах *«Ірфан Темел та інші проти Туреччини» (İrfan Temel and Others v. Turkey)*, 2009, та *«Чольгечен та інші проти Туреччини» (Çölgeçen and Others v. Turkey)*, 2017, де студенти звернулися до керівництва університету з проханням запровадити курси курдської мови як факультативний предмет, було зроблено покликання на статтю 10 Конвенції та статтю 2 Першого протоколу до Конвенції. Суд вирішив тлумачити друге положення у світлі першого. В обох випадках Суд постановив, що дисциплінарне покарання не можна вважати обґрунтованим або пропорційним, і встановив порушення статті 2 Першого протоколу до Конвенції (*«Ірфан Темел та інші проти Туреччини» (İrfan Temel and Others v. Turkey)*, 2009, §§ 46-47; *«Чольгечен та інші проти Туреччини» (Çölgeçen and Others v. Turkey)*, 2017, §§ 54-57). У подібній ситуації Суд вирішив розглянути скарги заявника на підставі статті 10 Конвенції, а не статті 2 Першого протоколу до Конвенції (*«Дьонер та інші проти Туреччини» (Döner and Others v. Turkey)*, 2017, § 114). У справі *«Дьонер та інші проти Туреччини» (Döner and Others v. Turkey)*, 2017, до заявників було застосовано дисциплінарне покарання за подання ними петицій із проханням забезпечити їхнім дітям навчання курдською мовою в державних початкових школах. У будинках заявників було проведено обшуки через підозру, що їхні дії були спровоковані незаконною збройною організацією. Згодом заявників заарештували та утримували під вартою, незважаючи на відсутність будь-яких доказів, допоки їх зрештою не виправдали. Враховуючи суспільну дискусію, що тривала на той час щодо соціальних і культурних прав турецьких громадян курдського походження, а також законодавчі зміни, що відбулися у сфері освіти курдською мовою незабаром після подання своїх зауважень, Суд визнав, що прохання заявників стосувалося питання «суспільного інтересу» (див. також *«Профспілка працівників освіти та науки проти Туреччини» (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey)*, 2012, § 74). Отже, Суд

дійшов висновку, що національні органи влади не застосували стандарти, які відповідали б принципам статті 10 Конвенції, незважаючи на важливість інтересів, які перебували під загрозою (§§ 97–109).

156. У справі *«Міле Новакович проти Хорватії» (Mile Novaković v. Croatia)*, 2020, вчителя сербського походження було звільнено за те, що він не використовував стандартну хорватську мову під час викладання. На думку Суду, головна причина звільнення заявника була тісно пов'язана з його сербським походженням та віком і, отже, мала достатній зв'язок з його приватним життям. Не применшуючи важливості мети, яку переслідував уряд (захист права учнів на отримання освіти хорватською мовою), та її значення в конкретному контексті регіону на той час, Суд визнав порушення прав заявника, передбачених статтею 8 Конвенції, оскільки не було розглянуто жодних альтернатив звільненню, які б дозволили заявнику привести свою викладацьку діяльність у відповідність до чинного законодавства. З огляду на близькість двох мов, про які йдеться, та той факт, що заявник прожив і працював у Хорватії більшу частину свого професійного життя, було важко зрозуміти, чому не було детальніше розглянуто варіант надання йому додаткової підготовки зі стандартної хорватської мови (§§ 62–70).

В. У політичному контексті³³

157. Повага до меншин передбачає захист їхнього права спілкуватися мовою меншини у публічній сфері, особливо з політичних питань. Суд наголошує на важливості гарантування політичним кандидатам із числа меншин права використовувати мову меншини під час виборчих кампаній, що є необхідною умовою для забезпечення рівного доступу осіб, які належать до таких груп, до виборів нарівні з іншими громадянами (*«Местан проти Болгарії» (Mestan v. Bulgaria)*, 2023, § 61). У принципі, Держави мають право регулювати використання мов кандидатами та іншими особами під час виборчих кампаній і, у разі необхідності, встановлювати певні обмеження або умови, що відповідають «нагальній потребі суспільства» (*«Местан проти Болгарії» (Mestan v. Bulgaria)*, 2023, § 60).

158. Проте у справі *«Шюкран Айдин та інші проти Туреччини» (Şükran Aydın and Others v. Turkey)*, 2013, де використання курдської мови було обмежено національними нормативно-правовими актами, що містили загальну заборону на використання будь-якої мови, окрім турецької (офіційної мови), під час передвиборчої кампанії, та передбачали кримінальну відповідальність, Суд дійшов висновку, що зазначена заборона не відповідала «нагальній потребі суспільства» і не могла вважатися «необхідною в демократичному суспільстві» (*«Шюкран Айдин та інші проти Туреччини» (Şükran Aydın and Others v. Turkey)*, 2013, § 56). Зробивши такий висновок, Суд провів розмежування між справами, що стосуються використання неофіційної мови в контексті спілкування з державними органами або перед офіційними установами, та справами, що стосуються мовних обмежень, накладених на осіб у їхніх релігійних справах з іншими приватними особами, хоча й у контексті публічних зібрань під час передвиборчих кампаній (*«Шюкран Айдин та інші проти Туреччини» (Şükran Aydın and Others v. Turkey)*, 2013, § 52).

159. Так само у справі *«Семір Гюзель проти Туреччини» (Semir Güzel v. Turkey)*, 2016, справа стосувалася використання курдської мови під час засідань політичної партії. Заявник, який обіймав посаду віце-президента політичної партії, був притягнутий до кримінальної відповідальності за те, що дозволив учасникам загального з'їзду, який він очолював, виступати курдською мовою під час своїх виступів. На той час використання політичною партією будь-якої мови, окрім турецької, на з'їздах та засіданнях вважалося кримінальним правопорушенням. Суд зазначив, що під час кримінального провадження проти нього заявник чітко дав зрозуміти, що він не скористався своїми повноваженнями як голова, щоб втрутитися, коли деякі делегати

³³ Див. розділ «Виборчі права» нижче.

виступали курдською мовою, оскільки вважав, що курдська мова має використовуватися в усіх сферах життя; що ті, хто говорив курдською, розмовляли своєю рідною мовою; і що він вважав, що втручатися та змушувати людей говорити мовою, іншою ніж їхня рідна, було б ні законним, ні етичним (§ 29). Суд постановив, що національне законодавство, яке регулює діяльність політичних партій, не було достатньо чітким, щоб заявник міг передбачити, що проти нього може бути розпочато кримінальне провадження, і, відповідно, втручання у його свободу вираження поглядів не було «передбачено законом», а отже, порушувало статтю 10 Конвенції (*«Семір Гюзель проти Туреччини» (Semir Güzel v. Turkey)*, 2016, §§ 29-41).

160. Суд ухвалив аналогічне рішення щодо адміністративного штрафу, накладеного на підставі абсолютної законодавчої заборони на використання політиками неофіційних мов під час передвиборчої кампанії. У справі *«Местан проти Болгарії» (Mestan v. Bulgaria)*, 2023, лідера політичної партії та кандидата на парламентських виборах було зобов'язано сплатити адміністративний штраф на тій підставі, що він виступив мовою (турецькою), відмінною від офіційної мови (болгарської), на публічному заході під час своєї передвиборчої кампанії. Суд постановив, що нормативно-правова база, яка складається з абсолютної заборони на використання неофіційної мови у поєднанні з адміністративними санкціями, не може вважатися сумісною з основними цінностями демократичного суспільства, до яких належить свобода вираження поглядів, гарантована статтею 10 Конвенції. Суд визнав, що право особи на поширення своїх політичних поглядів та ідей, а також право інших осіб на отримання такої інформації втратили б сенс, якби можливість використання мови, яка могла б належним чином передати ці погляди та ідеї, була б обмежена через загрозу покарання, навіть якщо б воно мало адміністративний характер. Отже, Суд дійшов висновку, що зазначена заборона не відповідала нагальній потребі суспільства, а також не була пропорційною законним цілям, зазначеним у пункті 2 статті 10 Конвенції (*«Местан проти Болгарії» (Mestan v. Bulgaria)*, 2023, §§ 60-64).

161. Що стосується обраних представників, жодна норма Конвенції прямо не гарантує «мовну свободу» як таку або право використовувати мову на власний вибір під час виступів та голосування на асамблеї (див. справу *«Бірк-Леві проти Франції» (Birk-Levy v. France)* (ухв.), 2010, в якій заява за статтею 10 Конвенції щодо заборони депутатам використовувати таїтянську мову під час дебатів на Асамблеї Французької Полінезії була визнана неприйнятною; див. також справу *«Клерфай, Легро та інші проти Бельгії» (Clerfayt, Legros et al. v. Belgium)*, рішення Комісії, 1985, де Комісія визнала неприйнятною заяву щодо заборони використання французької мови депутатами в їхніх муніципальних радах, які розташовувалися в регіоні, де офіційною мовою була голландська). У попередній справі, де виборці мали голосувати або за кандидатів, які складали б парламентську присягу мовою французької національної меншини і відповідно приєдналися б до франкомовної групи в парламенті, або за кандидатів, які складали б присягу голландською мовою і таким чином належали б до голландськомовної групи, Комісія визнала, що це не було непропорційним обмеженням, яке б перешкоджало «вільному вираженню думки народу у виборі законодавчої влади», і відповідно дійшла висновку про відсутність порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції (*«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium)*, 1987 § 57; див. також *«Фризька національна партія та інші проти Нідерландів» (Fryske nasionale partij and Others v. The Netherlands)*, рішення Комісії, 1985, де Комісія визнала скаргу щодо відмови дозволити особі використовувати фризьку мову в адміністративних та політичних цілях (у цьому випадку для парламентських виборів) несумісною *ratione materiae* зі статтями 9 та 10 Конвенції).

162. Крім того, у справі *«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, Суд визнав, вимога до кандидата у депутати національного парламенту, який належав до російськомовної меншини, щодо володіння офіційною мовою на достатньому рівні переслідує законну мету відповідно до статті 3 Першого протоколу до Конвенції (§ 34). Однак у цій справі Суд все ж визнав порушення у зв'язку з виключенням кандидата зі списку через відсутність будь-яких гарантій об'єктивності, яких мала на меті досягти нова процедура мовного іспиту, що було несумісним із

вимогами процесуальної справедливості та правової визначеності, які мають бути дотримані стосовно права кандидатів балотуватися (§§ 36–38). З іншого боку, Комісією не було встановлено порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції у поєднанні зі статтею 14 Конвенції щодо вимоги, що кандидати можуть висуватися на парламентських виборах лише державною мовою (Іспанія) або мовами, які мають статус «співдержавної» у відповідних автономних спільнотах, але не астурийською мовою (*«Асоціація «Андеча Астур» проти Іспанії» (Association Andecha Astur v. Spain)*, рішення Комісії, 1997).

С. Використання мови у приватному та сімейному житті

163. Написання прізвищ та імен відповідно до мов меншин або іноземних мов підпадає під дію статті 8 Конвенції. У справах, що стосуються простої транслітерації (тобто прямої адаптації іноземних прізвищ до звичаєвих правил, які регулюють фонетику та граматику певної мови), Суд дійшов висновку, що етнічна та національна ідентичність особи не зазнає змін (*«Булгаков проти України» (Bulgakov v. Ukraine)*, 2007, § 46). У справі *«Кухарец, вона ж Кухареца, проти Латвії» (Kuharec alias Kuhareca v. Latvia)* (ухв.), 2004, Суд визнав, що додавання змінного жіночого закінчення до прізвища російського походження у паспорті, виданому негромадянці з постійним місцем проживання, не порушувало статтю 8 Конвенції, оскільки оригінальна письмова версія імені заявниці була внесена до її паспорта; різниця між оригінальним написанням та адаптованим написанням була мінімальною; спірний захід не перешкодив її ідентифікації; практичні труднощі, з якими вона могла зіткнутися з цього приводу, були відсутні. Суд дійшов того самого висновку у справі *«Ментзен проти Латвії» (Mentzen v. Latvia)* (ухв.), 2004, щодо транслітерації іноземного прізвища німецького походження відповідно до латвійських фонетичних правил. Суд визнав, що практичні труднощі під час подорожей закордоном через сумніви, які виникали в органів влади щодо еквівалентності двох письмових форм одного й того самого прізвища, були незначними, зважаючи на те, що непорозуміння завжди виправлялися завдяки додатковим поясненням заявниці.

164. Однак у справі *«Булгаков проти України» (Bulgakov v. Ukraine)*, 2007, Суд зазначив, що оскаржуваний захід виходив за межі самої лише транслітерації чи граматичної адаптації щодо транскрибування імені та по батькові громадянина російського походження в українському паспорті на український лад (*«Булгаков проти України» (Bulgakov v. Ukraine)*, 2007, §§ 46-47). Ім'я та по батькові мали не лише транслітеруватися українською мовою, але й зазначатися в їхніх історичних та етимологічних варіантах, незалежно від їхнього точного походження (там само, § 47). Проте Суд не знайшов доказів, щоб зробити висновок про те, що система «українізації», як така, може бути несумісною з вимогами статті 8 Конвенції, з огляду на те, що особа, яка належить до національної меншини, мала право використовувати своє оригінальне ім'я та повернути собі це ім'я, якщо воно було змінено (там само, § 48).

165. Окрім того, Суд встановив відсутність порушення статті 8 Конвенції у справі *«Кемаль Ташкін та інші проти Туреччини» (Kemal Taşkın and Others v. Turkey)*, 2010. Враховуючи, що відмова дозволити громадянам курдського походження писати свої імена, як вони того просили, з використанням літер, яких немає в турецькому алфавіті (q, w та x), визнавалася втручанням у здійснення їхнього права на повагу до приватного життя (§ 50), Суд дійшов висновку, що практика фонетичної транскрипції мала на меті запобігання безладу та захист прав інших осіб і що турецькі органи влади не перевищили межі своєї свободи розсуду в цьому питанні (§§ 58 та 72; див. також справу *«Байлак-Феррер та Суарес проти Франції» (Baylac-Ferrer and Suarez v. France)* (ухв.), 2008, в якій фонетична транскрипція імені регіонального походження з метою збереження мовної єдності в адміністративних справах була визнана об'єктивно та розумно обґрунтованою; а також справи, в яких Суд дійшов аналогічного висновку, *«Макалін Мохамед Сед Дахір проти Швейцарії» (Macalin Moxamed Sed Dahir v. Switzerland)* (ухв.), 2015, та *«Шишкіна та Шишкін проти Латвії» (Šiškina and Šiškins v. Latvia)* (ухв.), 2001, щодо відмови змінити

написання імені та прізвища, які мають зневажливе забарвлення в разі неправильної вимови або при вимові державною мовою відповідно).

166. Навпаки, у справі *«Гюзель Ердагюз проти Туреччини» (Güzel Erdagöz v. Turkey)*, 2008, Суд визнав порушення статті 8 Конвенції на тій підставі, що турецькі суди відхилили прохання заявниці про виправлення її імені відповідно до його курдської вимови (тобто «Gözel», а не «Güzel»). Це рішення ґрунтувалося не на чітко встановленому законодавстві, а переважно на тому, що заявниця віддала перевагу написанню імені, якого не було в словнику турецької мови. Суд зауважив, що загальну заборону імен, яких немає у «турецькому словнику», було б важко узгодити зі статтею 8 Конвенції або з надзвичайно різноманітним лінгвістичним походженням турецьких імен. Суд дійшов висновку, що турецьке законодавство не визначило з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень органів влади щодо заяв про виправлення імен, а також не передбачило належних гарантій проти зловживань, які можуть виникнути внаслідок застосування таких обмежень (§ 55).

167. Так само у справі *«Акташ та Асланіскендер проти Туреччини» (Aktaş and Aslaniskender v. Turkey)*, 2019, де заявники були громадянами Туреччини (один із них асирійського походження, а інший — буддист), відмова змінити прізвище виключно на тій підставі, що нове прізвище, про яке просили, не було турецьким, була визнана порушенням прав заявників, передбачених статтею 8 Конвенції. Суд дійшов висновку, що національні суди провели суто формалістичний аналіз законодавчих і нормативних текстів, не взявши до уваги аргументи та конкретні особисті обставини заявників, а також не збалансувавши конкуруючі інтереси. Суд виснував, що Держава не змогла забезпечити справедливий баланс між конкуруючими інтересами заявників та суспільства в цілому (§§ 46–50; порівняйте зі справою *«Ісмайльзаде проти Азербайджану» (Ismayilzade v. Azerbaijan)*, 2024, §§ 35-42, де Суд постановив, що відмова в реєстрації імені не заважала заявнику користуватися ним, а пов'язані з цим незручності не були достатньою підставою для визнання порушення статті 8 Конвенції).

D. У контексті ув'язнення особи

168. У контексті ув'язнення групи меншин можуть стикатися з додатковими проблемами, пов'язаними із втручанням у приватне та сімейне спілкування певною мовою, зокрема стосовно прав ув'язнених на свободу кореспонденції та спілкування своєю мовою. Щодо першого, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції у справах, що стосувалися курдських ув'язнених у Туреччині. У справі *«Капчак проти Туреччини» (Karçak v. Turkey)*, 2009, листи на курдській мові були перехоплені адміністрацією в'язниці, оскільки їх не можна було перекласти турецькою мовою. Суд встановив порушення статті 8 Конвенції, оскільки відповідне втручання не відповідало закону (*«Капчак проти Туреччини» (Karçak v. Turkey)*, 2009, § 28). У подібній справі *«Мехмет Нурі Озен та інші проти Туреччини» (Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey)*, 2011, Суд також визнав, що відсутність правової бази, яка роз'яснювала процедуру поводження з кореспонденцією, написаною мовою, іншою ніж турецька (курдською мовою), у поєднанні з практикою адміністрації в'язниці вимагати попереднього перекладу за рахунок самого ув'язненого, була несумісною зі статтею 8 Конвенції (*«Мехмет Нурі Озен та інші проти Туреччини» (Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey)*, 2011, §§ 57-61).

169. Щодо телефонного зв'язку між ув'язненими та їхніми родичами, у справі *«Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (Nusret Kaya and Others v. Turkey)*, 2014, Суд визнав порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з обмеженням права турецьких ув'язнених використовувати курдську мову під час телефонних розмов. Суд підкреслив, що оскаржуване питання стосувалося не мовної свободи ув'язнених як такої, а їхнього права підтримувати важливий контакт зі своїми сім'ями. Також Суд зазначив, що ув'язнені мають можливість підтримувати контакт із зовнішнім світом через телефонні розмови, однак такі розмови, з міркувань безпеки, можуть відбуватися лише

турецькою мовою, якщо тільки адміністрація в'язниці не встановить, що особа, з якою ув'язнений бажає розмовляти іншою мовою, справді не розуміє турецької (§§ 54–57). Оскільки попередня процедура, що мала на меті встановити, чи дійсно їхні родичі не могли спілкуватися турецькою мовою, не ґрунтувалася на належних і достатніх підставах, Суд дійшов висновку, що втручання не можна вважати необхідним (§§ 60-61).

170. Право спілкуватися певною мовою поширюється на побачення осіб, які утримуються під вартою, з родичами. Наприклад, у справі *«Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia)* [ВП], 2016, стосувалася громадянина Молдови, який належав до німецької етнічної меншини, утримувався під вартою та скаржився на те, що під час його побачень із батьками їм не дозволяли розмовляти їхньою рідною мовою (німецькою), а змушували говорити російською під загрозою скасування охороною побачення. Суд встановив порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з відсутністю пояснень щодо того, чому побачення із заявником мали настільки ретельно контролюватися, що навіть існував ризик їхнього скасування, якщо він та його батьки не розмовляли мовою, яку розуміла охорона (§ 195).

171. Окрім того, у виняткових випадках ув'язнені, які належать до меншин, можуть мати право на психіатричне лікування мовою, якою вони володіють, відповідно до статті 3 Конвенції. Такий висновок був зроблений у справі *«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019, де Суд встановив, що затримка із вжиттям заходів, які б полегшили спілкування між ув'язненим у Бельгії, який належав до німецькомовної меншини, та медичними працівниками, які надавали йому медичні послуги, позбавила заявника лікування, необхідного з огляду на його стан здоров'я (психічні розлади) (§ 156).

Е. У провадженнях

172. Питання, що стосуються статті 6 Конвенції щодо мовних прав, можуть виникати у випадках, коли представникам меншин не надається можливість ознайомитися їхньою рідною мовою з пред'явленими їм кримінальними обвинуваченнями (див. *«Кнокс проти Італії» (Knox v. Italy)*, 2019, та *«Візгірда проти Словенії» (Vizgirda v. Slovenia)*, 2018, щодо загальних принципів використання мов у кримінальному провадженні). У справах *«Шаман проти Туреччини» (Şaman v. Turkey)*, 2011, та *«Байтар проти Туреччини» (Baytar v. Turkey)*, 2014, було встановлено, що особам, які розмовляють курдською мовою, не було надано перекладача під час їхнього перебування під вартою в поліції, що призвело до порушення їхніх прав на захист згідно з підпунктами (с) та (е) пункту 3 статті 6 у поєднанні з пунктом 1 статті 6 Конвенції (*«Шаман проти Туреччини» (Şaman v. Turkey)*, 2011, § 36; та *«Байтар проти Туреччини» (Baytar v. Turkey)*, 2014, 59). У справі *«Шаман проти Туреччини» (Şaman v. Turkey)*, 2011, Суд, зважаючи на обмежене знання турецької мови заявницею, визнав, що вона не могла обґрунтовано усвідомити наслідки згоди на допит без допомоги адвоката у кримінальній справі щодо розслідування особливо тяжких кримінальних правопорушень (*«Шаман проти Туреччини» (Şaman v. Turkey)*, 2011, § 35). У справі *«Байтар проти Туреччини» (Baytar v. Turkey)*, 2014, Суд встановив, що використання викривальних показань, наданих заявником під час перебування під вартою в поліції без допомоги перекладача, порушувало статтю 6 Конвенції (*«Байтар проти Туреччини» (Baytar v. Turkey)*, 2014, §§ 58-59). Ця ситуація не була виправлена присутністю перекладача на пізніших етапах судового розгляду, враховуючи що суддя не перевіряв кваліфікацію перекладача (там само, §§ 56–57).

173. Проте право на безкоштовну допомогу перекладача, гарантоване підпунктом (е) пункту 3 статті 6 Конвенції, не поширюється на вимогу письмового перекладу всіх письмових доказів або офіційних документів у рамках провадження, що було підтверджено у справі *«Протопапа проти Туреччини» (Protopapa v. Turkey)*, 2009, § 80 (див. також *«Ігорс Дмитрієвс проти Латвії» (Igoris Dmitrijevs v. Latvia)*, 2006, в якій Суд визнав непринятною заяву російськомовного

резидента Латвії щодо документів, пов'язаних із кримінальним провадженням проти нього, які були написані лише латиською мовою, оскільки він міг зрозуміти їхній зміст). У справі *«Протопапа проти Туреччини» (Protopapa v. Turkey)*, 2009, стосовно громадянки Кіпру, яку заарештувала турецька поліція, але допитували її грецькою мовою, Суд наголосив на важливості встановлення того, чи обвинувачена розуміла пред'явлені їй обвинувачення та показання свідків під час судового розгляду (§ 78). Суд встановив, що вона розуміла, і що їй також було надано можливість скористатися правовою допомогою (§§ 83-84), а отже, кримінальне провадження не було несправедливим або таким, що іншим чином суперечило положенням Конвенції (§ 88).

174. Так само у справі *«Лазерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden)*, 2003, Суд розглянув рівень володіння шведською мовою громадянином Фінляндії, який проживав у Швеції, і дійшов висновку, що, хоча його знання мови, можливо, були дещо обмеженими, незважаючи на тривалий термін проживання у Швеції, утім вони не були настільки низькими, щоб вважати його обмеженим у своїх можливостях спілкуватися зі своїм захисником (*«Лазерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden)*, 2003, § 62). Відповідно Суд відхилив його скаргу за підпунктом (с) пункту 3 статті 6 Конвенції щодо того, що у кримінальному провадженні йому не було дозволено мати захисника за власним вибором, з яким він міг би спілкуватися фінською мовою та чиї аргументи він міг би повністю розуміти (§ 64).

175. Що стосується цивільного судочинства, Комісія мала можливість розглянути, чи було порушенням статті 6 Конвенції відмова національних судів прийняти до розгляду позов про дифамацію, поданий громадянином Австрії, який належить до словенської меншини в Австрії, словенською мовою (*«Ісоп проти Австрії» (Isop v. Austria)*, рішення Комісії, 1962). Суд не встановив порушення попри закінчення строку на подання аналогічної скарги німецькою мовою, що сталося під час провадження щодо його права використовувати словенську мову. Суд дійшов такого ж висновку у справі *«Козловс проти Латвії» (Kozlovs v. Latvia)* (ухв.), 2002, стосовно відхилення цивільними судами апеляційної скарги, поданої громадянином Латвії, на тій підставі, що вона була складена не латвійською (державною мовою), а російською.

176. Суд також наголосив на важливості забезпечення того, щоб протягом усього адміністративного провадження особи отримували інформацію мовою, яку вони розуміють. У справі *«Чонка проти Бельгії» (Čonka v. Belgium)*, 2002, Суд розглянув обставини, за яких група словацьких мігрантів ромського походження була затримана та вислана з Бельгії, і зазначив, що для допомоги великій кількості ромських сімей, які прибули до поліцейського відділку, з розумінням усних та письмових повідомлень, адресованих їм, був доступний лише один перекладач, і хоча він був присутній у поліцейському відділку, він не залишався з ними у закритому центрі до їхнього вивезення до Словаччини (§ 44). Хоча Суд визнав, що надана їм інформація відповідала вимогам пункту 2 статті 5 Конвенції, він дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 5 Конвенції, зокрема, на тій підставі, що мовні бар'єри позбавили їх реальної можливості скористатися доступними засобами правового захисту (§ 46).

177. У справі *«Пахор та інші проти Італії» (Pahor and Others v. Italy)* (ухв.), 2014, заявники — італійці, що належать до словенської меншини — скаржилися на те, що італійські податкові органи більше не надавали їм словенський переклад повідомлень про нарахування податку на транспортні засоби, як це робилося у період з 1970 по 1977 рік. Оскільки заявники відмовилися використовувати італійську мову під час сплати податку на транспортні засоби, виникло кілька спорів щодо тлумачення національного законодавства стосовно використання мови меншини у спілкуванні з органами влади. Згодом заявники звернулися з кримінальною скаргою, складеною італійською мовою. Прокуратура міста Трієста подала клопотання про закриття справи, вважаючи, що на той час національне законодавство щодо сплати податку словенською мовою було заплутаним і нечітким. Слідчий суддя міста Трієста зрештою закриття провадження, враховуючи, що заявники не були потерпілими від кримінального діяння, та зауваживши, що Італія відтоді прийняла законодавство, яке регулює захист словенської меншини (§§ 3 та 7–9). Суд визнав заяву неприйнятною (щодо інших випадків використання мови меншини див. також

справу *«Пахор проти Італії» (Pahor v. Italy)*, рішення Комісії, 1994, в якій пошта відмовилася надіслати телеграму з адресою, написаною словенською мовою (явно необґрунтована), та *«Боротшнік та інші проти Австрії» (Borotschnik and Others against Austria)* (ухв.), 2012, де Суд вирішив вилучити з реєстру справ заяву заявників про відсутність двомовних дорожніх знаків німецькою та словенською мовами в їхньому селі, з огляду на законодавчі зміни та встановлення таких дорожніх знаків у їхньому селі (§ 22)).

Ф. У контексті телерадіомовлення

178. Доступ до теле- та радіомовлення відіграє ключову роль для національних меншин, оскільки є для них способом самовираження та збереження своєї унікальної ідентичності та культури.

179. Питання про обсяг мовних прав національних меншин у сфері телерадіомовлення було детально розглянуто Судом у справі *«Інформаційна асоціація Лентія проти Австрії» (Informationsverein Lentia and Others v. Austria)*, 1993, де один із заявників, австрійське об'єднання, яке входило до складу Європейської федерації вільних радіостанцій, не змогло створити радіостанцію на півдні провінції Каринтії (Австрія), з метою трансляції некомерційних радіопрограм німецькою та словенською мовами (мовою меншини) через монополію Австрійської радіомовної корпорації. Суд визнав порушення статті 10 Конвенції, оскільки державна монополія не була виправдана нагальною потребою суспільства.

ХІІ. Вибірчі права³⁴

Стаття 3 Першого протоколу до Конвенції – Право на вільні вибори

“Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.”

Стаття 14 Конвенції – Заборона дискримінації

“Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.”

Стаття 1 Протоколу № 12 – Загальна заборона дискримінації

“1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1.”

³⁴ Загальні принципи, що стосуються права на вільні вибори, викладені у [Посібнику зі статті 3 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини – Право на вільні вибори](#). У цьому розділі подано огляд справ за статтею 3 Першого протоколу до Конвенції, що мають найбільше значення для прав меншин, зокрема щодо їхньої участі в процесі прийняття політичних рішень.

180. Питання виборчих прав меншин розглядаються в різних положеннях Конвенції, зокрема у статті 3 Першого протоколу до Конвенції, статті 1 Протоколу № 12 та статті 14 Конвенції.

181. Стаття 3 Першого протоколу до Конвенції відрізняється від інших матеріальних положень Конвенції та Протоколів, оскільки вона сформульована з точки зору обов'язку Держави-члена проводити вибори, що забезпечують вільне вираження думки народу, а не з точки зору конкретного права чи свободи. Суд встановив, що стаття 3 Першого протоколу до Конвенції передбачає також індивідуальні права, що включають право голосувати (активний аспект) та право балотуватися на виборах (пасивний аспект) (*«Жданок проти Латвії» (Ždanoka v. Latvia)* [ВП], 2006, § 102).

А. Активний аспект: право голосувати

182. Активний аспект права голосувати підлягає обмеженням. У цьому питанні, як і в будь-якій іншій сфері, що підпадає під дію статті 3 Першого протоколу до Конвенції, Держави-члени користуються свободою розсуду щодо встановлення правил проведення парламентських виборів, яка залежить від контексту. Однак Суд зазначив, що свобода розсуду, надана Державам, не може призводити до заборони для певних осіб або груп брати участь у політичному житті країни, зокрема через призначення членів законодавчого органу (*«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, § 28; *«Танасе проти Молдови» (Tănase v. Moldova)* [ВП], 2010, § 158), а також не може призводити до вимоги щодо різного ставлення на користь партій меншин у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. У цьому контексті стаття 14 Конвенції не забороняє Державам, користуючись своєю свободою розсуду, ставитися до груп по-різному з метою усунення «фактичної нерівності» між ними. Більше того, за певних обставин сама відсутність спроб усунути нерівність шляхом застосування різного ставлення може стати підставою для порушення цієї статті (*«Партія “Ді Фрізен” проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, § 37).

183. Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції у поєднанні зі статтею 14 Конвенції у справах, що стосуються «активного» аспекту цього права, зокрема права меншин голосувати (*«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, § 38; *«Бакірді та Є. С. проти Угорщини» (Bakirdzi and E.C. v. Hungary)*, 2022, § 74).

184. У справі *«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, заявник, який був членом турецько-кіпріотської громади, яка проживала в Республіці Кіпр, скаржився на те, що він не міг реалізувати своє право голосу через національне походження та приналежність до національної меншини. Суд дійшов висновку, що через нестандартну ситуацію, яка існує на Кіпрі з 1963 року, та законодавчий вакуум заявник був повністю позбавлений будь-якої можливості висловити свою думку шляхом вибору членів Палати представників. Так, була порушена сама суть права заявника голосувати (§§ 26-30). Суд також встановив очевидну нерівність у поведженні при реалізації зазначеного права між членами турецько-кіпріотської та греко-кіпріотської громад (§ 38). Отже, було порушено статтю 3 Першого протоколу до Конвенції, розглянутої окремо та у поєднанні зі статтею 14 Конвенції.

185. У справі *«Бакірді та Є. С. проти Угорщини» (Bakirdzi and E.C. v. Hungary)*, 2022, заявники, які були громадянами Угорщини і належали до грецької та вірменської національних меншин відповідно, а також були зареєстровані як виборці з числа національних меншин для участі у парламентських виборах 2014 року, скаржилися на недоліки угорської системи голосування представниками національних меншин, які впливали на таємницю голосування, вільний політичний вибір виборців і, як наслідок, унеможлилювали отримання кандидатом від національної меншини місця в Парламенті. Ця справа стосувалася законодавчої системи з преференційним порогом для представників меншин, запровадженої у відповідь на конституційну необхідність забезпечення політичного представництва національних меншин в

Угорщині. Згідно з цією системою, представники тринадцяти офіційно визнаних меншин могли зареєструватися як виборці з числа меншин, а кандидати зі списків меншин могли отримати місце в парламенті, якщо вони досягали преференційного порогу, тобто чверті голосів, необхідних для отримання «звичайного місця».

186. Суд дійшов висновку, що ця система обмежувала виборчі права заявників трьома способами. По-перше, хоча система і передбачала преференційний поріг, загальна кількість виборців, які належали до однієї й тієї ж меншини в Угорщині, була недостатньою для того, щоб подолати цей поріг та отримати місце для меншин на виборах 2014 року. Хоча не всі голоси обов'язково повинні мати однакову вагу щодо результату виборів, і жодна виборча система не може усунути «втрачені голоси», угорська законодавча схема створила нерівність у виборчій силі представників національних меншин, таких як заявники, внаслідок чого потенційна цінність голосів, що могли бути віддані за списки меншин, стала нижчою. По-друге, оскільки заявники були зареєстровані як виборці національних меншин, вони могли голосувати лише за відповідні списки національних меншин у цілому або взагалі утримуватися від голосування; вони не мали ні вибору між різними партійними списками, ні жодного впливу на порядок обрання кандидатів зі списків національних меншин. Суд висловив сумніви, що система, в якій голос можна було віддати лише за певний закритий список кандидатів, і яка вимагала від виборців відмовитися від своєї партійної приналежності, щоб мати представництво як член меншини, забезпечувала «вільне вираження думки народу при виборі законодавчого органу». По-третє, оскільки виборці, які зареєструвалися як представники меншин, мали лише один вибір – відповідний закритий список меншин – їхній виборчий вибір опосередковано ставав відомим усім, як на виборчій дільниці, так і під час процедури підрахунку голосів, що порушувало їхнє право на таємне голосування (§§ 58–72).

187. Суд дійшов висновку, що, хоча Конвенція не вимагає різного ставлення до партій меншин (див. також щодо цього рішення у справі *«Партія „Ді Фрізен“ проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, згадане нижче), якщо законодавчий орган вирішив створити систему, спрямовану на усунення або зменшення фактичних випадків нерівності у політичному представництві, цілком природно, що вона повинна сприяти участі національних меншин нарівні з іншими у виборі законодавчого органу, а не увічнювати виключення представників меншин з процесу прийняття політичних рішень на національному рівні (§ 73). У цьому випадку створена система обмежувала можливості виборців з числа меншин підвищувати свою політичну ефективність як групи та загрожувала зменшити, а не збільшити, різноманітність та участь меншин у процесі прийняття політичних рішень. Сукупність зазначених вище обмежень виборчих прав заявників, враховуючи їхній сукупний вплив, порушувала статтю 3 Першого протоколу до Конвенції у поєднанні зі статтею 14 Конвенції (§ 74).

188. Справа *«Подколзіна проти Латвії» (Podkolzina v. Latvia)*, 2002, стосувалася виключення кандидата, що належить до російськомовної меншини в Латвії, зі списку кандидатів на парламентські вибори через недостатнє знання державної мови — латиської. Суд дійшов висновку, що право балотуватися на виборах, гарантоване статтею 3 Першого протоколу до Конвенції, було б ілюзорним, якби відповідну особу можна було в будь-який момент свавільно позбавити цього права. Суд виснував, що рішення про виключення заявника зі списку кандидатів не ґрунтувалося на відсутності дійсного сертифіката про знання мови. Насправді заявник мав такий сертифікат, дійсність якого національні органи влади ніколи не ставили під сумнів. Більше того, цей сертифікат було видано відповідно до нормативних актів, що регулюють рівень володіння державною мовою. Проте національні органи влади вирішили провести повторний мовний іспит для заявника. Отже, за відсутності будь-яких об'єктивних гарантій та незалежно від мети, яку переслідував цей новий іспит, проведена у цій справі процедура була несумісною з процесуальними вимогами Конвенції щодо справедливості та правової визначеності. Суд встановив порушення статті 3 Першого протоколу до Конвенції, оскільки рішення про

виключення заявника зі списку кандидатів не могло вважатися пропорційним до переслідуваної законної мети (§§ 33–38).

В. Пасивний аспект: право висувати кандидатуру на виборах

189. Суд був більш обережний у своїй оцінці обмежень «пасивного» аспекту статті 3 Першого протоколу до Конвенції. Водночас Держави користуються більш широкою свободою розсуду в цьому питанні.

190. Однак у випадках, коли відмінність у ставленні (стаття 14) зумовлена расою, кольором шкіри або етнічною приналежністю, поняття об'єктивного та розумного виправдання має тлумачитися якомога суворіше (*«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* [ВП], 2009, § 44).

191. Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції та/або зі статтею 1 Протоколу № 12 у кількох справах, пов'язаних із правом балотуватися на виборах³⁵ (*«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* [ВП], 2009, що стосувалася неможливості заявників ромського та єврейського походження балотуватися на парламентських виборах; *«Зорніч проти Боснії та Герцеговини» (Zornić v. Bosnia-Herzegovina)*, 2014, що стосувалася неможливості заявника, громадянина Боснії та Герцеговини, балотуватися на виборах без заяви про приналежність до одного з конституційно визначених «державоутворюючих народів»; справи *«Даніс та Асоціація етнічних турків проти Румунії» (Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania)*, 2015, та *«Цеголя проти Румунії» (Cegolea v. Romania)*, 2020, стосувалися додаткової вимоги щодо права балотуватися, яка застосовувалася виключно до кандидатів від організацій національних меншин, які ще не були представлені в парламенті) та справах, пов'язаних із правом голосувати (*«Азіз проти Кіпру» (Aziz v. Cyprus)*, 2004, щодо неможливості для турецьких кіпріотів голосувати на парламентських виборах).

192. Справа *«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* [ВП], 2009, стосувалася неможливості для заявників ромського та єврейського походження балотуватися на виборах до найвищих політичних посад в країні внаслідок конституційної вимоги про приналежність до одного з трьох «державоутворюючих народів» Боснії і Герцеговини. Суд розглянув правило про виключення, згідно з яким лише особи, які заявляють про свою приналежність до одного з «державоутворюючих народів», мали право балотуватися на виборах до Палати народів та на посаду Президента держави. Тому потенційні кандидати, які відмовлялися заявляти про таку приналежність, не могли балотуватися. Велика палата виснувала, що це правило про виключення мало щонайменше одну мету, яка в цілому відповідала загальним цілям Конвенції, а саме відновлення миру. На момент впровадження оскаржуваних конституційних положень у країні діяло дуже хитке перемир'я, і, відповідно до Дейтонської угоди, ці положення були розроблені з метою припинення жорстокого конфлікту. Характер конфлікту був таким, що для забезпечення миру була необхідна згода «державоутворюючих народів» (а саме боснійців, хорватів та сербів). Це могло б пояснити, але не обов'язково виправдати, відсутність представників інших громад (таких як місцеві ромські та єврейські спільноти) на мирних переговорах, а також зацікавленість учасників переговорів у реальній рівності між «державоутворюючими народами» у постконфліктному суспільстві (§ 45). Однак у Боснії і Герцеговині відбулися значні позитивні зміни з часу укладення Дейтонської угоди (§ 47). Крім того, ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї без застережень,

³⁵ Див. також [Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції – Заборона дискримінації](#).

Держава-відповідач добровільно погодилася дотримуватися відповідних стандартів (§ 49). Так, Суд дійшов висновку, що постійне позбавлення заявників (які мали ромське або єврейське походження) права балотуватися на виборах не мало об'єктивного та розумного виправдання, а тому порушувало статтю 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції (§ 50). Суд також постановив, що конституційні положення, які позбавляли заявників права балотуватися на посаду Президента, були дискримінаційними відповідно до статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції (§ 56).

193. У справі *«Зорніч проти Боснії та Герцеговини» (Zorić v. Bosnia-Herzegovina)*, 2014, Суд з тих самих підстав встановив порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції щодо неможливості заявника балотуватися на виборах до Палати народів та на посаду Президента без задекларованої приналежності до одного з визначених Конституцією «державоутворюючого народу». Зазначивши, що виконання рішення у справі *«Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina)* [ВП], 2009, надмірно затягнулося, а оскаржуване порушення було прямим наслідком цієї затримки, Суд на підставі статті 46 Конвенції вказав, що через вісімнадцять років після завершення трагічного конфлікту в Боснії і Герцеговині настав час запровадити політичну систему, здатну надати всім громадянам цієї країни право балотуватися на виборах до Палати народів та на посаду Президента без будь-якого розрізнення за етнічним походженням і без надання особливих прав конституційним народам на шкоду меншинам або іншим громадян Боснії та Герцеговини (§ 43).

194. Справа *«Партія “Ді Фрізен” проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, стосувалася 5-відсоткового бар'єру, встановленого землею Нижня Саксонія для отримання місць у Парламенті. Заявник, політична партія, що представляє інтереси етнічної меншини фризів у цій землі, стверджував, що 5-відсотковий бар'єр порушував його право на участь у виборах без дискримінації, і вимагав звільнити його від дотримання цього правила. Отже, питання стосувалося обсягу зобов'язань Держав-членів щодо захисту меншин у виборчому контексті. Суд зазначив, що колишня Європейська комісія з прав людини у схожій справі щодо прав німецькомовної меншини в Північній Італії (див. справу *«Маньяго та Південнотірольська народна партія проти Італії» (Magnago and Südtiroler Volkspartei v. Italy)*, рішення Комісії, 1996), дійшла висновку, що Конвенція «не зобов'язує Договірні Сторони передбачати позитивну дискримінацію на користь меншин» (*«Партія “Ді Фрізен” проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, 2016, §§ 42-43). Однак Суд зазначив, що рішення у справі *«Маньяго та Південнотірольська народна партія проти Італії» (Magnago and Südtiroler Volkspartei v. Italy)* було ухвалено до набрання чинності [Рамковою конвенцією](#) 01 лютого 1998 року.

195. Проте, як зазначив Конституційний суд Нижньої Саксонії, Суд дійшов висновку, що з [Рамкової конвенції](#) не випливає жодного чіткого та обов'язкового зобов'язання щодо звільнення партій національних меншин від виборчих бар'єрів. Держави-учасниці [Рамкової конвенції](#) користуються широкою свободою розсуду при реалізації мети [Рамкової конвенції](#), яка полягає у сприянні ефективній участі осіб, які належать до національних меншин, у державних справах, як це передбачено статтею 15 цього документа. В результаті Суд виснував, що навіть при тлумаченні у світлі норм [Рамкової конвенції](#) – яка наголошувала на участі національних меншин у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються – Конвенція не вимагала іншого ставлення на користь національних меншин у цьому контексті, оскільки [Рамкова конвенція](#) не містить чіткого та обов'язкового зобов'язання звільняти партії національних меншин від виборчих бар'єрів (*«Партія “Ді Фрізен” проти Німеччини» (Partei Die Friesen v. Germany)*, § 43). Отже, Суд не встановив порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції.

196. У двох інших справах проти Румунії заявники скаржилися на законодавство, яке встановлювало додаткову вимогу для участі у виборах, що застосовувалася виключно до організацій національних меншин, які ще не були представлені в Парламенті. Розглядаючи ці скарги на підставі статті 14 у поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу до Конвенції, Суд дійшов

висновку, що зазначений закон переслідував законну мету — забезпечення належного представництва організацій, які ще не були представлені в Парламенті, та усунення несерйозних кандидатів. Однак у справі *«Даніс та Асоціація етнічних турків проти Румунії» (Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania)*, 2015, закон, що встановлював додаткову вимогу, був прийнятий лише за кілька місяців до виборів, внаслідок чого заявникам було об'єктивно неможливо його виконати. У справі *«Цеголя проти Румунії» (Cegolea v. Romania)*, 2020, процедура встановлення додаткової вимоги не забезпечувала достатніх гарантій проти свавілля та не мала ефективного судового контролю за дискреційними повноваженнями органів виконавчих органів.

197. Справа *«Пілав проти Боснії і Герцеговини» (Pilav v. Bosnia and Herzegovina)*, 2016, стосувалася неможливості для боснійця, який проживав у Республіці Сербській, балотуватися на посаду Президента країни. На відміну від заявників у справах щодо *Сейдіча та Фінча* та щодо *Зорніча*, згаданих вище, заявник у справі щодо *Пілава* належав до одного з «державоутворюючих народів», а тому мав конституційне право брати участь у виборах на посаду Президента. Однак для ефективного здійснення цього права він мав переїхати до Федерації Боснії і Герцеговини. Отже, хоча теоретично заявник мав право балотуватися на посаду Президента, на практиці він не міг скористатися ним допоки проживав у Республіці Сербській. Дійсно, зазначена вимога щодо місця проживання кандидата однаково застосовувалася до всіх «державоутворюючих народів», однак до заявника ставилися інакше, ніж до сербів, які проживали в Республіці Сербській. З цієї причини, незважаючи на відмінності між цією справою та справами щодо *Сейдіча та Фінча* та щодо *Зорніча*, було також встановлено, що заявника було позбавлено права балотуватися на посаду Президента країни через поєднання його етнічного походження та місця проживання, що у своїй сукупності було дискримінаційним ставленням та порушувало статтю 1 Протоколу № 12 (§ 48).

XIII. Імміграція³⁶

Стаття 3 Конвенції – Заборона катування

“Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.”

Стаття 4 Протоколу № 4 – Заборона колективного вислання іноземців

“Колективне вислання іноземців заборонено.”

198. Суд розглядав низку справ, пов'язаних із мігрантами та особами, які шукають притулку, що належали до груп меншин. Заявники, як представники національних, етнічних або релігійних меншин у відповідних країнах, зверталися зі скаргами на підставі статті 3 Конвенції та статті 4 Протоколу № 4 до Конвенції.³⁷

199. У судовій практиці можна виділити два сценарії:

- i. Коли мова йде про вислання, то особами, яких зазвичай це стосується, є іноземці, які перебувають на території Держави-відповідача. Однак трапляються випадки, коли вислання спрямоване саме проти певних груп за ознакою етнічної приналежності чи

³⁶ Детальний аналіз судової практики Суду з цього питання дивіться у [Посібнику щодо імміграції](#). У цьому розділі подано огляд справ, найбільш релевантних щодо прав меншин.

³⁷ Див. також [Посібник зі статті 3 – Заборона катування](#) та [Посібник зі статті 4 Протоколу № 4 - Заборона колективного вислання іноземців](#).

громадянства, як, наприклад, у справі *«Чонка проти Бельгії» (Čonka v. Belgium)*, 2002, та у справах, що стосуються вислання грузинських громадян з Росії (*«Грузія проти Росії (I)» (Georgia v. Russia (I))*) [ВП], 2014; *«Бердзенішвілі та інші проти Росії» (Berdzenishvili and Others v. Russia)*, 2016).

- ii. Другий напрям судової практики стосується вислання осіб, які належать до меншин у країні призначення, до якої їх висилають. Вислання цих осіб не пов'язано з політикою Держави-відповідача, спрямованою проти певної групи меншин за ознакою етнічного походження чи національності. Натомість питання полягає в тому, чи їхній статус меншини в країні походження або призначення піддає таких осіб ризику жорстокого поводження.

200. Що стосується першого напрямку судової практики, Суд розглядав справи на підставі статті 4 Протоколу № 4, в яких члени певної групи депортувалися з території Держави виключно на підставі їхньої приналежності до цієї групи. У справах *«Чонка проти Бельгії» (Čonka v. Belgium)*, 2002, §§ 62–63, та *«Грузія проти Росії (I)» (Georgia v. Russia (I))* [ВП], 2014, § 175, Суд встановив, що в цих країнах існувала офіційна політика, спрямована на вислання певної групи меншин (громадян Словаччини ромського походження та громадян Грузії відповідно). Суд визначив, що ухвалення рішень про вислання цих осіб ґрунтувалося на їхній приналежності до групи, а не з огляду на індивідуальні обставини, незважаючи на те, що депортації були підтверджені судом. В обох випадках вислання передбачало примусове вивезення представників меншин, які проживали на території Держави-члена.

201. У справі *«Чонка проти Бельгії» (Čonka v. Belgium)*, 2002, депортовані особи були членами ромської сім'ї зі Словаччини. Справа стосувалася вислання заявників з Бельгії до Словаччини. З огляду на значну кількість осіб однакового походження, яких спіткала така ж доля, як і заявників, Суд дійшов висновку, що процедура, якої дотримувалися органи влади, не дозволила йому усунути всі сумніви щодо того, що вислання могло мати колективний характер. Ці сумніви підкріплювалися низкою факторів, зокрема: (i) перед депортацією заявників відповідні політичні органи оголосили про проведення операцій такого роду та надали відповідним органам вказівки щодо їхнього виконання; (ii) всі відповідні іноземці повинні були одночасно прибути до поліцейського відділку; (iii) вручені їм накази про виїзд з території країни та про їх затримання були складені з використанням однакових формулювань; іноземцям було дуже складно зв'язатися з адвокатом; та (iv) процедура надання притулку не була завершена. Отже, на жодному етапі в період між врученням іноземцям повідомлення про необхідність прибути до поліцейського відділку та їх висланням процедура не забезпечувала достатніх гарантій, які свідчили б про те, що особисті обставини кожного з відповідних осіб були дійсно враховані в індивідуальному порядку. У результаті Суд встановив порушення статті 4 Протоколу № 4 до Конвенції (§§ 56–63).

202. Схожа справа *«Грузія проти Росії (I)» (Georgia v. Russia (I))* [ВП], 2014, § 174, стосувалася затримання та вислання з Росії значної кількості громадян Грузії. Уряд-заявник стверджував, що Держава-відповідач здійснила колективне вислання грузинів з Росії та що таке затримання та вислання громадян Грузії ґрунтувалися на їхньому національному й етнічному походженні, а не на їхньому статусі відповідно до імміграційного законодавства. Суд встановив, що депортація громадян Грузії здійснювалася не на підставі належного та об'єктивного розгляду конкретного випадку кожної особи, а було адміністративною практикою, яка порушувала положення статті 4 Протоколу № 4 (§§ 170–178). Крім того, умови, в яких утримувалися громадяни Грузії, слід розглядати як нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, що також було адміністративною практикою, яка порушувала статтю 3 Конвенції (§§ 193–205).

203. Що стосується другого напрямку судової практики, то у справі *«Хасанов і Рахманов проти Росії» (Khasanov and Rakhmanov v. Russia)*, [ВП], 2022, Суд уточнив критерії, що застосовуються у справах про вислання осіб з огляду на статтю 3 Конвенції. Суд встановив триступеневий тест для

встановлення дотримання статті 3 Конвенції, причому другий і третій етапи стосуються статусу заявника як представника меншини. Другий етап цього тесту полягає у визначенні того, чи належить особа до групи, яка систематично піддається жорстокому поводженню (*там само*, §§ 97-99). Це часто стосується етнічних або релігійних меншин (див. «*A. S. N. та інші проти Нідерландів*» (*A.S.N. and Others v. the Netherlands*), 2020, §§ 107-112, стосовно сикхів в Афганістані). Для встановлення існування групи, яка систематично піддається жорстокому поводженню, що підпадає під частину оцінки ризику, яка стосується «загальної ситуації», заявники, які належать до групи, як стверджується, цільових вразливих осіб, повинні описати існування практики або підвищеного ризику жорстокого поводження щодо групи, членами якої вони себе заявляють; на наступному етапі вони повинні довести свою індивідуальну приналежність до відповідної групи, не маючи необхідності демонструвати будь-які додаткові індивідуальні обставини чи відмінні риси («*Хасанов і Рахманов проти Росії*» (*Khasanov and Rakhmanov v. Russia*), [ВП], 2022, § 97). Водночас на третьому етапі тривісного оцінювання Суд все ж розглядає індивідуальні фактори ризику з урахуванням показань заявника та інформації про ситуацію в країні призначення стосовно відповідної групи, і факт належності до меншини може мати значення (див. «*М. Д. та інші проти Росії*» (*M.D. and Others v. Russia*), 2021, § 110, стосовно сирійця курдського походження). Це особливо актуально, коли, незважаючи на можливий обґрунтований страх переслідування у зв'язку з певними обставинами, що підвищують ризик, на другому етапі оцінки не можна встановити, що група систематично піддається жорстокому поводженню, що зобов'язує заявника довести наявність додаткових особливих відмінних ознак, які створюють для нього реальний ризик жорстокого поводження, на додаток до реального ризику зазнати поводження, що суперечить статті 3 Конвенції, на третьому етапі («*Хасанов і Рахманов проти Росії*» (*Khasanov and Rakhmanov v. Russia*) [ВП], 2022, §§ 100-101).

204. Справа «*Хасанов і Рахманов проти Росії*» (*Khasanov and Rakhmanov v. Russia*) [ВП], 2022, заявники скаржилися, що в разі їхньої екстрадиції до Киргизстану їм загрожуватиме реальна небезпека жорстокого поводження, що суперечить статті 3 Конвенції, оскільки вони належать до етнічної меншини узбеків. Суд розглянув ситуацію етнічних узбеків у Киргизстані. Суд зазначив, що його попередні висновки про те, що етнічні узбеки в Киргизстані є вразливою групою в розумінні статті 3 Конвенції, ґрунтувалися на конкретних повідомленнях, що описували цілеспрямовану та систематичну практику жорстокого поводження з цієї групою у відповідний час. Щодо поточної ситуації Суд зазначив відсутність конкретних повідомлень про застосування тортур до етнічних узбеків через їхню етнічну приналежність, на відміну від інших ризиків: незахищеність, дискримінація в економічних та безпекових питаннях, етнічний профайлінг та політичні ризики. Отже, у Суду не було підстав для висновку про те, що етнічні узбеки є групою, яка все ще систематично наражається на жорстоке поводження. Що стосується індивідуальних обставин заявників, то національні суди ретельно перевірили наявність індивідуальних ризиків, які здатні перешкодити екстрадиції заявників. Обидва заявники не змогли довести наявність прихованих політичних або етнічних мотивів у контексті їх переслідування в Киргизстані або інших особливих відмінних рис, які б наражали їх на реальний ризик жорстокого поводження. За відсутності будь-яких доказів існування вагомих підстав вважати, що вони стикнуться з реальним ризиком зазнати поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції, цей поріг не був досягнутий заявниками. Тому Суд постановив, що не буде порушенням статті 3 Конвенції екстрадиція заявників з Росії до Киргизстану (§§ 127–139).

205. У справі «*Султані проти Франції*» (*Sultani v. France*), 2007, заявник, громадянин Афганістану та представник таджицької етнічної групи, заявив про порушення статті 3 Конвенції та статті 4 Протоколу № 4 до Конвенції з огляду на ризики, яким він піддаватиметься у разі повернення до Афганістану, а також з огляду на умови його депортації. Суд дійшов висновку, що заявник не надав достатніх доказів того, що він належить до групи меншин, яка перебуває під особливою загрозою, а також того, в якій мірі він особисто наражатиметься на ризик репресій (див., *a contrario*, «*Салах Шік проти Нідерландів*» (*Salah Sheekh v. the Netherlands*), 2007). Так,

Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції у разі виконання рішення про депортацію (§§ 67–68). Також Суд не встановив порушення статті 4 Протоколу № 4, оскільки національні органи влади врахували загальну ситуацію в Афганістані та індивідуальні обставини заявника й надали достатнє обґрунтування його депортації (§ 84).

206. Що стосується релігійних меншин, відповідна судова практика Суду охоплює як навернених, так і осіб, які з самого початку належать до релігійної меншини і, отже, перебувають у зоні ризику (див. *«М. А. М. проти Швейцарії» (M.A.M. v. Switzerland)*, 2022, щодо депортації громадянина Пакистану, який перейшов із ісламу в християнство; *«Ф. Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden)* [ВП], 2016, щодо вислання громадянина Ірану, який прийняв християнство; *«З. та Т. проти Сполученого Королівства» (Z. and T. v. the United Kingdom)* (ухв.), 2006, щодо запланованого вислання пакистанських християн).

207. У випадку, коли особа стверджувала, що після повернення до своєї країни їй будуть перешкоджати у віросповіданні, Суд не виключив можливості того, що за виняткових обставин може бути встановлена відповідальність за статтею 9 Конвенції для Держави, яка повертає особу, якщо для останньої існує реальна загроза грубого порушення зазначеної статті у Державі, яка приймає; однак Суд визнав, що важко уявити собі випадок, коли достатньо грубе порушення статті 9 Конвенції не супроводжувалося б також поведінням, яке порушує статтю 3 Конвенції (*«З. та Т. проти Сполученого Королівства» (Z. and T. v. the United Kingdom)* (ухв.), 2006, також див. *«М. А. М. проти Швейцарії» (M.A.M. v. Switzerland)*, 2022, § 84).

208. Що стосується навернення *sur place* (на місці), національні органи влади спочатку повинні оцінити, чи було навернення заявника справжнім і чи досягло воно певного рівня переконливості, серйозності, узгодженості та важливості, перш ніж оцінювати, чи існує для нього/неї ризик поведіння, що суперечить статтям 2 та 3 Конвенції, по поверненню до країни походження. З огляду на абсолютний характер статей 2 та 3 Конвенції це означає, що компетентні національні органи зобов'язані з власної ініціативи оцінити всю інформацію, яка надійшла до їхнього відома, перед ухваленням рішення про вислання, незалежно від поведінки заявника (*«Ф. Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden)* [ВП], 2016, §§ 144 та 156).

209. У справі *«Ф. Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden)* [ВП], 2016, заявник, громадянин Ірану, оскаржив відмову державних органів Швеції у задоволенні його заяви про надання притулку. Він стверджував, що з огляду на його політичне минуле в Ірані та навернення з ісламу в християнство у Швеції, його вислання до Ірану порушуватиме положення статей 2 та 3 Конвенції (§ 85), незважаючи на те, що у своїй первинній заяві про надання притулку він відмовився посылатися на своє навернення як на підставу для надання притулку. Велика Палата дійшла висновку, що, оскільки національні органи влади знали про навернення заявника в іншу віру та про те, що він, відповідно, по приїзду до Ірану належатиме до групи осіб, які можуть зазнати поведіння, яке порушує статті 2 та 3 Конвенції, вони не провели ретельного розгляду навернення заявника в іншу віру, серйозності його переконань, способу сповідання ним християнської віри у Швеції, а також того, як він мав намір сповідувати її в Ірані в разі виконання наказу про вислання. Велика Палата встановила, що буде порушення статей 2 та 3 Конвенції у разі повернення заявника Ірану без проведення шведськими органами влади оцінки наслідків його навернення *ex nunc* (*«Ф. Г. проти Швеції» (F.G. v. Sweden)* [ВП], 2016, §§ 144-158).

210. Подібне у справі *«М. А. М. проти Швейцарії» (M.A.M. v. Switzerland)*, 2022, що стосувалася ймовірного вислання до Пакистану громадянина Пакистану, який перейшов з ісламу в християнство під час перебування у Швейцарії, після відхилення його прохання про надання притулку. Суд дійшов висновку, що, незважаючи на те, що національні органи влади були поінформовані про регулярну участь заявника в різноманітних церковних заходах, вони не взяли цього до уваги (§ 64). Суд зауважив, що органи влади у справах надання притулку мали оцінити ризик, якому піддавався заявник як член релігійної меншини, який міг сприйматися як такий, що зрікся віри (§ 65). Хоча Суд зазначив, що національні органи визнали навернення заявника в іншу

віру достовірним (§ 68), він вважав, що вони недостатньо оцінили, з одного боку, загальну ситуацію християн та навернених у християнство осіб у Пакистані, а з іншого боку – навернення заявника, серйозність його переконань, спосіб сповідання християнської віри у Швейцарії, те, як він мав намір сповідувати її в Пакистані, у разі виконання наказу про вислання, чи знала його сім'я про його навернення та чи міг він зазнати переслідувань і звинувачень у богохульстві (§§ 76 та 78–79). Тому Суд дійшов висновку, що буде порушено статті 2 та 3 Конвенції у разі депортації заявника до Пакистану без будь-якої глибокої та ретельної оцінки швейцарськими органами загального становища християн-новонавернених у Пакистані та особистого становища заявника (§ 80).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі покликання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібраних судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних HUDOC, яку можна знайти після натискання на гіперпосилання на справу.

—А—

- «*Абді Ібрагім проти Норвегії*» (*Abdi Ibrahim v. Norway*) [ВП], № 15379/16, 10 грудня 2021 року
 «*Абду проти Болгарії*» (*Abdu v. Bulgaria*), № 26827/08, 11 березня 2014 року
 «*Адам та інші проти Румунії*» (*Ádám and Others v. Romania*), №№ 81114/17 та 5 інших, 13 жовтня 2020 року
 «*Аджігітова та інші проти Росії*» (*Adzhigitova and Others v. Russia*), №№ 40165/07 та 2593/08, 22 червня 2021 року
 «*Азіз проти Кіпру*» (*Aziz v. Cyprus*), № 69949/01, ЄКПЛ 2004-V
 «*Айдан та інші проти Вірменії*» (*Aydan and Others v. Armenia*), № 75604/11, 12 жовтня 2017 року
 «*Айдаров та інші проти Болгарії*» (*Aydarov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), № 33586/15, 2 жовтня 2018 року
 «*Акташ та Асланіскендер проти Туреччини*» (*Aktaş and Aslaniskender v. Turkey*), №№ 18684/07 та 21101/07, 25 червня 2019 року
 «*Алуш проти Франції*» (*Allouche v. France*), № 81249/17, 11 квітня 2024 року
 «*Ангелова та Ілієв проти Болгарії*» (*Angelova and Iliev v. Bulgaria*), № 55523/00, 26 липня 2007 року
 «*Антаєв та інші проти Росії*» (*Antayev and Others v. Russia*), № 37966/07, 3 липня 2014 року

«Асоціація «Андеча Астур» проти Іспанії» (*Association Andecha Astur v. Spain*), № 34184/96, рішення Комісії від 7 липня 1997 року, Рішення та доповіді 90-В, с. 172
«Атаманчук проти Росії» (*Atamanchuk v. Russia*), № 4493/11, 11 лютого 2020 року
«Ахунбай та інші проти Туреччини» (*Ahunbay and Others v. Turkey*), № 6080/06, 29 січня 2019 року

—Б—

«Б.С. проти Іспанії» (*B.S. v. Spain*), № 47159/08, 24 липня 2012 року
«Багдонавічюс та інші проти Росії» (*Bagdonavicius and Others v. Russia*), № 19841/06, 11 жовтня 2016 року
«Байлак-Феррер та Суарес проти Франції» (*Baylac-Ferrer and Suarez v. France*) (ухв.), № 27977/04, 25 вересня 2008 року
«Байтар проти Туреччини» (*Baytar v. Turkey*), № 45440/04, 14 жовтня 2014 року
«Бакірдізі та Є. С. проти Угорщини» (*Bakirdzi and E.C. v. Hungary*), №№ 49636/14 та 65678/14, 10 листопада 2022 року
«Бакленд проти Сполученого Королівства» (*Buckland v. the United Kingdom*), № 40060/08, 18 грудня 2012 року
«Баклі проти Сполученого Королівства» (*Buckley v. the United Kingdom*), 25 вересня 1996 року, Збірник рішень та ухвал 1996-IV
«Балаж проти Угорщини» (*Balázs v. Hungary*), № 15529/12, 20 жовтня 2015 року
«Басу проти Німеччини» (*Basu v. Germany*), № 215/19, 18 жовтня 2022 року
«Бекос і Кутропулос проти Греції» (*Bekos and Koutropoulos v. Greece*), № 15250/02, ЄКПЛ 2005-XIII (витяги)
«Бердзенішвілі та інші проти Росії» (*Berdzenishvili and Others v. Russia*), №№ 14594/07 та 6 інших, 20 грудня 2016 року
«Бехар та Гутман проти Болгарії» (*Behar and Gutman v. Bulgaria*), № 29335/13, 16 лютого 2021 року
«Бірк-Леві проти Франції» (*Birk-Levy v. France*) (ухв.), № 39426/06, 21 вересня 2010 року
«Боротшнік та інші проти Австрії» (*Borotschnik and Others against Austria*) (ухв.), № 29149/07, 28 серпня 2012 року
«Будінова та Чапразов проти Болгарії» (*Budinova and Chaprazov v. Bulgaria*), № 12567/13, 16 лютого 2021 року
«Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*), № 59894/00, 11 вересня 2007 року
«Бурля та інші проти України» (*Burlya and Others v. Ukraine*), № 3289/10, 6 листопада 2018 року

—В—

«В.С. проти Словаччини» (*V.C. v. Slovakia*), № 18968/07, 8 листопада 2011 року
«Ва Баїле проти Швейцарії» (*Wa Baile v. Switzerland*), №№ 43868/18 та 25883/21, 20 лютого 2024 року
«Валіулліна та інші проти Латвії» (*Valiullina and Others v. Latvia*), №№ 56928/19 та 2 інші, 14 вересня 2023 року
«Виконавчий орган мусульман Бельгії та інші проти Бельгії» (*Executief van de Moslims van België and Others v. Belgium*), №№ 16760/22 та 10 інших, 13 лютого 2024 року
«Візгірда проти Словенії» (*Vizgirda v. Slovenia*), № 59868/08, 28 серпня 2018 року
«Вінтерштейн та інші проти Франції» (*Winterstein and Others v. France*), № 27013/07, 17 жовтня 2013 року

—Г—

«Гапоненко проти Латвії» (*Garopenko v. Latvia*) (ухв.), № 30237/18, 23 травня 2023 року
«Горват і Кісс проти Угорщини» (*Horváth and Kiss v. Hungary*), № 11146/11, 29 січня 2013 року
«Горзелік та інші проти Польщі» (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], № 44158/98, ЄКПЛ 2004-I
«Грецький патріархат у районі Фенер (Вселенський Патріархат) проти Туреччини» (*Fener Rum Patrikliği (Ecumenical Patriarchy) v. Turkey*), № 14340/05, 8 липня 2008 року
«Грузинсько-мусульманські відносини та інші проти Грузії» (*Georgian Muslim Relations and Others v. Georgia*), № 24225/19, 30 листопада 2023 року
«Грузія проти Росії (I)» (*Georgia v. Russia (I)*) [ВП], № 13255/07, 3 липня 2014 року
«Грузія проти Росії (IV)» (*Georgia v. Russia (IV)*), № 39611/18, 9 квітня 2024 року
«Гюзель Ердагюз проти Туреччини» (*Güzel Erdagöz v. Turkey*), № 37483/02, 21 жовтня 2008 року

—Д—

«Д. Х. та інші проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], № 57325/00, ЄКПЛ 2007-IV
«Даніс та Асоціація етнічних турків проти Румунії» (*Danis and Association of Ethnic Turks v. Romania*), № 16632/09, 21 квітня 2015 року
«Дахлаб проти Швейцарії» (*Dahlab v. Switzerland*) (ухв.), № 42393/98, ЄКПЛ 2001-V
«Делкур проти Бельгії» (*Delcourt v. Belgium*), № 2689/65, рішення Комісії від 17 січня 1970 року
«Денісов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], № 76639/11, 25 вересня 2018 року
«Дж. та Е. проти Норвегії» (*G. and E. v. Norway*) (ухв.), № 9278/81, 3 жовтня 1983 року
«Джері та інші проти Латвії» (*Djeri and Others v. Latvia*), 2024, №№ 50942/20 та 2022/21, 18 липня 2024 року
«Джибуті та інші проти Латвії» (*Džibuti and Others v. Latvia*), №№ 225/20 та 2 інших, 16 листопада 2023 року
«Джиконді та інші проти Греції» (*Gjikondi and Others v. Greece*), № 17249/10, 21 грудня 2017 року
«Діан проти Данії» (*Dian v. Denmark*) (ухв.), № 44002/22, 21 травня 2024 року
«Дьонер та інші проти Туреччини» (*Döner and Others v. Turkey*), № 29994/02, 7 березня 2017 року

—Е—

«Ебрахіміан проти Франції» (*Ebrahimian v. France*), № 64846/11, ЄКПЛ 2015
«Егітім Ве Білім Емексілері Сендікасі проти Туреччини» (*Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey*), № 20641/05, 25 вересня 2012 року
«Ельмазова та інші проти Північної Македонії» (*Elmazova and Others v. North Macedonia*), №№ 11811/20 та 13550/20, 13 грудня 2022 року
«Ерліх та Кастро проти Румунії» (*Erlich and Kastro v. Romania*), №№ 23735/16 та 23740/16, 9 червня 2020 року
«Естергрєн та інші проти Швеції» (*Östergren and Others v. Sweden*) (ухв.), № 13572/88, 1 березня 1991 року

—Ж—

«Жданока проти Латвії» (*Ždanoka v. Latvia*) [ВП], № 58278/00, ЄКПЛ 2006-IV

—3—

- «*З. та Т. проти Сполученого Королівства*» (*Z. and T. v. the United Kingdom*) (ухв.), № 27034/05,
28 лютого 2006 року
«*Зорніч проти Боснії та Герцеговини*» (*Zornić v. Bosnia-Herzegovina*), № 3681/06, 15 лютого 2014 року

—І—

- «*І.Г. та інші проти Словаччини*» (*I.G. and Others v. Slovakia*), № 15966/04, 13 листопада 2012 року
«*Іванова та Черкезов проти Болгарії*» (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*), № 46577/15,
21 квітня 2016 року
«*Ігорс Дмитрієвс проти Латвії*» (*Igors Dmitrijevs v. Latvia*), № 61638/00, 30 листопада 2006 року
«*Іззеттін Доган та інші проти Туреччини*» (*Izzettin Dogan and Others v. Turkey*) [ВП],
№ 62649/10, 26 квітня 2016 року
«*Інформаційна асоціація Лентія проти Австрії*» (*Informationsverein Lentia and Others v. Austria*), 24 листопада 1993 року, Серія А № 276
«*Ірфан Темел та інші проти Туреччини*» (*İrfan Temel and Others v. Turkey*), № 36458/02,
3 березня 2009 року
«*Ісмайльзаде проти Азербайджану*» (*Ismayilzade v. Azerbaijan*), № 17780/18, 18 січня 2024 року
«*Ісоп проти Австрії*» (*Isop v. Austria*), № 808/60, рішення Комісії від 8 березня 1962 року

—Й—

- «*Йорданова та інші проти Болгарії*» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*), № 25446/06, 24 квітня
2012 року

—К—

- «*Капчак проти Туреччини*» (*Karçak v. Turkey*), № 22190/05, 22 вересня 2009 року
«*Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії*» (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], №№ 43370/04 та 2 інші, 19 жовтня 2012 року
«*Кемаль Ташкін та інші проти Туреччини*» (*Kemal Taşkın and Others v. Turkey*), №№ 30206/04 та 7 інших, 2 лютого 2010 року
«*Кіпр проти Туреччини*» (*Sürgus v. Turkey*) [ВП], № 25781/94, 10 травня 2001 року
«*Клерфай, Легро та інші проти Бельгії*» (*Clerfayt, Legros et al. v. Belgium*), № 10650/83, рішення Комісії від 17 травня 1985 року, Рішення та доповіді (РД) 42, с. 212
«*Кнокс проти Італії*» (*Knox v. Italy*), № 76577/13, 24 січня 2019 року
«*Козловс проти Латвії*» (*Kozlovs v. Latvia*) (ухв.), № 50835/99, 10 січня 2002 року
«*Коннорс проти Сполученого Королівства*» (*Connors v. the United Kingdom*), № 66746/01,
27 травня 2004 року
«*Куріч та інші проти Словенії*» (*Kurić and Others v. Slovenia*) [ВП], № 26828/06, ЄКПЛ 2012 (витяги)
«*Кухарец, вона ж Кухареца, проти Латвії*» (*Kuharec alias Kuhareca v. Latvia*) (ухв.), № 71557/01,
7 грудня 2004 року
«*Кьонкеме та 38 інших саамських селищ проти Швеції*» (*Könkämä and 38 Other Sami Villages v. Sweden*) (ухв.), № 27033/95, 25 листопада 1996 року
«*Хасанов і Рахманов проти Росії*» (*Khasanov and Rakhmanov v. Russia*) [ВП], № 13255/07,
3 липня 2014 року

—Л—

«Лавіда та інші проти Греції» (*Lavida and Others v. Greece*), № 7973/10, 30 травня 2013 року
«Лагерблом проти Швеції» (*Lagerblom v. Sweden*), № 26891/95, 14 січня 2003 року
«Лакатус проти Швейцарії» (*Lacatus v. Switzerland*), № 14065/15, 19 січня 2021 року
«Лачірі проти Бельгії» (*Lachiri v. Belgium*), № 3413/09, 18 вересня 2018 року
«Левіт проти Австрії» (*Lewit v. Austria*), № 4782/18, 10 жовтня 2019 року
«Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin v. Turkey*) [ВП], № 44774/98, ЄКПЛ 2005-ХІ

—М—

«М. А. М. проти Швейцарії» (*M.A.M. v. Switzerland*), № 29836/20, 26 квітня 2022 року
«М. Д. та інші проти Росії» (*M.D. and Others v. Russia*), №№ 71321/17 та 8 інших, 14 вересня 2021 року
«М.Б. та інші проти Словаччини (№ 2)» (*M.B. and Others v. Slovakia (no. 2)*), № 63962/19, 7 лютого 2023 року
«М'Бала М'Бала проти Франції» (*M'Bala M'Bala v. France*) (ухв.), № 25239/13, ЄКПЛ 2015
«Макалін Мохамед Сед Дахір проти Швейцарії» (*Macalin Moxamed Sed Dahir v. Switzerland*) (ухв.), № 12209/10, 15 вересня 2015 року
«Маньяго та Південнотірольська народна партія проти Італії» (*Magnago and Südtiroler Volkspartei v. Italy*), № 25035/94, рішення Комісії від 15 квітня 1996 року
«Масаєв проти Республіки Молдова» (*Masaev v. Republic of Moldova*), № 6303/05, 12 травня 2009 року
«Матьє-Мохен і Клерфай проти Бельгії» (*Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*), 2 березня 1987 року, Серія А № 113
«Мемедова та інші проти Північної Македонії» (*Memedova and Others v. North Macedonia*), №№ 42429/16 та 2 інші, 24 жовтня 2023 року
«Менсон проти Сполученого Королівства» (*Menson v. the United Kingdom*) (ухв.), № 47916/99, ЄКПЛ 2003-V
«Ментзен проти Латвії» (*Mentzen v. Latvia*) (ухв.), № 71074/01, 7 грудня 2004 року
«Мерфі проти Ірландії» (*Murphy v. Ireland*), № 44179/98, ЄКПЛ 2003-ІХ (витяги)
«Местан проти Болгарії» (*Mestan v. Bulgaria*), № 24108/15, 2 травня 2023 року
«Мехмет Нурі Озен та інші проти Туреччини» (*Mehmet Nuri Özen and Others v. Turkey*), №№ 15672/08 та 10 інших, 11 січня 2011 року
«Мешканці островів Чагос проти Сполученого Королівства» (*Chagos Islanders v. the United Kingdom*) (ухв.), № 35622/04, 11 грудня 2012 року
«Міжигарова проти Словаччини» (*Mižigárová v. Slovakia*), № 74832/01, 14 грудня 2010 року
«Міле Новакович проти Хорватії» (*Mile Novaković v. Croatia*), № 73544/14, 17 грудня 2020 року
«Мозер проти Республіки Молдова та Росії» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], № 11138/10, 23 лютого 2016 року
«Молдован та інші проти Румунії (№ 2)» (*Moldovan and Others v. Romania (no. 2)*), №№ 41138/98 та 64320/01, ЄКПЛ 2005 VII (витяги)
«Молла Салі проти Греції» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], № 20452/14, 19 грудня 2018 року
«Муньос Діас проти Іспанії» (*Miñós Díaz v. Spain*), № 49151/07, ЄКПЛ 2009
«Мухаммед проти Іспанії» (*Muhammad v. Spain*), № 34085/17, 18 жовтня 2022 року

—Н—

«Н.Б. проти Словаччини» (*N.B. v. Slovakia*), № 29518/10, 12 червня 2012 року

«Начова та інші проти Болгарії» (*Nachova and Others v. Bulgaria*) [ВП], №№ 43577/98 та 43579/98, ЄКПЛ 2005-VII

«Нусрет Кая та інші проти Туреччини» (*Nusret Kaya and Others v. Turkey*), №№ 43750/06 та 4 інших, ЄКПЛ 2014 (витяги)

—О—

«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та Іванов проти Болгарії» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria*), № 44079/98, 20 жовтня 2005 року

«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria*), № 59491/00, 19 січня 2006 року

«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії (№ 2)» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 2)*), № 34960/04, 18 жовтня 2011 року

«Об'єднання "Йохтти Сапмелаччат" та інші проти Фінляндії» (*Johtti Sarmelacat r.y. and Others v. Finland*) (ухв.), № 42969/98, 18 січня 2005 року

«Об'єднання осіб сілезької національності (на стадії ліквідації) проти Польщі» (*Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland*), № 26821/17, 14 березня 2024 року

«Огнянова та Чобан проти Болгарії» (*Ognyanova and Choban v. Bulgaria*), № 46317/99, 23 лютого 2006 року

«Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], № 15766/03, ЄКПЛ 2010

—П—

«Павел Іванов проти Росії» (*Pavel Ivanov v. Russia*) (ухв.), № 35222/04, 20 лютого 2007 року

«Пакетова та інші проти Болгарії» (*Paketova and Others v. Bulgaria*), №№ 17808/19 та 36972/19, 4 жовтня 2022 року

«Партія "Ді Фрізен" проти Німеччини» (*Partei Die Friesen v. Germany*), № 65480/10, 28 січня 2016 року

«Пахор проти Італії» (*Pahor v. Italy*), № 19927/92, рішення Комісії від 29 червня 1994 року

«Пахор та інші проти Італії» (*Pahor and Others v. Italy*) (ухв.), № 61244/09, 3 червня 2014 року

«Перінчек проти Швейцарії» (*Perinçek v. Switzerland*) [ВП], № 27510/08, ЄКПЛ 2015 (витяги)

«Петропавловскіс проти Латвії» (*Petropravlovskis v. Latvia*), № 44230/06, 13 січня 2015 року

«Пілав проти Боснії і Герцеговини» (*Pilav v. Bosnia and Herzegovina*), № 41939/07, 9 червня 2016 року

«Подколзіна проти Латвії» (*Podkolzina v. Latvia*), № 46726/99, 09 квітня 2002 року

«Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), № 16084/90, 24 лютого 2009 року

—Р—

«Р.Б. проти Угорщини» (*R.B. v. Hungary*), № 64602/12, 12 квітня 2016 року

«Рада правління Фонду вірменської церкви, школи та цвинтаря Сурп Кеворк у районі Саматья проти Туреччини» (*Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi Ve Mezarlığı Vakfı Yönetim Kurulu v. Turkey*), № 1480/03, 16 грудня 2008 року

«Релігійна громада Свідків Єгови проти Азербайджану» (*Religious Community of Jehovah's Witnesses v. Azerbaijan*), № 52884/09, 20 лютого 2020 року

«Руман проти Бельгії» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], № 18052/11, 31 січня 2019 року

—С—

- «С.А.С. проти Франції» (*S.A.S. v. France*) [ВП], № 43835/11, ЄКПЛ 2014 (витяги)
- «Саамське село Хандельсдален та інші проти Швеції» (*Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden*) (ухв.), № 39013/04, 17 лютого 2009 року
- «Саамське село Хандельсдален та інші проти Швеції» (*Handölsdalen Sami Village and Others v. Sweden*), № 39013/04, 30 березня 2010 року
- «Сагір та інші проти Греції» (*Sagir and Others v. Greece*), № 34724/18, 24 червня 2025 року
- «Салай проти Словаччини» (*Salay v. Slovakia*), № 29359/22, 27 лютого 2025 року
- «Салах Шік проти Нідерландів» (*Salah Sheekh v. the Netherlands*), № 1948/04, 11 січня 2007 року
- «Сампані та інші проти Греції» (*Sampani and Others v. Greece*), № 59608/09, 11 грудня 2012 року
- «Сампаніс та інші проти Греції» (*Sampanis and Others v. Greece*), № 32526/05, 5 червня 2008 року
- «Сейді та інші проти Франції» (*Seydi and Others v. France*), № 35844/17, 26 червня 2025 року
- «Сейдіч і Фінчі проти Боснії та Герцеговини» (*Sejdić and Finci v. Bosnia-Herzegovina*) [ВП], №№ 27996/06 та 34836/06, ЄКПЛ 2009
- «Семір Гюзель проти Туреччини» (*Semir Güzel v. Turkey*), № 29483/09, 13 вересня 2016 року
- «Серіф проти Греції» (*Serif v. Greece*), № 38178/97, 14 грудня 1999 року
- «Сідіропулос та інші проти Греції» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 10 липня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
- «Сольчан проти Угорщини» (*Szolcsán v. Hungary*), № 24408/16, 30 березня 2023 року
- «Станков та Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), №№ 29221/95 та 29225/95, ЄКПЛ 2001-IX
- «Стойка проти Румунії» (*Stoica v. Romania*), № 42722/02, 4 березня 2008 року
- «Султані проти Франції» (*Sultani v. France*), № 13255/07, 3 липня 2014 року
- Справа «стосовно деяких аспектів законів про використання мов в освіті в Бельгії» («Бельгійська мовна справа») (*Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” (“the Belgian linguistic case”)*) (по суті), 23 липня 1968 року, Серія А № 6

—Т—

- «Танасе проти Молдови» (*Tănase v. Moldova*), № 7/08, 27 квітня 2010 року
- «Тасев проти Північної Македонії» (*Tasev v. North Macedonia*), № 9825/13, 16 травня 2019 року
- «Терна проти Італії» (*Terna v. Italy*), № 21052/18, 14 січня 2021 року

—У—

- «Україна проти Росії» (щодо Криму) (*Ukraine v. Russia (re Crimea)*) [ВП], №№ 20958/14 та 38334/18, 25 червня 2024 року
- «Ураніо Токсо та інші проти Греції» (*Ouranio Toxo and Others v. Greece*), № 74989/01, 20 жовтня 2005 року

—Ф—

- «Ф. Г. проти Швеції» (*F.G. v. Sweden*) [ВП], № 43611/11, 23 березня 2016 року
- «Фолкнер та МакДонаг проти Ірландії» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ухв.), №№ 30391/18 та 30416/18, 8 березня 2022 року

- «Фонд вірменської лікарні Сурп Пургіч у районі Єдікуле проти Туреччини» (*Yedikule Surp Pirgic Ermeni Hastanesi Vakfi v. Turkey*), № 36165/02, 16 грудня 2008 року
- «Фонд грецького православного чоловічого лицю у районі Фенер проти Туреччини» (*Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey*), № 34478/97, 9 січня 2007 року
- «Фонд Грецької православної церкви Таксіархіс в місті Арнавуткьой проти Туреччини» (*Arnavutkouy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye*), № 27269/09, 15 листопада 2022 року
- «Фонд Грецької православної церкви Успіння Пресвятої Богородиці на острові Бозджаада проти Туреччини (№ 2)» (*Bozsaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi v. Turkey (no. 2)*), №№ 37646/03 та 7 інших, 6 жовтня 2009 року
- «Фонд монастиря Мор-Габріель у місті Мідьят проти Туреччини» (*Midyat Mor Gabriel Monastery Foundation v. Türkiye*), № 13176/13, 3 жовтня 2023 року
- «Фризька національна партія та інші проти Нідерландів» (*Fryske nasionale partij and Others v. The Netherlands*), № 11100/84, рішення Комісії від 12 грудня 1985 року, Рішення та доповіді (РД) 45, с. 240
- «Фром проти Швеції» (*From v. Sweden*) (ухв.), № 34776/97, 4 березня 1998 року

—X—

- «Х та інші проти Албанії» (*X and Others v. Albania*), №№ 73548/17 та 45521/19, 31 травня 2022 року
- «Хірту та інші проти Франції» (*Hirtu and Others v. France*), № 24720/13, 14 травня 2020 року
- «Хоті проти Хорватії» (*Hoti v. Croatia*), № 63311/14, 26 квітня 2018 року
- «Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia*), (ухв.) № 73601/14, 22 жовтня 2020 року
- «Худорович та інші проти Словенії» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), №№ 24816/14 та 25140/14, 10 березня 2020 року

—Ц—

- «Центр товариств свідомості Крішні в Росії та Фровлов проти Росії» (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frovlov v. Russia*), № 37477/11, 23 листопада 2021 року
- «Цеголя проти Румунії» (*Cegolea v. Romania*), № 25560/13, 24 березня 2020 року

—Ч—

- «Ча'ар Шалом Ве Цедек проти Франції» (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France*) [ВП], № 27417/95, ЕКПЛ 2000-VII
- «Чапман проти Сполученого Королівства» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], № 27238/95, ЕКПЛ 2001-I
- «Чоботару проти Молдови» (*Ciubotaru v. Moldova*), № 27138/04, 27 квітня 2010 року
- «Чольгечен та інші проти Туреччини» (*Çölgeçen and Others v. Turkey*), №№ 50124/07 та 7 інших, 12 грудня 2017 року
- «Чонка проти Бельгії» (*Çonka v. Belgium*), № 51564/99, 5 лютого 2002 року

—Ш—

- «Шаман проти Туреччини» (*Şaman v. Turkey*), № 35292/05, 5 квітня 2011 року
- «Шечіч проти Хорватії» (*Šečić v. Croatia*), № 40116/02, 31 травня 2007 року

«Шишкіна та Шишкін проти Латвії» (*Šiškina and Šiškins v. Latvia*) (ухв.), № 59727/00,
8 листопада 2001 року
«Шкорянець проти Хорватії» (*Škorjanec v. Croatia*), № 25536/14, 28 березня 2017 року
«Шюкран Айдін та інші проти Туреччини» (*Şükran Aydın and Others v. Turkey*), №№ 49197/06
та 4 інших, 22 січня 2013 року

—Ю—

«Юнайтід Крістіан Бродкастєрс Лтд. проти Сполученого Королівства» (*United Christian Broadcasters Ltd v. the United Kingdom*) (ухв.), № 44802/98, 7 листопада 2000 року

—Я—

«Янсен проти Норвегії» (*Jansen v. Norway*), № 2822/16, 6 вересня 2018 року